

TISZA KÁLMÁN.

POLITIKAI ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ.

1878.

II-ik KÁKAI ARANYOS.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1878.

PROLOG.

I.

Kevés embernek sikerült az, hogy nemzete történetében, s így közvetve a világ történetében, egész kor szak kereszteltesék az o nevére.

És ha voltak, kiknek ez sikerült, ezek közt is; nagyon keveseknek sikerült az, hogy a nevükre keresztelt korszak annyira magán viselje egyéniségüknek jellemvonására, hogy a korszakból épp úgy lehetne jellemezni az egyént, mint az egyén jellemvonásait ismerve, megírni ama korszak történeti jellemzését.

A sors e tekintetben nem igazságos: vagy ha az, akkor olyan ideális magaslaton áll, mint a római pápa, kinek nem szabad honfi szívvel szeretni hazáját, nemzetét; mert talán az a nemzet is, mely hazáját, mely őt szülte, nemzetét mely fölnevelte, megtámadja, sőt leigázza, szintén – catholicus!

Szegény IX-dik Pius! –minő lelki harcokat állhatott ki, mikor az osztrák kétféjű sas, mint Prometheus keselyűje ült a lelánczolt Itálián, s rágta máját; s mikor a rab megcsörgeté lánczait, és rabkezeivel arra kérte Istent, hogy alázza meg kegyetlen zsarnokát: az Isten helytartója, a római pápa, az egykori Mastai gróf nem imádkozhatott nemzetével, mert neki annak elnyomóit is védeni s szeretni kell!

Vajjon nincsen-e sokszor ilyen lelkiállapotban az ideális magaslaton álló sors, – látva, hogy a történet és tények logikája, mely a fizikai okoknak épp úgy résztartatna, mint okozata az erkölcsi tényezőknek, oly dolgokat indít meg, melyeket a világrend örök törvényeinek alkotmányosságán székelő végzet megváltoztatni nem képes, csakis elintézni kénytelen? Nem sír-e fájó könyvet a fátum, ha mint kilőtt golyó nem térhet ki, mikor útjába XII. Károly koponyája, vagy egy Zrínyi Miklós nemes szíve áll? Nem szállja-e meg szívét haragos szégyen, ha a megindított erőnek aritmetikai egyensúlyozása malomkövek közé szorítja a nemest, míg a silány, szerencsés posztíójában a megmaradás győzelmének örül?

Hányszor látunk géniusokat, kiknek szívében egész korszakuknak aspiratiója és reform szükségé ég? Kik érzik annak minden ferdeségét, és a lángelme bátorságával szállnak síkra az ellen. S miért? – hogy sokszor vagy félreértessenek, vagy félredobassanak.

Íme Eötvös József, századunk egyik legmélyebb érzője s legmagasabb gondolkodója, soha meg nem hódíthatta eszméinek a kort, melyben élt. Reformeszméivel mindig úgy járt ő, hogy mikor kimondta azokat, nem voltak azokra megérve a viszonyok; és mikor a viszonyok megérték azokra, már akkor az ő fejtegetései túl voltak haladva! És míg Eötvös, ki megírja a XIX-dik század uralkodó eszméit, meghal a nélkül, hogy saját eszményei közül csak egynek megvalósulását is láthatta volna, (mert Ő a parlamentarismust sem képzelte – vármegyékkel!) íme olyan államférfi, mint gróf Andrássy Gyula, a ki mikor Eötvös meghal, s az egész világ gyászol érte, a nemzet pedig emlékének megörökítésére gondol, s mozgalmat indít, egy minisztertanács alkalmával szellemdús sarcasmusával jegyzi meg, hogy: »nem érti, mit találnak Pepiben annyi nagyot, mikor ő csak egy szelíd álmodozó volt.« Andrássy Gyula mint »providentiális férfiú« egy nemzetnek egy egész monarchia korszakának névadó keresztapja lett.

És az Eötvösénél nem még tragikusabb sors-e Széchenyi-é? Ő, ki meggyújtja a reformok fáklyáját, látni kénytelen, mint fejlődik ki e fáklya tüzéből a »flagellum dei.« Látni kénytelen, mint ugrálják át ama kört, melyet ő vont meg, azok, a kiket ő vezetett, s hogyan találja magát ő, ki a mozgalmakat megindította, a mozgalmak háta mögött! Prófétai lelke látja az örvényt, mely felé a nemzet sodortatik, s nincs hatalma, hogy a végzetes lejtőn megállíthassa nemzetét. Cassandra szava siket füleknek szól, s nincs szakadék, melybe mint Curtius, beleugorhatnak megmenteni hazáját.

Tragikus sors megörülni oly nemzet miatt, a ki más után bolondul. Tragikus sors egy egész

életet föláldozni oly nemzetért, mely veszni akar. Ez volt Széchenyi végzete. Ezméit később mind elfogadta a nemzet s mégsem volt soha döntő befolyása nemzetére. Korszakot alkotott, de azt mint egy hűtlen asszonyt, elcsábította tőle Kossuth. És míg a nemzet történetének illető korszaka, oly férfiúhoz mint Széchenyi, hűtlen tudott lenni, – oly férfiúhoz híven tapad, mint Tisza Kálmán. Széchenyi-aera nincs, de Tisza-aera van. Széchenyi könyörgött, hogy a nemzet tegye azt, a mi a nemzetnek javára szolgál, s a nemzet nem tette meg, hanem tett éppen ellenkezőt. Tisza Kálmán pedig parancsolja, hogy a nemzet tegye azt, a mi neki árt, s a nemzet szót fogad neki!

Hát nem a legistenibb satyra ez?

És miféle nemzet az, a mely ezt teszi, a mely így tesz? A fatális szláv-e, vagy a fatalista török? Nem! hanem a büszke magyar! A büszke magyar, kinek külön istene van, s ki »annyi balszerencse közt, oly sok viszály után, megfogy va él, de törve nem.« – A büszke magyar, kinek javáért, jogaiért és szabadságáért alig küzdhetett még valaki, hogy jutalma legtöbbször ne vérpad, számkivetés, vagy (mint Lear királynál) a hálátlanság örültségbe kergető fájdalma ne lett volna! – Míg viszont sokszor ült a hatalom legfőbb polczán olyan, a ki e nemzetet megcsalta, vészbe és romlásba sodorta!

Csoda-e hát, ha e nemzet életében korszakot alkot, és bálvány gyanánt imádtatott, sőt imádtatik még ma is egy olyan államférfi, mint – Tisza Kálmán? Csoda-e az, ha Tisza mellett a vezérszerepeket oly férfiak játszák, mint Csernátony, Móricz Pál, Horváth Gyula és Péchy Tamás? Csoda-e, ha Tisza Kálmán ezen emberek társaságában megfuthat egy olyan politikai pályát, mint a minőt megfutott, és utána nem fut veszszőt, mert nem akad bírása. S ha akad, azt a parlament többsége ma is lehnrogtatja cynikus röhögéssel!

II.

De oh! nemzetem többsége, ha ilyen vagy is, fiaidnak mégsem szabad káromolni téged! – Mert hisz bárki legyen, a ki bármennyire ismerje, átlássa jelenkori bálvány ódnak: Tisza Kálmánnak államférfiúi gyöngeségét, politikájának korszakot alkotó erkölcstelenségét, és ambíciójának hazát kockáztató szédelgéseit, mégis kinek van joga neheztelni a királyra, a miérté férfiút az alkotmányosság formái szerint ma is elsőnek tartja koronájának tanácsosai közt? És ha a király személye, kinek akarata nélkül Tisza Kálmán éppen úgy nem lehetne miniszterelnök, mint a nemzet többségének akarata nélkül, (noha a nemzet többségének ma abso-l n t e nincs akarat a,) ha tehát a király személye, (daczára annak, hogy Tisza Kálmán a miniszterelnök) szent és sérthetetlen, mért ne lennél szent és sérthetetlen te is oh, nemzetem többsége! mely Tisza Kálmánnak éppen az vagy alulról, a mi a király felülről?

Szentes sérthetetlen vagy te is, én előttem legalább az. És ne félj, nem is neked írom e könyvet, és nem várom tőled, hogy elolvasd.

Van ma is, és volt e nemzetnek minden időben *egy* kisebbsége, mely míg ti (a többség) a nemzetnek hibáit képviselitek erényei nélkül, ez a kisebbség úgy a hogy a nemzet erényeit képviseli nagy hibái nélkül.

Kérditek: melyik párthoz tartozik a nemzetnek eme erényes minoritása? – Felelet: egyikhez sem!

Vagy ha igen? – hát akkor a becsületes hazafiak pártjához tartozik.

De a becsületes hazafiaknak e pártját nehogy ösztetéveszszétek azzal, melynek egykor, mint a »becsületes emberek pártjának Csernátony volt a szószólója, melyből uraim! ti nőttetek ki magatokat!

Mert ti csak elégedjete meg azzal a »becsülettel«, hogy kormányon vagytok és uralkodtok.

Többet se ne kérjete, se ne várjatek.

«A magyar nemzetnek mindig volt s ma is van egy kisebbsége, mely a nemzet erényeit képviselte hibái nélkül. S éppen ez fejt meg azon sajátságos tüneményt, hogy daczára a

nemzeti többség folytonos és végzetes tévedéseinek, néha árulásainak, a nemzet ma is élés áll e hazán. Ez fejti meg, hogy noha Eötvös szellemét idegennek nézte, Széchenyit pedig örütségbe üzte, Tiszát pedig bálványozta e nemzet, mégis mindaz, a mi Eötvös és Széchenyi szellemében nagy volt, a késő bánatok, keserű csalódások és megrendítő catastrofák után át tudott menni a nemzet húsába és vérébe. Mert valahányszor eljöttek a nagy veszélyek és komoly megpróbáltatások napjai, e kisebbség mindig jóvá tette, a mit a többség vétkezett. És még Sodomában is, ha csak öt ártatlan ember lakott volna, kimondta az Úr, hogy ezen öt ártatlan ember kedvéért megkíméli a várost a tüzesőtől. Sodomában azonban nem lakott öt ártatlan ember, s elveszett a tüzesőben. – Magyarországon pedig, istennek hála, még lakik egynehány becsületes és tiszta szív, – s ezért nem veszett el. És ha ismételné fognak jönni a nagy veszélyek és a komoly megpróbáltatás napjai, önök uraim (a mostani többség) abdicálni fognak, mint a patkányok a süllyedő hajóról, s át fogják adni a kormány rúdját bősziült tengeren, örvények és sziklák közt, át fogják adni annak a kisebbségnek, melyet addig, míg a Móriczoknak hivatalt adhatnak, lehurrogatnak Önök cynikus röhögéssel.

III.

Tisza Kálmánról az ő számbavehető ellenségei, a kik nem személyes sértődésből és nem a benne vetett önző remények fölötti csalatkozásból gyűlölik őt, azt tartják, hogy Tisza Kálmán egy szívtelen, egy zsarnoki természetű, gyűlölködő, bosszúálló, és minden nemes aspiráció nélküli, bizonyos irányban fényes eszű, de ambíciójához képest korlátolt tehetségű lény.

Azonban még azok is, a kik így gondolkoznak róla, visszaborzadnak attól, ha e kiindulási pontokból bírálván Tisza Kálmán politikai tényeinek rugóit és következményeit, azon veszik magukat észre, hogy belekerülnek a szélsőbal Fahrwasserébe, s abban kell kilyukadniuk, hogy Tisza Kálmán bevégzett »ár aló.«

Ezt a vádat kimondani rá még olyan emberek sem akarják, a kiknek szívében e föltevés ellen talán kevés mentség lakik.

S mi tartja vissza őket attól, hogy e szörnyű vádat kimondják Tiszára?

Az, hogy Tisza Kálmán anyagi haszonra nem szorul, s hogy – gyermekei vannak!

Csinálhat oly rossz politikát, a mi elvesztheti a hazát, de ebben mala fides nem vezérelheti. Lehet vak saját bűneinek következményeire, lehet elég gyöngye, hogy tévedéseit hízelgőinek szemüvegén keresztül nézze, lehet oly természet, mely, valamint sok élőlény a mérges levegőben tenyész, hát csak ott érzi magát jól, a hol a hatalom és a gonoszság lép szövetségre: de hidegen meghányva-vetve jót roszat, bizton megkülönböztetve a hasznot és a kárt, mely valamely cselekményből a hazára háramlik, hogy a jó és rász közt, a haszon és a kár közt, a priori, tudva s akarva a roszat és a károst választaná, ezt még Németh Béresi sem teszi fel Tiszáról, mert ő sem tartja, hogy Tisza elárulta, csak azt, hogy Tisza »feláldozta« ambíciójának a hazát!

És viszont azok közt, a kik Tisza Kálmánnak nem silány önérdékből, nem haszonlesésből vagy félelemből, hanem szokás, érzelmi kötelék, egyes kedélyes vonásoknak ismeretéből támadt rokonszenv alapján igaz hívei: nincs talán egy sem, a ki ne borzadna meg attól a politikától, melynek örvénye Tisza múltját már a sáros fenékre sodorta, s most már örült sebességgel forgatja végzetes gyűrűjében jövőjét is. Talán nincs egy sem, a ki ne fájlalna Tiszában azt, a mit a nemzet jobb része ma már kárhoztat és gyűlöl; s hogy azok mégsem fordulnak el Tiszától, s hog}^ olyan ember, mint gróf Károlyi T i b o r, a ki nemes és szabadságszerető lelkületének egész őszinteségével és bizalmával tapadt Tisza Kálmánhoz (kinek sógora is), mikor a fúzió után képviselővé választatta magát, s ki már az új országgyűlés elején, az első szöszegés, vagyis a gyorsan foganatba vett adóemelés korszakában morális Katzenjammer be esett, és desperátus vallomásokot tett Csernátornyak; hogy továbbá olyan ember, mint Szontagh Pál, a ki a személyes barátság áldozatkésztségét

annyira viszi, hogy hajlamai, sőt sokszor meggyőződése daczára liberalizáltatta magát a Tisza Kálmán kedvéért, – hogy mondom, még ilyen emberek, a kiknek pedig van elég judiciumuk arra, hogy Tisza tetteiben meg tudják találni a történelem provocatióját, s meg tudják mérni a szőszegés sikerének, és az azt követő erőszakos létérti küzdelemnek erkölcstelenítő befolyását és kifolyását: hogy ezek mégsem fordulnak el Tiszától, ennek magyarázatja éppen abban van, a mi Tisza ellenségeit visszatartja attól, hogy Tiszát hazaárulónak tartsák; magyarázata abban van, hogy szerintük is Tisza Kálmán nem szorul anyagi haszonra, nem kénytelen munkába ölni minden idejét, nem volt kénytelen a politikai küzdelmek folytonos izgalmai miatt idő előtt megfehéríteni haját, s roskadóvá tenni természetét és százados vénséggé ránczolni alig 48 esztendő arcát; hogy Tisza Kálmánnak gyermekei vannak, kiknek kedvéért jó gazda, s kikre, ha törekvése gazdagságot hagyni és nagy vagyont, nem lehet célja egy nemzet átkával sújtott nevet hagyni örökségbe, melyet nem tud kárpótolni semmiféle gazdagság és nagy vagyon a világon; s hogy szerintük annak, ha mégis Tisza Kálmán mindazt megteszi, a mit tesz, kell valami okának és céljának lennie, melyet csak ő tud, melyet idő előtt még legjobb barátainak sem árulhat el, melyeket azonban ha ismerne a világ, bizonyára egészen más színben látná Tiszát, és beismerné róla, hogy Tisza csak akkor ártana igazán a hazának, ha nem azt és nem úgy cselekedné, mint a mit és mint a hogyan cselekszik, szóval: hogy várjuk az időt, melyben le fog hullani a fátyol Tisza Kálmán politikájáról, addig pedig bízunk benne, mert Tisza jót akar, mivel rosszat nem akarhat; és ha jót akar, bizonyosan meg is teszi, s ki fog sülni, hogy helyesen és hazafiasán cselekedett.

Innen van azután, hogy Tisza Kálmán ellenségei épp úgy mint barátai, a mint szembe kerülnek egymással, túlzásokba esnek. Nem ismerve tisztán Tisza egyéniségét, nem találják meg politikájának kulcsát, s nem tudnak sem egyéniségéről, sem politikájáról határozott és igazságos ítéletet abstrahálni.

Ellenségei – ha időnkint elkeserednek ellene – kimondják rá az árulás vádját, a mi sokkal nagyobb vád és sokkal igazságtalanabb, hogysen reakciót ne szülne Tisza barátaiban, a kik aztán reakcióból még nagyobb bizalommal és ragaszkodással viseltetnek Tisza Kálmán iránt, mint talán annak előtte.

Qui bene distinguit, bene docet, mondta Tisza Kálmán legközelebb a classical műveltség gúnyos fölényével a derék de szerencsétlen Berzeviczy Egyednek, s mi ráfordítjuk e mondást, – ha megengedi – illő szerénységgel; – s hogy úgy ellenségeinek, mint barátainak alkalmuk legyen nyugodtan és elfogulatlanul leszámolni lelkiismeretükkel, megkeresük a kulcsot ahhoz a lakathoz, mely a taktika nagymesterének Wertheim-szekrényét őrzi; ámbátor e lakathoz csak közelíteni is veszedelmes dolog Csernátony Cerberusnak éktelen mormogása és fogcsattogtatása mián.

TISZA KÁLMÁN AZ APJA FIA.

Volt-e Tisza Kálmánnak »gyermekkora«, melynek emlékei eltartanak a sírig? Melyek, mint a márcziusi hó, ifjítólag hatnak azokra, a kik késő őszszel mosdanak velük? Volt-e gyermekora, melyben önzetlenül szeret a szív, és ártatlanul köt barátságot azokkal, a kiket szeret? Volt-e gyermekora, mely vidám mosolylyal készíti a hímport az ifjúság számára, hogy később az üdeség bájos leplével takarja még az érettséget is? Volt-e gyermekora, melynek boldogsága elfojtja az irigység hajlamait, fejleszti az áldozatkészséget s melynek önzetlen odaadása nemesíti a vetélykedvet, és az ambíciót? Volt-e Tisza Kálmánnak ilyen gyermekora? Nem volt!

Bizonyosra veheti ezt még az is, a ki nem ismeri (vele egykorú társak emlékeiből) a tényeket, hanem tisztán lélektani utón, Tisza későbbi egyéniségéből kombinálja.

Mert fordultak-e elő Tisza Kálmán életének tavaszán fagyos szelek, deres éjszakák, melyek a kedély virágos mezőjét kopárrá teszik, mire eljött a nyár, s gyümölcstelenné, mikor eljött az ősz?

Nem fordultak elő.

Simán folyt le gyermekora, s minden örömben, a minek gyermek örülhet, lehetett volna része.

Gond nélkül folyt le ifjúsága, s a szív hajlamait követni nem állt neki útjában semmi.

És mégis hol van Tisza Kálmán egyéniségében, hol van lelkületében, hol van kedélyében a zománcz, mely az élet hajnalának vonzó visszatükröződése?

Hol van a zománcz, mely a későbbi gondok mély barázdái közt is jóságot sugároz? Hol van a zománcz, mely a tapasztalások és csalódások keretének állandó gyöngye marad? Hol van a melegség, mely a hideg meggondolást is át tudja hatni, s megóvjá a lelket a fagytól, mely fagyossá teszi az egész embert? – Hol van az a természetes egyensúly, melyet számítás nem hozhat létre, csakis a kedélyvilág tiszta összhangja, s mely egyedül tudja eredményezni azt, hogy az élet küzdelmeiben eszteleenné ne váljék a szív, és viszont hogy szívtelenné ne váljék az ész?

Nincs sehol!

Tisza Kálmán felnőtt gyermekévek nélkül, és megvénült ifjúság nélkül. Gyermekkorában játsziság helyett csak féktelen perczei voltak, melyekben vad szenvedély viharzott, s még jó kedvével is zsarnoka lett azoknak, kik játszani akartak vele. De idegenekkel hideg, tartózkodó szív és kedélytelen nagyúri gyerek volt, Örömet nem kereső, s a más örömén mintegy boszankodó. Gyerekpajtásai azt tárták róla, hogy a maga fajtáját lenézi s a mágnás gyerekek pajtáságát vadászsza. E hit még ifjúságában is soká élt felőle.

Pedig a Tisza-ház tágas és szellős udvarán, minden vasárnapon összegyűltek a legelőkelőbb középnemesi családok fiai, hogy a Tisza fiukkal barátkozzanak. – Lászlóval (a ki legidősebb volt) hamar készen lett a barátság. – Lajos, ha gyermekes bohóságokról volt szó, mindig készen állt; Domokos még akkor kicsi volt és már is beteges. Kálmán azonban (ki fiatalabb volt, mint László, de idősebb mint Domokos és Lajos) mindig csak kénytelen-kelletlenül vegyült a kompániába, azért nem is rokonszenvezett vele senki, haragudni pedig minden gyerek nagyon sokat haragudott rá.

És nem a tiszta gyermeki fejlődés későbbi egyensúlyozó hatalmának hiányára mutat-e az is, (de teljesen igazolja Lavater elméletét) hogy Tisza Kálmán gyermek- és serdülő ifjú korában legszebb volt nemcsak testvérei, hanem minden nagyváradi serdülő ifjú közt?

Bőre sima volt és fehér, szemei elzárkózott természetének rejtélyes fényét lövelltek. Alakja sugár és arányos, kezei finomak, haja göndör s mozdulatai a ravasz óvatosságot a szerénység tapintatosságának tüntetek fel.

Íme! egy testi széjjség, melyben még csak álmodozva szunnyad, s mely fölött még döntőleg nem uralkodik az egyéniség. Melyben még nem dúlnak as indulatok, szenvedélyek és aspiratiók. És mi lett a testi szépségből, mikor az egyéniség a maga öntudatára, ébredt? mikor az indulatok, szenvedélyek és aspiratiók csatáin megkezdődött, és a megsértett hiúság, a sokáig; ki nem elégitett becsvágy, önmagát emésztő dölyf, olajat öntött a nagyravágyás tüzére?

De a mi Tisza Kálmán gyermekkorában az 8 gyermeki fejlődésére nézve hátrányos volt, az nemcsak lélektani következeiseiben lett rá nézve végzetessé, hanem a külső körülményekben is, melyeket előidézett.

A kedély hiányát, az önzés fürkésző szótlanságát, mind korát meghaladó érettségre, csodaszerű lelki tulajdonságokra magyarázták benne, s hízelegtek ama gyöngének és hiányoknak, melyeket irtani vagy fegyelmezni kellett volna.

Az, a mi Tisza Kálmánt gyermekkorában ellenszenvenessé tette másokra nézve, már időelőtt érdemének lön betudva, melyben kéjelgett, s táplálta benne a hízelgés szülte fölény, vagy elsőség önérzetének hajlandóságát a zsarnoki szenvedélyhez. Izgatta képzeletét, ébredő ösztöneinek merész ábrándjaira. Apja (az öreg Tisza Lajos) ő benne látta a Tisza-család nagyságának leendő megalapítóját, s egyszersmind ő benne látta eszközét ama tartozás behajtásának, melylyel az öreg Tisza Lajos gögjiének és nagyravágyásának a sors, és a szerencse adós maradt.

És így Tisza Kálmán, anélkül, hogy »csodagyermek« lett volna, (mert ha az lett volna, úgy erről kétségtelenül számos adatot tudna elsorolni, vagy sorolt volna el már eddig is a Tisza fiúk volt nevelője: Szőnyi Pál,) csodált gyermek, és a családnak elkényeztetett szeme fénye lett.

Az öreg Tisza Lajos, kinek nagyravágyása, gögje és zsarnoki természete közmondássá lett Biharmegyében, az apai ösztön magnetikus attractiója által megérezte Kálmánban az alteregót; és míg Domokosban, a lángeszű, de szelíd és beteg gyermekben nem látta a geniet, Kálmánban, a kedélytelen és számító fiúban geniet látott. Vele foglalkozott legtöbbet, neki adott gyermekei között legtöbb jogot, sőt később (bár nem Kálmán volt a legidősb fiú) neki adta a Tisza-család székhelyét is: Gesztet.¹

Kálmánnak és Lajosnak egészen ellentétei Domokos és László.

László a legidősebb; Domokos a legfiatalabb.

Amaz hős, emez költő.

Mindketten kiütöttek a Tisza vérből.

Amaz Kápolna véres mezején, harczolva a hazáért, súlyos sebekből borítva omlik össze.

Ez Egyiptom forró homokján leheli ki lelkét, melynek álma rövid siet: s melynek élete rövid álom.

Lászlót kizökkenti a Tisza-család traditióiból az élet. Domokost kizökkenti a halál.

Domokos lángeszű, de beteges fiúnak született. Halálra volt szánva. A törekeny hüvelyben

---

¹ Az öreg Tisza Lajosnak négy fia volt: László, Kálmán, Lajos és Domokos. A mi a családi vonásokat illeti, azok Kálmánon kívül, Lajosban nyilatkoznak még, de oly lágymeleg hófokban, mint ezt minden jámbor közép fajoknál tapasztalni lehet, kik apjukból is, anyjukból is örökölnék egy kicsit, E de egyikét sem egészen. A családi vonások vegyülékének határozatlansága átmegy az egyéni jellemvonásokba is, s ebből lesz a lágymeleg érzélem, és félakarat. Mozdulataikban ép úgy nincs meg a határozottság, mint gondolatmenetükben. Az élet későbbi küzdelmeiben vagy a beteges hiúság, vagy az életuntság veszélye fenyegeti őket. Gögjük komikus, barátságuk hízelgés. Ha csúnyák, utálatosak; hanem csúnyák legfőlebb »csinos pubik« lehetnek, s maradnak egész életükben. – Kaspedliknek nevezi őket a szalon. Nem ragadja meg őket semmi a mi mély, s folyvást a fölületen ugrádoznak, mint a vízi pók. Teljesen a formák emberei, a külső szabályok megtartásában keresik mások fölötti fölényeiket. Gúnyos pillantásokat lövelnek arra, a ki a hideg halat késsel eszi s lenézik azt, a ki délutáni 5 óra előtt fehér nyakkendőt köt. A ruha színvegyítésére nagyobb súlyt fektetnek, mint polgári erényeikre. Néha az ilyen jámbor középfajok a ministerség is fölviszik. Doch fraget nur nicht wie?

azonban fölébredt a halhatatlanság utáni vágy, és ez költővé avatta őt. Csak egy kis füzet költemény maradt utána, de ez örökké jellemezni fogja. És ha a végzet oly korán nem hajtja végre rajta a halálítéletet, ő lett volna az egyedüli Tisza, a kit geniusnak méltán ünnepelne a világ.

László hasonlóképpen nemcsak a Tisza vérből ütött ki, hanem kiütött tradícióiból is. És mikor az az irány, mely ellen az öreg Tisza Lajos körömszakadtig küzdött, s mint bihari administrator fegyveres hajdúkkal verette szét a nemzet jogaiért küzdő megyegyűlést: tehát mikor ez az irány a Tisza-hajdúk fringáiának éléről, az osztrák reakció kardélére és szuronya hegyére került s kiütött a szabadságharcz jogos forradalma, az öreg Tisza Lajos visszavonult a küzdterről, de első szülöttje lépett akkor a küzdterre: fegyveres kézzel és lángoló szívvel; s mikor a kápolnai csatában úgy összevagdalták, hogy csaknem össze kellett szedni, mikor mint haldokló hős, egy uradalmi főhivatalnok házába vitetett, s ennek hajadon leánya nemes exaltációval és honszerellemmel, egészségét koczkáztatva ápolta a sebektől alaktalanná vált hőst, kit azelőtt sohasem látott, és mikor csakis a női ápolásnak sikerült hosszú idő után megmenteni őt az életnek: akkor a gögös Tisza Lajos fia nem kérdezte a leánytól: ki vagy? mi vagy? – hanem azt mondta neki: »megmentetted az életemet, s életem a tied!« – És oltárhoz vezette őt.

Tisza Kálmán pedig ugyanakkor fogalmazó volt az Eötvös miniszteriumában. Annak az Eötvösnek a miniszteriumában, kinek életét később mint ellenzéki vezér halálra keserítette, kíméletlen és gyanúsító támadásaival. S a ki akárhányszor ment haza a parlamentből reszkető ajkakkal, vonagló idegekkel, csak annyit tudva mondani: »megölnek! – megölnek!«

Ne ejtsen zavarba senkit, hogy ugyanaz a Tisza László, a kinek tüzes és bátor szíve volt, s a ki mint ilyen kivált a Tisza-vérből, a ki a harctéren oly sok dicső emléket hagyott, ki mint ember önfeláldozó, mint katona hős, – hogy ugyanaz a Tisza László mint politikus nem játszik méltó szerepet szívbeli erényeihez. Mert ez semmi egyebet nem bizonyít, mint azt, hogy a politikához nem elég egy magában sem a hősi bátorság, sem a nemes szív. – S ha Tisza László, a kinek hazafiúi meggyőződéseit kétségbe nem vonhatja senki, épen olyan mamelukja Tisza Kálmánnak mint Houchard, ez éppen úgy nem emeli Houchardot Tisza László magaslatára, mint a hogy Tisza Lászlót nem sülyesztí le Tisza Kálmán politikai erkölcsi színvonalára: és legkevéssbé bizonyítja azt, hogy Tisza Kálmán politikája helyes és jó mivel Tisza László mameluk módon megbízik abban. Mert nem látunk elégszer nagy szívekben nagy ítéletbeli, éppen úgy, mint nagy elmékben nagy szívbeli hiányokat? – És nem csupán az igaz, a mit Heine így fejez ki:

»Was gut und gross
Und schön, das nimmt ein schlechtes Ende!«

mert sokszor a jónak s nagynak comikus végzete van.

S nem pusztá ráfogás, még kevésbbé alaptalan föltevés azoknak okoskodása, a kik, miután Tisza Kálmán politikai egyénisége problematikussá vált előttük, mert bíztak benne és Tisza Kálmánt egészen más embernek hitték, mint a milyenné lett: Tisza Kálmán egyéniségének kulcsát – apjában keresik.

Annyira nem pusztá ráfogás és alaptalan föltevés e nézet, hogy az igazságos megítélés e nélkül csaknem lehetetlen. És nemcsak nem lehetne Tisza Kálmán múltjából kibontani Tisza Kálmán egyéniségének benső rugóit, nem csak nem lehetne megérteni tehetségével arányban nem álló sikereinek titkát: hanem őt magát is sokkal rosszabbnak kellene tartani, mint a milyen, ha nem fogadnók el azt, hogy Tisza Kálmán természetét apjától örökölte, és ha nem tudnók, hogy fő jellemvonásaiban mi volt az apja?

Az öreg Tisza Lajos politikai pályája éppen úgy egyéniségének megtagadhatatlan vonásaiból következett, mint Tisza Kálmáné. S éppen nem a véletlen játéka az, hogy az öreg Tisza Lajos is mint szabadelvű kezdte a politikát s végezte mint a legcsökönyösebb autocrata.

Az öreg Tisza Lajos politikai jellemzésére, elég az, a mit ellenfele s később főispáni utódja Beöthy Ödön mondott róla, hogy »olyan ő, mint a kéményseprő; minél magasabbra megy, annál feketébb.«

A mi hogy mennyire igazságos jellemzés volt, bizonyítja az, hogy gróf Széchenyi István abban az időben azzal köszöntötte fel Beöthy Ödönt, hogy: »Kollégák vagyunk, mert mind a ketten Tiszát szabályozunk.«

Mint ember Tisza Lajos annyira gögös volt, hogy mikor egy alkalommal nyilvánosan kellett szónokolnia, a közönséget így szólította meg: »tisztelt – emberek.«

A pozsonyi országgyűlésen pedig, egy szabadelvű képviselőnek (Füzessérynek) beszédje közé kiáltott: »hazudik!« (A miből aztán olyan botrány keletkezett, hogy a nádor mind a kettőt az országgyűlés elhagyására kényszerítette).

Mint bihari administrator, fegyveres hajdúkkal verette szét a nemzet szabadságáért és alkotmányos jogaiért összegyűlt karokat és rendeket, mely alkalommal vércsöppek szennyezték a tanácskozó asztal zöld posztóját.

És noha csak megyei hatáskörében maradt meg, mégis országossá tette nevét a gyűlölet, mely sötét szárnyaira vette. S egy ízben mikor Pestre ment, s az ifjúság; tudomást vett róla, macskazenével tisztelte meg, melyhez a rendőrség (készakarva), csak akkor érkezett, mikor már vége volt.²

A Tisza-család még ámult század utolsó felében is, csak egyszerű köznemesi család volt, nem sokban különbözve az akkori kornak hat-telkes bocskoros nemeseitől.

Mint valóságot beszélnek Biharban, hogy az akkor élő Tisza-család feje, egy családi pert folytatott, melyet ha meg nem nyer, a Tisza-család talán sohasem virágozik fel, s melyet hogy megnyert, a Tisza család talán szívós, és önérdékében makacsul kitartó jellemvonásának köszönhető.

A pör nagyon régen folyt már, s bizonyosan eltartott volna ítélet napig, ha az akkori Tisza fejébe nem vesz egy elmés taktikát, melyet (Pestre jövén) ki is vitt bámulatos consequentiával.

Leült ugyanis mindennap a Curia kapujának egyik kövére, arra a mely a barátok templomával szemben máig is látható, és azon a kövön ült reggeltől estig.

Minden bírónak, a ki elment mellette, köszönt, s e szavakat mondta: »én vagyok az a szerencsétlen Tisza, a kinek a pöre húsz év óta fekszik a Curiánál; hat gyermekem van. Ne hagyjanak elveszni az isten szent nevére!«

A bírákat eleinte érdekelte ez az eredeti alak, de hónapok múlva már a hideg lelte őket, mikor a mindennap hallott könyörgés a harmincznap fogoly evés gyönyöreire kezdett hasonlítani.

A hetedik hónapban olyan nervózus lett valamennyi bíró, hogy váratlanul, közös elhatározással előkapták az akták közül a Tiszapert, és mielőtt az alperes, az akkori vasút és telegráfitalan világban megtudta, hogy a tárgyalásra kitűzték a napot, mielőtt feljöhetett volna informálni és a bírákat sorra járni; elverték rajta a port, és odaítélték a pert annak »a szerencsétlen Tiszának, a ki hét hónap óta ült reggeltől estig a Curia kövén, a kinek hat gyermeke van.«

Így jutott a Tisza-család birtokába G e s z t. S ez vetette meg a Tisza-család mai gazdagságának alapját, noha a Tisza család fölvirágzásának első korszakában, (éppen a gazdagsággal együtt növekvő gög miatt,) hatalmas érvágás apasztott rajta nagyot.

---

² Az öreg Tisza Lajosnak ez a híres gögje azért volt eleinte általános resensus, később pedig kaczagás tárgya Biharban, mert a Tisza-család családfája nem nyúlik oly messze az elmúlt századokba, hogy az aristocratikus gögöt, aristocratikus múlt indokolná.

Volt ugyanis a Tisza-családnak egy Marosi János nevű vérszerinti rokona, osztályos atyafia, kinek abból a perből, a mita Curia kövén ülő Tisza nyert, tetemes osztályt kellett volna kapnia.

Tudta ezt a Tisza-család is, és tudta Marosi János uram is. De Marosi János uram egyszerű, becsületes ember volt, és »jó rokon.« Nem akart perbe szállani a Tisza famíliával, s megelégedett azzal, hogy első volt az udvarhoz tartozók között. A család asztalánál ehetett, és meg voltak a nép közt az ő »nemesi c kiváltságai. Egyébiránt pedig kijárt a mezőkre és vetésekre a többi jobbágyokkal, s hol ügyelt a munkájukra, hol pedig sajátkezűleg velük munkálkodott.

Egyszer azonban az akkori Tiszát is elfogta a gögnek démona, s megfélekedezvén Marosi János urain jussáról és nemesi voltáról, mikor egy forró nap delén a kaszások élén hazaérkeznek a mezőről, s szokásban lévén ilyenkor a kastély tornácán pinczéből hozott friss szilvalével leönteni a toroknak fáradozásból származott kiszáradását, mely nemes csöppeket az akkori Tisza mindenkor sajátkezűleg osztotta ki, történt, hogy a palaczkból teljesen kifogyott a pálinka akkorára, mire a sor Marosi János uramra került. Az akkori Tisza pedig ártatlannak érezvén magát a dologban, először az üres palaczkra, aztán pedig Marosi János uramra nézve így szólott:

»Kendnek pedig Marosi uram – nem jutott.«

Ezt mondta a nemes embernek a kaszásparasztok előtt, a kik ő előtte ittak!

Ezt mondta az osztályos atyafinak, a ki csak tiszta rokoni érzésből nem követeli jogát a törvény előtt.

Marosi János uram elnyelte ezt a mondást szó nélkül, éppen mintha pálinka lett volna. Hanem még az nap összeszedte írásait, s tarisznyájába benyomván egy darab kenyeret és egy darab szalonnát, búcsú nélkül elindult Pest felé gyalog.

Gyalog jött el attól a rokonától, a ki lóhátról beszélt vele.

Pesten pedig megmutatta írásait egy híres ügyvédnek (úgy gondolom Lányinak), a ki magára vállalta, hogy kiviszi a port feliben. Marosi János uram fölcsapott és aztán megnyerte a pert. Nyert feliben többet 6000 hold földnél. Prima classis.

Ennek a Marosi Jánosnak volt a fia az a Marosi János, a kiből aztán ki is halt a Marosi család fiága, – sa kinek nevét a forradalom után dalokba szőtte a nép. Ő róla szól az a nóta, hogy:

»Szépen legel a Marosi gulyája,
A kisasszony maga sétál utána! «

Ennek a Marosi Jánosnak vette nőül egyik leányát (Idát) C s a n á d y Sándor, a szélsőbálnak ma is egyik leglovagiasabb és leggentlemanebb képviselője.

A hasonló a hasonlót szereti. S az olyan erősen ki-fejlődött egyéniség, mint az öreg Tisza Lajosé volt, már azért is, hogy négy fia közt legjobban Kálmánhoz vonzódott, elárulta, hogy a négy fiú közt Kálmán ütött rá, s Kálmánban látja egyéniségének folytatását.

És az öreg Tisza Lajos ösztöne nem csalódott.

A biharmegyei administrator újjászületett Magyarország miniszterelnökében.

A Tisza név korszakot alkot Magyarország történetében.

Az öreg Tisza Lajost megbuktatta a nemzet szabadelvűsége.

Tisza Kálmán boszút állt apjáért, és megbuktatta a nemzetet saját – szabadelvűségével.

Tisza Lajost megbuktatta Beöthy. Tisza Kálmán uralkodását pedig a nemzet talán sohasem fogja kiböjtölni.

De ha Tisza Kálmán apja természetét örökölte, s ha igaz, hogy az öreg Tisza Lajos négy fia közt vele foglalkozott legtöbbet, s így föltehető hogy szellemét, gondolkodás módját is

átültette fiába, hogyan lehet az, hogy Tisza Kálmán mint liberális kezdte a politikai pályát, holott apja mint reactionárius végezte be?

Nagyon természetesen.

Mert nagyon kevés, sőt talán egy sincs olyan élet, melyre ha végéről néz vissza az, a ki átélte, azt mondhatja, hogyha még egyszer újrakezdhetné, megint csak úgy élné azt keresztül.

Az öregségben mindig van valami objectivitás, s ezt még az is érzi, a ki külsőleg mindvégig hu marad magához, hu marad oly tulajdonokban, oly szokásokban is, melyeket talán egészben czélszerűtlennek ítél, de ezt se nem mutatja, se be nem vallja.

Hanem a kik közel élnek hozzájuk, azok mégis észreveszik rajtuk.

Sőt a befolyás, melylyel az ilyen öreg ember környezőire van, azáltal, hogy később megengedi azt másnak, a mit önmagának sohasem engedett meg, már megtagadja gyakorlatilag azt, a miben elméletileg soha senkinek sem enged.

Egyéniségének sarkalatos jellemvonásaival ellentétes légkör fejlődik körüle, mely nem sérti ugyan őt, mert mindent a mit szeret, tiszteletben tartja, de mely mégis szabad terjedést enged más nézetnek is. Sőt egyes megjegyzésekkel, egyes reflexiókkal, melyek néha önkénytelenül fakadtak kebléből, ő maga is észrevétlenül hozzájárul ezekhez.

Bármily erős positiója volt az öreg Tiszának minden küzdelme alatt, bármily hatalmas támasza volt felülről a bécsi kormány, s alulról a protestantsms, melyet helyes érzéssel egyik hatalmi eszközének választott ki, mégis a harcok erőszakosságai, bizonyára még az ő gögös, önhitt lelkületében is kaput nyitottak a tapasztalásnak.

Be kellett látnia, s bizonyosan be is látta, hogy az egyén bármily hatalmas is, egymagában mindig gyöngébb mint a tömeg, s hogy a gögnek corioláni mértéke mindig vagy komédiára, vagy tragédiára vezet.

És mikor az öreg Tisza Lajos az 1848-ki átalakulásokat megélte, Magyarországon éppen úgy, mint az egész Európában, meg kellett győződnie a korszellem átalakulásáról, és mihelyt erről meggyőződött, száműzve érezte magát átalakulni nem tudó egyénisége miatt.

Az elnyomatás szomorú korszakában az ő szívében is viszhangra talált az általános hazafiúi bánat, s mindez egy sajátszerű conglomeratummá tömörült kebelében.

Együtt kellett éreznie azokkal, kiket egykor gyűlölt.

Száműzve kellett éreznie magát gögjével, mely hatalomra vágyott.

Eltörölve kellett látnia a nemzet jogaival a saját kiváltságait is.

És végre, kétszeresen kellett megbuknia: először a nemzet által, másodsor a – nemzettel együtt.

Ezek lehettek az öreg Tisza Lajos meditációinak tárgyai, melyeknek közvetlen reflexióit Tisza Kálmán szívta magába.

Magába szívta, mert noha nem volt világcsoda, sem lángész, de az észbeli tehetségnek nem közönséges, az akarat erejének pedig rendkívüli nagy mértékével született a világra.

Csakhogy Tisza Kálmánban az akarat nem elem, hanem c h é m i a i vegyülék: a makacsság, a dacz és a szívósság vegyüléke.

Azért Tisza Kálmán akaratából, hogy az áldásos legyen, hiányzik az önfeláldozás, hogy szent legyen, hiányzik a meggyőződés, és hogy szép legyen, hiányzik a szívnek költői zománca.

Tisza Kálmán akaratának mindig az önérdek kölcsönöz erőt, a hatalomvágy köszörüli élesre. És mint ilyennek, éppen a legnagyobb szüksége volt apja tapasztalásainak reflexióira, melyek az övéhez hasonló egyéniségből törtek elő, s melynek küzdelmei mintegy e l ő p o s t á i voltak Tisza Kálmán későbbi pályafutásának.

TISZA KÁLMÁN ÉS A PROTESTANTIZMUS

I.

Az a ki Tisza Kálmánt későbbi tetteiből ítéli meg, a következtetésnek egy kis merevségével, azt is föltételezheti róla, hogy az ő első fellépésének szabadelvű, és apjával teljesen ellenkező iránya, már éppen olyan jó előre kigondolt, és minden részletében elfogadott humbug volt, mint későbbi ellenzéki szereplése.

E föltevés azonban, számbavéve a külső körülményeket, és a benső okok természetes hatását, nem igazságos.

A ki mindezeket számbaveszi, s alapjukban bírálja, el fogja ismerni, hogy Tisza Kálmán első liberális szereplése őszinte volt, s éppen abból következett, hogy apjának nemcsak természetét, de szellemét is örökölte, Hatása azonban, ha nem is lett volna őszinte, ugyanaz lett volna.

Mert nem természetes-é, hogy zajos hatást kellett szülnie Tisza Kálmán liberális és hazafias föllépésének mindenütt, a hol Tisza Lajost, mint a bécsi kormány nyal karöltve haladó reactionáriust ismerték, s hol ennek emléke még élénken élt? De lia nem élt volna már élénken, bizonyára fölélénkült volna azon ellentét által, melyet Tisza Lajos nagy reményű fiának megjelenése provocált. S e hatásnak annál meglepőbbnek, annál közvetlenebbnek kellett lennie, mert a feketesárga színből egy váratlan pillanatban csapott ki a tricolor. A geszti magány, az öreg Tisza elvonulása, s az elvonulás alatt kifejlett tapasztalásoknak a régi emlékeket és hajlamokat elkoptató ereje, senkinek szemében nem tűnt föl hid gyanánt, mely az öreg pecsovicsot az ifjú liberálissal összeköti.

Senki sem vizsgálta, hogy az a tér, melyen Tisza Kálmán sisakostul és vértestül együtt készen pattant ki mint Pallas, tulajdonképen nem politikai természetű tér volt. s csak erőszakosan s erőszak által lett azzá. Senki sem vizsgálta, hogy e téren a hazafiság erélye a liberális politikai lelkülettel nem szükségkép azonos, és lehet éppen úgy családi ösztön, mint particuláris elfogultság. És senkinek sem jutott eszébe az, hogy maga az öreg Tisza Lajos is, bár egyébben mindenben a bécsi politika uszályhordozója volt, e téren mindig titkos oppositíót képezett, és éppen olyan erős pecsovics volt, mint a milyen vastagnyakú kálvinyista.

Tisza Kálmán a protestáns autonómia védelmében a Thun-féle patens korszakában nyerte politikai hírnevének első kereszttségét. Ebben lett népszerű és országos hírű, mint Lord Byron »Child Harold« első éneke után, »egy nap alatt.«

Legkevésbbé sem csodálkozhatunk fölötte, s legkevésbbé sem jöhetünk zavarba az iránt, ha netalán Tisza Kálmán politikai képességeiről alkotott hitünkkel e gyors emelkedés, e páratlan siker, ellentétben állna.

Mert emlékezzünk vissza arra az időre, s nézzük hazánkban a protestantizmus történetét.

Mint minden szerencsétlenségben lappang bizonyos szerencse, úgy a protestantizmusnak is, melynek szerencsétlensége volt, hogy folyvást a bécsi kormány üldözéseinek volt kitéve Magyarországon, meg volt az a szerencséje, hogy ezáltal politikai jelentőségre emelkedett.

Az autonómia, mely a protestantizmus szervezetének alapszelleme, fogalmi és érzékonságba szövődött az általános önkormányzati elvekkel és érdekekkel, melyek a bécsi kormány beolvasztási politikája által éppen úgy üldöztettek, mint maga a protestantizmus.

Így a protestantizmus, a nélkül, hogy első terjesztőinek ez lett volna az intentiója, a nemzeti ellenzéknek éppen úgy zászlója lett, mint a vármegye. S valamint a bécsi kormány, hogy a protestantizmust elnyomja, szövötközött a katholicizmussal: úgy a nemzeti ellenzék, hogy a nemzet jogait védelmezhesse, szövötközött a protestantizmussal.

A hosszú százados harcok, melyek vallási és politikai motívumokat így összekevernek, végtére is elmoszák az azokat elválasztó korlátokat, s a tradícióban, melyet hátrahagynak, még akkor is egyben tüntetik föl e kettőt, mikor már az ok, mely az egyesítést létrehozta, régen elmúlt.

Innen van, hogy míg egyrészt még napjainkban is, a vallás és lelkiismereti szabadság korszakában, a protestánsok nagy részben folyvást titkos ellenségeket látnak a katholicismusban, s magukat büszkén nevezik »magyar vallásúaknak«: úgy másrészt ma már, mikor a megyeimádás illúziója minden európaiag gondolkozó magyar ember előtt eloszlott, mikor mindenki belátja, hogy a megye nemcsak akadály a adminisztrációnak, hanem akadály a magyar suprematia állami megszilárdításának is, – nézzük: kikben van mai napság a vármegyéknek legerősebb támaszuk? – a protestantismusban.

De még ez nem meríti ki a százados tradíciókból fenmaradt s ma is látható tüneményeket.

Az a hosszú harc, melyet a protestantismus közösen folytatott vallásért; és nemzetiségért, s mely által a protestantismus épp oly jogosan, mint sok ideig szükségszerűleg, a magyar nemzetiségnek politikai kifejezése lett, összeolvastotta a protestantismusban a vallási érzületet a nemzetiségi öntudattal.

Mi lett ennek első következtése?

Az erős testületi szellem, mely a protestáns összetartozási érzést hasonlívá tette a zsidóság összetartozási érzetéhez. S ebből származik, hogy valamint a zsidóság megküzdött másfél ezredév beolvasztási támadásaival, úgy Magyarországon az osztrák beolvasztási politikával csak egy elem küzdhetett meg teljes sikerrel: a protestáns elein. És ebből fog származni, hogy ha a jövőben a zsidóság eshetőleg elhatalmasodása, és terjeszkedési törekvései netalán veszedelmessé válnának, azokat, ha szükséges lesz, csak *egy* tényező fogja megtörhetni Magyarországon: a protestantismus.

De a protestáns összetartozási érzet kifejlesztéséhez, eme okon kívül, mely pedig maga elég erős e symptoma megfejtéséhez, hozzájárult még a protestantismus minoritása, és elhagyatottsága.

Minden kisebbségben természetesen fejlődik ki a solidaritási érzet. A protestantismusnál kétszeres mértékben fejlődött, mert összes egyházi és iskolai szükségleteiket maguk fedezték, maguknak kellett fedezniök.

Innen van, hogy míg egyrészt a protestantismus nem bízott soha az állami eszmében, melynek uralkodó vallása ma is a katholicismus: úgy másrészt nem tűrte soha az állam beavatkozását iskolai autonómiájába sem, mert hogy ez odáig fejlődhetett, a hol van, ebben az államnak oly keveset köszönhet, mely a semmivel csaknem határos.

Nem akarok arról szólni, hogy a mai viszonyok közt jogosult-e az, ha a protestantismus államot képez az államban. Nem akarom fejtegetni, hogy minő ellentétbe jött e téren a protestantismus önmagával, mikor ily separatisticus hajlamok mellett az 1873. conventen megpendíté az – államsegélyt. Mindez más lapra tartozik.

Itt csak constatalni, és okaiban megmagyarázni akarom azt a solidaritási ösztönt, mely a protestantismusban uralkodik, s melynek kifolyása lón, hogy Tisza Kálmán úgy emelkedését, mint későbbi hatalmát és sok tekintetben jelenlegi uralmának látszólagos megdönthetlenségét annak köszönheti, hogy – protestáns.

Ennek köszönheti, mert noha a protestantismus kebelében, az utolsó évek óta, hatalmas forrongás indult meg, mely a megváltozott viszonyok hatását érzi, s azokhoz alkalmazkodni kivan; noha Tisza Kálmán a maga orthodox egyházi elveivel kisebbségben van, sőt politikai népszerűsége is elveszett az 5 superintendent közül négy superintendencia többségében: mégis a protestantismusnak köszöni megmaradását.

Mert valamely államférfit csak félig buktathat meg az elégtelenség: másik felében mindig az buktatja meg, ha van, a ki utána következnek.

Tiszával szemben pedig mindeddig csak egy párt ált, melynek kormányképessége fölött

senki sem kételkedik: a conservatív párt.

Ámde ehhez a protestantizmus, noha conservatív politikát hajlandó volna csinálni, nem csatlakozik, mert e párt vezérférfiai katolikusok, kik ellen Tisza Kálmán sajtója jól kiszámított, ámbar igazságtalan és perfid taktikával, az ultramontanizmus gyanúsítását tartja napi renden: mely pedig (akár igaz, akár nem), olyan a protestáns érzület előtt, mint a bikának a vörös posztó.

De nemcsak Tisza Kálmán az, a ki a protestantizmusnak e sarkalatos természetét így kizsákmányolja a saját egyéni céljaira. Vannak a közélet más terén is számos hatalmasok, kik hatalmukat s hírnevüket a protestantizmus ily önző kihasználásának köszönhetik.

S mert ezek előtérben állnak, s mert a protestantizmus mint egész, nem áll előtérben: természetes, hogy ezekben (sokszor jogtalanul), az egész protestantizmust látja kifejezve az ország katolikus közönsége.

S minél nagyobb erkölcsi, társadalmi és nemzeti kincset képvisel a protestantizmus egészben: annál kirívóbbá lesznek az egyéni érdekekért küzdő protestáns szervezetek.

Innen származott az a közmondás, hogy a katolikus jezsuitánál gonoszabb a kálvinyista jezsuita.

Továbbá az is, hogy: *akadémia est collegium reformatorum, in quo aliquot lutheriani ex gratia, catholici autem ex misericordia tolerantur.* (Vagy Révész Imre szerint: *recipiuntur*).

Ebből támadt báró Eötvös Józsefben, kinek nemes szelleme az »elnyomottak« érdekében lángolt fel, mindenkor, az a gúnyos élezt:

»Menj kérdezz meg egy reformátust: milyen vallású? – És büszkén fogja felelni: kálvinyista.

Kérdezz meg egy katolikusot, és bocsánatot fog kérni, mert – katolikus.«³

Valamely katolikus államférfiúnál alig lehet arra eset, hogy mikor valamely politikát concipiál, vagy valamely actiót kezd az állam és nemzet érdekében, eszébe jusson, hogy: vajjon lesz-e ebből haszna a katholicizmusnak?

Ellenben a kálomista államférfiak eme fajánál talán arra nincs eset, akármilyen politikát concipiáljanak, hogy folyvást eszükbe ne jusson Debreczen és Sárospatak, vagy Pápa.

És mégis a katolikusokat csúfolják – pápistáknak.«

És kétségtelen, hogy vannak protestáns vezérférfiak (nemcsak a politikában,) a kik a protestantizmust szeretik úgy felfogni, mint politikai pártot.

Ezek bármily kicsinyléssel tekintsenek is Tiszára, mégis inkább szeretik őt a hatalom élén látni, mint báró Sennyey Pált.

Mintha nekik Magyarország is csak úgy kellene, ha abban protestáns az úr.

Ezek az urak aztán, az ilyen önző politikával éppen annyit ártanak magának a protestantizmusnak, mint a hazának.

Ennek a jogtalan aspirációkkal. Annak, mert jogtalan aspirációkat ébresztenek benne.

A protestantizmus önmagát gyengíti, mikor ezeket erősíti.

Mert ezeknek, a protestáns szellemben fekvő nemes és erkölcsi liberalizmus, mely a protestantizmusnak szent cél volt a szabadság kivívására, csak arra való, hogy vele terrorizáljanak.

---

³ K e c s k e m é t h y A u r é l, a ki noha sokszor fogadott el a kath. klérustól előleges jutalmakat, de lelkületében a legfelvilágosodottabb emberek közé tartozott, egy ízben, (természetesen az ő satyrikus egyénisége szerint túlozva) következőleg jellemezte a protestánsoknak azt a fajtát, mely a protestantizmust politikai pártnak és érdekeszköznek tekinti:

»Ha Magyarország katolikus elemeitől, nem számítva a butákat és a bigottakat, azt kérdeznék: vagy a haza vész el, vagy át kell térned a protestáns vallásra, melyiket választod? Magyarország katolikus elemei haladéktalanul áttérnének.

Ha ellenben Magyarország ezen szereplő kálvinyistáihoz intéznének hasonló kérdést, s azt mondanák nekik: »vagy áttértek a katolika vallásra, vagy a haza vész el!« – Magyarország kálvinyistái, nem mondom, hogy végül át nem tértének a katolika hitre, de semmi esetre sem hosszú »gondolkozás« nélkül, és akkor is bizonyára azzal az erős elhatározással, hogy mihelyt lehet, visszaszöknek.

Senki a protestantizmus nemzeti missziójától jobban áthatva nem lehet, mint én.

Senki a protestantizmusban rejlő hatalmas, és nemcsak a nemzetiségre, hanem a társadalom nemesítésére is jótékony befolyást gyakorló erkölcsi hatalmát nem appreciálja jobban, mint én.

Bámulom múltját, tisztelem jelenét és hiszek jövőjében.

De minél inkább alapulnak bennem meggyőződésen eme érzelmek, annál jobban fáj, ha a Bethlenek és Bocskayak után olyan államférfiút emelt magasra és tart fenn a protestantizmus, mint Tisza Kálmán!

Mert hát jól van, fogadjuk el azt a természetes érzületet kiindulási pontnak, hogy a protestáns jobban húzódik a maga feletkezetbelijéhez, mint más: de érthető e akkor is a ragaszkodás a protestáns elérnek részéről, a mai Tisza Kálmánhoz?

Hát volt-e valaha katolikus államférfi, aki jobban az osztrák karjaiba dobta volna magát, mint Tisza Kálmán?

Nem volt!

És vigyázzon a protestantizmus!

Most még elég hatalmas, hogy kellő időben újra győzelmesen harcoljon végig olyan harczokat, minők a múltban dicsővé tették nevét, halhatatlanokká érdemeit.

De ha Tisza Kálmán sokáig folytathatja eddigi politikáját, akkor a nemzeti létnek összedült, elkorhasztott gyökereit még a protestantizmus önfeláldozó lángjának nemes harmata sem üdíteti sarjadó életre többé.

Magyarországon a katolikus elemek egészben véve nem oly tiszta magyarok, mint a protestánsok.

A protestantizmusban jobban él a nemzeti törzs.

De éppen ezért jaj ennek az országnak akkor, ha az osztrák érdekek valaha szövetségest találnának a protestáns elemekben! Vagy azoknak vaksága és önzése miatt föltudnák használni azokat!

Mert akkor Finis Hungariae!

II.

Tisza Kálmán első szereplése tehát összeesett a protestantizmus utolsó politikai szerepével.

A bécsi pátensek elleni harcz, melyben a protestánsok csak a saját, de a nem protestáns elemek az egész nemzet jogainak harczát látták, az egész nemzet figyelmét és lelkesedését a protestánsok erélyes ellenzéke felé irányozák.

Abban az időben az öreg Balognak, a ki mint a debreczeni collegium professora, komikus volt még saját tanítványai előtt is; a kinek definitiói, dorgálásai és erkölcsös tanításai kedélyessé tették volna a haldoklót is: az öreg Balognak elég volt az ő recsegő s a mellett félig selypítő hangjával annyit mondani »nem fogadjuk el, hogy utána superintendensnek válaszszaák meg, s mint nagy hazafit, protestáns vezérférfiút ünnepeljék.

Hát Tisza Kálmánt hogyan választották volna rögtön curátornak? hogyan ünnevelték volna nagy hazafi és vezérférfiú gyanánt, mikor ő nemcsak annyit mondott a patens ellen, mint az öreg Balogh, hanem olyan filippikákat eresztett meg minden alkalommal a protestánsok jogainak, szabadságának védelmére, hogy sírtak a katolikusok is, a miért hogy ők protestánsok nem lehetének.

És az akkori mozgalmas napok alatt történt, hogy négy szabolcsi katolikus község együttesen tért át a protestáns hitre, s az ország kath. nemessége és főnemessége körében olyan hatalmas áttérési mozgalom indult meg, hogy a kath. klérus könyörögni ment Bécsbe a császárhoz, hogy hagyjon békét a protestáns autonómiának, mert különben protestánsná lesz egész Magyarország.

Így szövődtek össze, ez idő szerint utolszor, Magyarország politikai érdekei a protestantizmus egyházi érdekeivel, s e vegyes házasságnak lett szülötte Tisza Kálmán.

Így lett Tisza Kálmán már akkor a protestáns politikai pártnak vezéri jelöltje; s ebből származott később nagy része ama szélsőball ingadozásoknak, melyek Tisza Kálmánban, a hidegen kiszámított taktikai szempontok miatt (melyekkel aztán a szélsőballt éppen úgy fölültette, mint a balközépi publikumot) sokszor napi rendre kerültek. Mert a református papok, a kik a Deákpártban a centralisálók pártját látták, s azzal nem törődtek, hogy a mi a Deákpárt szeme előtt lebeg, az nem osztrák, hanem magyar centralisation nem szerették a Deákpártot: de nem szeretve a Deákpártot, mégis jobb hazafiak és egyenesebb lelkű emberek voltak, hogysesem csak azért látták volna be a balközép létezésének szükségét, hogy a hatalom a D e á k p á r t kezében ne maradhasson: a szélsőbaloldal kezébe pedig ne kerülhessen.

És minél olcsóbb a dicsőség, minél könnyebben jön a szerencse, annál elbizottabbá tesz.

Valamint ha valaki minél könnyebben és hamarabb hódítja a nőket, annál hajlandóbb megvetni s lenézni az egész női nemet.

S a kinek a szerencse méreg, annak a szerencsétlenség nem orvosság.

S érhetett-e annál olcsóbb dicsőség és könnyebb szerencse embert, mint a milyen érte Tisza Kálmánt, mikor valódi érdemek, s hozzávaló tulajdonságok nélkül országos hírűvé lett egy nap alatt?

Mert igaz ugyan, hogy abban az időben Deák F. éréhez sem tett mást, mint tiltakozott és hivatkozott, de abban, mikor Deák Ferencz tiltakozott és »1848«-ra hivatkozott, egy nagy politikai eszme rejlett; ebből lett a kiegészítés.

De mi rejlett abban, mikor Tisza Kálmán nagyon is köznapi frázisokkal »tiltakozott«, és a linzi békekötésre hivatkozott?

Egy nagy frázis, és semmi több. S ebből lett a balközép.

Sokszor látunk az életben embereket, a kikről positive tudjuk, hogy bennük túlnyomók a gonosz hajlamok, – és kik mégis egész életükben egyetlen egy rossz tettet sem követnek, vagy nem követhetnek el. – Mert úgy alakulnak körülöttük a viszonyok, hogy hajlamaik szerint tenniök lehetetlen.

Viszont sokszor látunk embereket, kiknek jósága, s becsületességeért kezünket tűzbe merjük tenni, s kikről egyszer azt halljuk, hogy ezt vagy azt a bűnt követték el.

Ha tehát a körülmények ennyire tudnak uralkodni az emberen, ha bizonyos hajlamokat lehetlenné tenni s embereket hajlamuk elleni cselekvésre kényszeríteni egyformán tudnak: mennyire rohamosan fejlődhetik s mehet előre ott minden, a hol a hajlamok és körülmények összetalálkoznak s egymást egészítik ki vágy és szerencse?

És ha Tisza Kálmánban, öröklött természet, szokás, nevelés, terveket kovácsoló képzelődés által, mind egytől egyig megvoltak is ama jellemvonások, melyek által a magánszemély átment a politikai egyéniségbe: mégis megtörténhetett volna-e, vagy szükségkép ilyen eredményt szült volna-e akkor is, ha olcsó dicsőség és könnyű szerencse nem működnek közre, hogy hamarabb kifejtsék benne az önhittséget, mint az önbírálatot; hamarabb kifejleszszék benne a hiúságot, mint az önérzetet; hamarabb kifejleszszék benne a siker utáni szomjat, mint az érdemek utáni vágyat, s hamarabb ígérjék neki a hatalmat, mintsem előbb megédzték volna benne az önuralmat?

Változott-e Mackbeth egyénisége az által, hogy a nénikék koronát jósoltak neki?

És még is, gyilkolt volna Mackbeth akkor is, ha a nénikék koronát nem jósoltak volna neki?

Nem.

Így tette Tisza Kálmánt bűnössé a szerencse, hogy végül legyen valami, a mi mentse.

Mert Istenemre! más mentsége azért, hogy ilyenné fajult mint a milyen, nincs, mint az, hogy nagyobb szerencséje volt, mint megérdemelte.

Ha nem lett volna a Tisza Lajos fia, még akkor is érteni lehetne, hogy olyan siker és

ünnepeltetés után, mint a milyen első szereplése után érte, elvesztette volna a mértéket arra, hogy mennyi súlylyal kell Magyarországon bírni az érdemnek, hogy lenyomja a mérleg serpenyőjét? s ha elkapva a siker mámorától, fölébredt volna szívében a frivolitás, úgy keresni a közpályán a saját hasznát és dicsőségét, hogy ne azért küzdjön, ne azt hirdesse, a mi az ő saját meggyőződése, hanem azt, a mi az emberek bizonyos tömegének szájíze szerint van.

Mert a tömeg a politikában olyan, mint a varjú a mesében.

Dicsérd énekét, és kiejti szájából a sajtot.

Ha Tisza Kálmán olyan egyéniség lett volna, akihez a sátán hiába megy szerencse alakjában, hiába kísérti, hiába csábítja, nem vehet rajta erőt: akkor neki az a szerencse, melyben eltörpült mellette más, s csak maga nőtt óriássá saját képzeletében, nem lett volna szerencsétlensége.

De Tisza Kálmán olyan egyéniség, mint doktor Faust volt.

Nem abban az értelemben, hogy keresztül tanulta a világ összes tudományát, s csak akkor látta, hogy nem tud – semmit.

Nem! – Tisza Kálmán ezt nem tette. Ő az életben nagyon keveset tanult ahhoz képest, a mennyire hiszi magáról, hogy nagyon sokat tud. (A mostani vámegegyezkedés alkalmával még azt is elhitette magával, hogy nemzetgazdának is különb Lónyaynál.)

Tisza Kálmán mindenből tanult egy kicsit, de bármit is kimerítően soha. Azért tud ő beszélni mindenről, s azért nem ért alapjában és alaposan semmihez. Azért tart mindent rosznak, a mit más tesz s azért tart mindent jónak, a mit ő cselekszik. Nincs benne genie, mely pótolná benne a tudományt, s nincs benne tudomány, mely pótolná a geniet. Sok ismerete nincs; egy ismerete pedig absolute nincs: – »lelkiismerete.«

Tehát nem ebben az értelemben olyan Tisza Kálmán, mint doktor Faust, hanem abban, hogy ő is, mint Faust, ha sokáig nem sikerül neki az, a mire törekszik, kész fölkeresni a sátánt^ hogy szövetségre lépjen vele.

Tisza Kálmán mohón ragadta meg és élvezte az első sikert.

Nemcsak azért, mert merész álmainak előfutárjait látta abban, hanem mert már akkor elégtételt keresett, s a sértett hiúság lázas dicsvágyának mámoros gyönyörével kéjelgett nevének országos viszhangjában. S meglehet abban az időben sokszor állt tükre előtt, s gyönyörködött önmagában. S fülének nem volt szebb zene, mint e név hangzása: Tisza Kálmán!

Miért keresett elégtételt? mi sértette volt hiúságát már akkor?

E történetre sokan lehetnek még, a kik emlékeznek.

Ez volt Tisza Kálmánnak első, végzetszerű találkozása – Deák Ferenczcel.

Tisza Kálmán még ismeretlen nagyság volt: Deák Ferencz már az ország szemefénye és legfőbb reménye.

Egy kaszinói közgyűlés alkalmával (mert akkor még más tér nem volt) Tisza Kálmán feljött Biharból szerepelni.

Mert már nem tudta tovább túrni az obscuritást.

Már akkor bejárta volt Angliát, – elolvasott egy pár politikai remekművet. S már nem fért a bőrébe. Éhezé a föltúnést, szomjazá a hírt.

És megjelent ama kaszinói közgyűlésen s olyan praepotens modorban, olyan megdöbbenő felsőbbbségi érzettel szólt bele a tanácskozmányokba s lett minden lében kanál, hogy Deák Ferenczet elfutotta a mérge s egyik felszólalását (Tisza ellen) azzal kezdte »kedves öcsém uram!« – mire az ott levők kaptak az alkalmon, hogy gúnymosolylyal nézzenek egymás szemébe, s a nagyhangú »ismeretlen nagyság« ellen, ily módon demonstráljanak.

Tisza Kálmán elpirult és elhallgatott.

De bizonyosan olyasmit érzett, mint Pázmány Péter, mikor Nagyváradon nem őt tették meg első eminensnek.

Ez a lényegtelen kis epizód nagy jelentőséget nyert az események későbbi folyamában.

Mert egyik, s talán legigazabb magyarázata annak a mohóságnak, melylyel Tisza Kálmán minden alkalmat, – önbírálat nélkül, – megragadott, a mi Deák Ferenczcel szemben erősíthette őt.

S valamint Deák Ferenczben e jelenet óta állandón megmaradt az ellenszenv Tisza Kálmán iránt.

Úgy Tisza Kálmánban sohasem apadt a megsértett hiúság bosszúérzete.

S talán ez is egyik oka annak, hogy a későbbi sikertelenségek gyűlölködővé tették Tisza Kálmánt; – s hogy a balközép későbbi vezére előtt nagyobb cél lőn megalázva látni a Deák-pártot, m i n t fölemelve látni a hazát.

De hogyan lett Tisza Kálmánból, a protestáns debut után a balközép vezére? holott első szereplésében sem politikai érdemek, sem államférfiúi tulajdonságok nem álltak benne a nemzet szeme elé?

Erre megfelel a következő fejezet.

TELEKI LÁSZLÓ TRAGÉDIÁJA

I.

A világ történetében alig van második példa rá, hogy oly hiába ontatott volna vér, mint a mily hiába ontatott ki gróf Teleki László szívéből. Kiontatott saját keze által, mint engesztelő véráldozat: és eredményezte éppen ellenkezőjét.

És soha végzetesebben nem szövődött össze két név, soha sem folyt össze végzetesebben két vér, mint a Teleki és a Tisza vér.

Tisza Kálmánnak anyai részről őse volt Teleki Mihály, a néhai erdélyi cancellár, Apaffy Mihály mindenható minisztere. És nagybátyja volt gróf Teleki László.

Két Teleki vérnek kellett összejátszania, hogy Tisza Kálmán azzá lehessen, a mivé lett.

Egyik mely kicsordult; a másik mely – belement.

Tisza Kálmán furcsa dilemmába kerülne, ha egyszer csak eléje állítana gróf Beust, s így szólana hozzá: »tartozol nekem a külügyministerséggel.«

»Hogyan tartozom én néked a külügyministerséggel?« kérdezné talán gróf Beusttól Tisza Kálmán.

»Úgy tartozol nekem a külügyministerséggel, – felelné vissza gróf Beust, – hogy nekem köszönheted, hogy nagy emberré lettél. Én fogattam el Drezdában gróf Teleki Lászlót, én szolgáltatam ki őt az osztrák rendőrségnek. S ez okozta a halálát. Én annál inkább elvárhatom tőled, hogy Andrásst megbuktasd, mert Andrassy is mint magyar miniszterelnök buktatott meg engem. Pedig arra, hogy Andrassy miniszterelnökké lehetett, nem kevesebb hálával tartozott nekem, mint talán te tartozol Andrásynak, hogy miniszterelnökké lenni ő is segített téged.«

Ezt felelné gróf Beust, és gróf Beustnak teljesen igaza lenne.

Mert bármily népszerűvé tette is Tisza Kálmánt a protestáns debut, bármennyire ráirányozta a nemzet rokonszenvét Tisza Kálmánnak, apjától látszólag egészen elűtő politikai iránya: mégis a gyors siker (nem lévén komoly alapja) épp oly gyorsan elszállt volna, mint a hogyan jött, ha közbe nem játszik gróf Teleki László tragédiája.

Mert a míg gróf Teleki László élt, mi volt Tisza Kálmán az 1861-ki országgyűlésen?

Messze mögötte állt Bónis Sámuelnek, Nyáry Pálnak, messze mögötte még Jókai Mórnak is.

Beszédeinek nem tartalma hatott, (s ez nem hatott soha azóta sem,) hanem iránya, (így történhetett, hogy Tisza későbbi beszédeinek ürességét is elnézték az – irányért.)

Hatott pedig akkoriban iránya azért, mert ellentétben látszott lenni az apja irányával, s azért, mert ezt az irányt gróf Teleki László kezdte meg, a ki a nemzetnek bálványa, Tisza Kálmánnak pedig nagybátyja volt.

A nemzet tapsolt Tisza Kálmánnak »irányáért,« mint a hogyan tapsolt a Deákpárt Szilágyi Virgilnek I r á n y i é r t, mikor a Böszörményi meggyilkoltatása ügyében Szilágyi Virgil felszólalt ellene.

A kegyelet és a rajongás, melyet a nemzet nagy többsége gróf Teleki László iránt érzett, átszármazott Tisza Kálmánra is, mint a hogyan a grófi cím, melyet valaki érdemeiért kap, átszármazik annak érdemtelen, és sokszor méltatlan fiára is.

Mert Deák Ferenczért, a ki akkor Teleki László ellenfele volt, sohasem rajongott a nemzet.

Tisztelte, becsülte, bámulta, de nem volt bele szerelmes.

Nem is lehetett.

Deák Ferencz meggyőző szellem volt: s nem hódító szellem. Nem kereste mások kedvét soha, és tinta ha az övét keresték. Mint benne nem lakott szenvedély, nem ébreszté fel azt

másban. Cato volt, de sohasem halhatott volna meg úgy, mint Cato: mert nemcsak a dicsőséget, hanem a balsorsot is nyugodtan tudta viselni. A jog terén hajthatatlan, az igazság terén méltányos. Barátaiban nem a gyöngeségeket választotta, hogy őt kövessék: s ellenségeiben, hogy őket leverhesse, nem a gyöngeségeket kereste ki. A tiszta igazság, mely lényé lett, ellensége volt minden ábrándnak, minden illúsióknak. Rajongás pedig és szerelem, ábránd és illúsió nélkül nem képzelhető. Magánéletének sem voltak »eseményei.« Alakja nem volt elragadó. Soha egy kihívó szót nem mondott, s mikor igazsága volt, akkor volt legkegyesebb: s mindez a magyar természetnek nem imponál, mely csak akkor boldog, ha szilaj fölhevülésben azt mondhatja valakiről: »az istenit neki! – ez fenegyerek!«

Teleki Lászlóban pedig minden meg volt, hogy az embereket elbájolja, és hogy az emberek rajongjanak érte.

Először is kifogástalan volt mint gentleman, másodszor tele volt költészettel.

Bolondultak utána a nők, s ez egy közpályán álló férfiúnál maga elég, hogy az »érdekesség« által magasra emelje. Suttoghattak felőle mystikus kalandokat, veszélyes gyönyörök meséit, – toldhatta, foldhatta mindenki a maga tetszése szerint, és mindenki azt szerethette Telekiben, a mit önmagában szeretett. Ehhez járult a száműzetés, – az elfogatás, s a váratlan és rejtélyes megjelenés itthon.

És hogy gróf Teleki László nymbusa még nagyobb, neve még imádottabb legyen, mindezekhez hozzájárult – halál a.

Halála, mely a legkritikusabb pillanatban, váratlanul előre nem látva, sőt nem is sejtve jött, s melyet rövid idő alatt a »legnagyobb magyarnak,« gróf Széchenyi Istvánnak, szintén rejtélyesnek látszott öngyilkossága előzött meg.

Ha Széchenyiről általános volt a hit, hogy nem önmagát lőtte agyon, mennyivel általánosabb lehetett ez Telekinél! Telekinél, ki nem Döblingben, hanem nemzete szívében lakott; ki nem játszotta le szerepét, mint Széchenyi, hanem mintegy csak akkor kezdte játszani igazán.

Teleki haláláról a legmystikusabb verziók jártak szájról szájra, s bár ezek megbízhatósága iránt senki sem adhatott számot magának, mégis maradt belőle s általánossálett egy érzület, az, mely e megrendítő eset hatása alatt mindinkább elfordult Deák Ferencz békülékeny politikájától.

S mint ilyen izgatott pillanatokban mindenkor lenni szokott, az emberek (különösen a magyar ember), kéjelegtek a gyászban, és keresték az okokat, hogy a nagy elhatározásoknak képeit szülő hazafias fájdalma minél magasabbra csigáztassanak.

Igaz, hogy a »nagy elhatározások« ilyen izgatott pillanatokban rendesen el szoktak aztán csöndesedni a kivitel utolsó stádiuma előtt, de mindegy: mert a hazafias fájdalma édes gyásza mégis csak kielégítetik, s bizonyosan eltart addig, míg a ponyvairódalom meg nem gazdagszik, s a politikai szájhősök népszerűkké nem lesznek belőle.

Gróf Teleki Lászlót úgy gyászolta a nemzet, mint mártírt.

Pedig Teleki László nem annyira mártír volt, mint inkább tragikai hős, a ki éltevel váltotta meg bukását.

Meghalt, mert a hazafi kötelessége összeütközött benne az adott szóval.

Meghalt, mert belátta, hogy csalódott: és csalni nem akart!

Gróf Teleki László nagy alakja marad történetünknek, oly nagy, hogy még Tisza Kálmán (a ki nyomdokaiba lépett) sem kisebbítheti meg.

Teleki László halálának története, noha ma már nincs véleménykülönbség abban, hogy saját kezeivel oltotta ki életét, ma sincs annyira földerítve, hogy annak minden indoka, s minden részlete összhangban álljon a néző szeme előtt.

Ma sincs annyira földerítve, hogy abból egészen tisztán kidomborodnék gróf Teleki László tragikus sorsa, melynek az ő egyénisége, az ő jelleme szerint más kimenetele nem lehetett.

Teleki Lászlóban megvolt az anyag, a miből a természet a nagy embereket gyúrja. Költői képzelet, éles Ítélettel. Széles látkör, s elegendő mélység. Emberismeret és tiszta világnézet. Concipiáló erő, s kellő gond a kivitelben. Merészség az elhatározásban, óvatosság a részletekben. Hév, összeolvadni eszmével vagy tárgygyal, s önbírálat, fékezni a hevet. De e fény oldalak mellett mint tragikai alkatrészek: a hiúság, és az élet gyönyöreinek sokszor mértéken felüli vadászata.

Ha Teleki László egyéniségét mint bevégzett egész nem hagyja hátra az utókornak a politikai pálya, mint bevégzett egész áll ő az utókor szemében az irodalom terén.

Ha Teleki László a politikus nem hagyott maga után halhatatlan művet, s csupán igaz és nemes törekvéseket: halhatatlan és bevégzett alkotást hagyott maga után mint költő.

Ha őt a politikust a siker útjáról kizökkenti a tragikus sors: mint költőt a siker ösvényén kalauzolja a – tragédia.

Mint politikus tragédiát játszott: mint költő tragédiát irt.

Mint politikus nem volt a sorsnak kegyencze.

Mint költőt megörökíti a »Kegyencz.«

Katona József Bánk-bánja mellett világirodalmi színvonalon csak egy tragédiánk áll; az melyet gróf Teleki László teremtett.

Sajátságosan előzi itt meg az államférfiút a költő.

A költő oly eseményekbe nyúl, melyekhez sokban hasonlóak azok, miknek a későbbi államférfi áldozatul esik.

Petron Maxim tragikuma a bosszú szenvedélye.

Petron Maxim kora a római társadalom és a keresztény civilisatio zavart összeolvadása. Egy bomló állam, és egy keletkező társadalom meghatározhatatlan vegyülete. Forrongó viszonyok, uralkodó egyének, és uralkodó eszmék nélkül. A pillanatnyi célok harcza., szemben az örök törvényekkel. Elnyomott jogok, és viruló önkény. Petron Maxim összeesküszik Caesar ellen és megöli Caesart.

De Teleki László nagy tulajdonságai mellett, melyek epikai fényvel világítják meg egyéniségét: ott volttragikai alkatrésznek a hiúság.

Mert ha a hiúság szenvedélye nem volna az, mely félrebillente küzdelmeinek mérlegét: vajjon merészelt volna-e az ő helyébe ülni – Tisza Kálmán?

Ha Oktávius nem látta volna Julius Caesarban azt, amiért Brutus törét Caesar szívébe döfte, merészelt volna e csak gondolni is arra, hogy »Caesar« legyen belőle?

II.

Gróf Teleki Lászlóban a nemzet nemcsak az államférfiúi kereste, hanem azt hitte, hogy megtalálta benne a politikai megváltót is.

Ausztria nagy hatalmi állását a francia fegyverek ingatták meg akkor Olaszország érdekében. Gróf Teleki László pedig III-ik Napoleon császárnak egyik legbizalmasabb embere volt.

Nemcsak bizalmas emberé volt, de egyik legbefolyásosabb tanácsadója is, kit a legmagasabb körök ünnepeltek a császár udvarában.

Gróf Andrásy Gyula, ki mint száműzött, már akkor a diplomatiára adta magát, s olyan nagy diplomata volt már akkor is, hogy mikor emigráns pajtásai segélyért fordultak hozzá Londonban, mindig eléjük vágott egy zálogczédulát, annak bizonyítására, hogy pénze nincs, (mialatt paripákat tartott és naponkint kilovagolt a Hyde-parkba) Teleki Lászlónak köszönheti, hogy Parisban absolute nem talált hálás talajt diplomatiái tehetségeinek méltánylatára, a miért később, mikor mint magyar miniszterelnök visszatartotta a monarchiát a francia-német háborúból, fényesen állott boszút III. Napóleonon.

Hogy Gróf Teleki László mennyire »otthon« volt a párizsi udvarban, mutatja az, hogy gróf

Andrásy Gyulának egyetlen hódítása Napoleon udvarában a bájos Kendeffy Katinka grófnő volt, a ki neje lett.

Magyarország Napóleontól várta a szabadulást, s azért látott a nemzet megváltót Telekiben, mert tudta, hogy neki barátja Napoleon.

És Teleki László mellett akkor nemcsak Deák, hanem még Kossuth is háttérbe szorult.

Mikor gróf Teleki Lászlót elfogták Drezdában: a nemzet kövé meredt. S mikor egyszer csak híre ment, hogy gróf Teleki László »haza jön«, mámoros öröm futotta át.

Gróf Teleki László elfogatásának és hazatérésének történetét egészen kell ismernünk, hogy teljesen megérthessük a következményeket.

Gróf Teleki László a forradalom után Parisban lakott, hol a legmélyebb rokonszenv és barátság fejlődött ki közte és báró O. J.-né közt, kinek férje mint hős vérzett el a hazáért a kápolnai csatában.

Erre az időre esett, hogy b. O. J.-né idősb leánya (ki gróf Gy. A.-hoz ment nőül) közeledett az időhöz, hogy első gyermekével anyává legyen. Az ifjú grófné, hogy beteg ágya mellett édes anyja is ott lehessen, Drezdába ment megszülni gyermekét, – s anyja Parisból csakugyan oda is sietett.

Szászország minisztere akkor báró Beust volt, a kinek titkos álmai közt már akkor ott lebegett az osztrák monarchia külügyministersége, s ki tehát semmiféle alkalmat el nem szalasztott, hogy Ausztriának kedves szolgálatakat tegyen.

Báró Beust, mikor e dolgról hírt vett, meg volt győződve arról, hogy gróf Teleki László (kiről az volt az általános hit, hogy a francia udvarnál Ausztria ellen conspirai) meg fogja látogatni incognitóban Drezdát. S kiadta a rendeletet titkos rendőreinek, hogy a mint gróf Teleki Drezdába teszi a lábát, el kell fogni.

A szász minister nagyon becses aquisitiónak hitte célja előmozdítására, ha fogolylyá tesz egy veszedelmes conspirátort s kiszolgáltatja perfid módon Ausztriának

S úgy is történt.

Gróf Teleki László megjelent Drezdában incognitóban; de a viszonyok részleteibe jól beavatott titkos rendőrség, egyetértve a vendéglőssel, nyomára jött és gróf Teleki László elfogott.

Aztán pedig kiszolgáltattott Ausztriának.

Meglehet, hogy gróf Teleki László csakugyan benne volt némely conspirációban, melyek az akkori francia udvar kalandos légkörében szövettek, de meg vagyok győződve róla, hogy gróf Teleki László maga sem tartotta teljesíthetőnek. ama reményeket, melyeket a nemzet ő hozzá kötött. Továbbá nagyon valószínű az is, hogy gróf Teleki László az Ő hozzá kötött remények nagyságát mindaddig nem is me rte egész terjedelmében, míg haza nem jött.

De akár volt benne gróf Teleki László a francia udvarnál szőtt conspirációkban, akár nem; Ausztria lovagias uralkodója azokat nem tudta positive felőle; de egyet positive tudott, azt, hogy gróf Teleki László gentleman és gavallér.

E személyes momentum mellé ott volt politikai momentumnak még az is, hogy Ő Felsége lelkében már akkor erős gyökeret vert a kibékülni nemes és hű magyar nemzetével, s e vágnak eklatánsabb jelét abban az időben nem adhatta, mint azáltal, ha gróf Teleki Lászlónak megengedi, hogy hazájába térjen.

De tekintve gróf Teleki László prononceirt egyéniségét, tekintve az akkori hangulatot Magyarországon, a fejedelem nem tehette meg ezt minden garancia nélkül.

Mikor tehát gróf Teleki László Bécsbe vitették, magához hivatta őt a császár és fogadta személyes kihallgatáson.

Nyájasan, szívélyesen, de röviden szólt gróf Telekivel.

Legmagasabb kegyelmével kijelentette neki, hogy visszaadja szabadságát s megengedi

neki, hogy hazájába térjen, »de természetesen fogja találni – folytatta a fejedelem – ha elvárom öntől, hogy nem fog mélyen belemenni a politikába.«

Gróf Teleki László e fejedelmi szavakra nem válaszolt semmit, hanem mélyen meghajtottta magát.

Ő Felsége pedig megfordult és eltávozott.

Gróf Teleki László meghajlását a fejedelem úgy tekintette, mint gróf Teleki László ígéretét.

Tekinthette-e másnak?

Nem tért-e vissza gróf Teleki László azonnal a hazába?

Holott pedig ha gróf Teleki László nem akart volna hajlandó lenni arra, hogy eleget tegyen annak, a mit Ő Felsége »elvárt tőle«, vagyis hogy »ne avatkozzék mélyen a politikába«, szabad lett volna-e Ő Felsége világos clausulája után visszatérni hazájába?

Gróf Teleki László maga átlátta ezt és így magyarázta – később.

De – mint Lear király mondja, – »jaj! annak, a kit késő bánat ér!«

Gróf Teleki László Bécsből egyenesen Szirákra, (Nógrádmegye) nővérének látogatására ment.

Ünnep volt a nap, melyben gróf Telekit visszakapta a nemzet.

A még akkor mindig a forradalom ábrándjain s az elszakadás sóvár hitén csüggő nemzeti Chauvinismus bizonyosra vette, hogy gróf Teleki László határozott megállapodásokat hozott a zsebében Napóleontól, s oly rajongó áhítattal csoportosult Teleki körül, mint Columbus körül az ő hajónépe, mikor hosszú reménytelenség után megmutatta nekik Amerikát.

De ugyanakkor föltámadt a minden nagyságnak lábnyomait üző irigység, titkos rágalom, és gyanúsítás, mely problematicusnak találta a császár kegyelmét, és gróf Teleki László váratlan hazatértét, és azt suttozta, hogy gróf Teleki László eladta magát a hatalomnak.

Minek rajzoljam bővebben az akkori viszonyokat? Minek hivatkozzak a kétségbeesőknek görcsös ragaszkodására minden iránt, a mitől segílyt várnak? Minek hangsúlyozzam azt a régi axiómát, hogy semmi sem olcsóbb, mint a népszerűség, de semmit sem kell drágábban megfizetni, mint a népszerűséget? Mért magyarázzam bizonyos nemzeti érzületeknek galvanicus hatalmát, melylyel izgatott pillanatokban megolvastják még a villámhárítót is? Mért fejtegessem, hogy ha valakit a közvélemény valamely missióra kijelöl, árulónak tartja, ha az elől ki akarna térni? Mért részletezzem a hazaszeretnek csábító varázsát minden más szeretet fölött? S mért mondjam, hogy a hazaszeretet csábításainak ellent állani lehetetlen, ha az először is az egyéni hiúságot ostromolja meg?

És mi az: »nem avatkozni mélyen a politikába?« Azt jelenti-e ez, hogy ne is érintkezzünk azokkal sem, a kik politizálnak? Ki volt az akkor Magyarországon, a ki nem politizált? – (Sőt ki az még most is, a ki nem politizál?) Tehát haza jönni, és nem érintkezni senkivel? Ezt kívánta volna ama fejedelmi szó? De hisz ez lehetetlen! Miért engedte volna meg akkor, hogy visszatérhessen hazájába?

Hol van az a honfí, a ki néma maradhasson, mikor érzi, tudja, hogy szava a hazának javára lehet? S nem lett-e gróf Teleki László rögtön, a mint hazatért központja egy nagy nemzeti pártnak? Visszautasíthatta e gróf Teleki László nemzetének hozzá tapadó bizalmát? mondhatta-e azoknak, a kik körülre sereglettek: nekem politizálnom nem szabad! – Nem felelték volna neki azok azt, hogy »hát akkor mért jöttél – haza?«

És a ki oly magaslatán állt a hatalomnak nemzete fölött, mint állott gróf Teleki László, nem érezhette-e egészen biztosan magát abban, hogy ő vezesse az eseményeket, s ne az események sodorják magukkal őt? Nem ebből a »biztos« érzésből származott-e minden államférfi végzetes bukása, s mégis okultak e ebből azok, a kik hasonló helyzetbe jutottak?

S lehet-e csodálkozni a fölött, ha ezek közt gróf Teleki László sem volt kivétel?

Gróf Teleki László, mielőtt haza jött, már nem volt többé föltétlen ura magának: és bele ment volna a politikába még akkor is, ha a fejedelmi kikötést nem úgy értelmezte volna, mint a hogyan (azóta még híresebbé vált procátori okoskodásával) elcsúrta csavarta neki – Tisza Kálmán.

Tisza Kálmán ugyanis, kinek a rokonsági köteléknél fogva nagy érdekében állt, hogy nagybátyja.

gróf Teleki László kezébe ragadja azt a gyepelőt, melyet az események nyújtanak eléje, úgy magyarázta a Bécsben történeteket, hogy mikor gróf Teleki László meghajtotta magát némán Ő Felsége előtt, ez a meghajtás csak a hódolatnak udvarias kifejezése, s Ő Felsége kegyének megköszönése volt, de ezáltal gróf Teleki László nem tőn Ő Felségének semmi ígéretet.«

És gróf Teleki László kitűzte a zászlót.

Kitűzte egyrészt azért, mert azt hitte: csak addig megy belé a politikába, meddig ő akar.

Másrészt azért, nehogy félremagyarázzák hazajövetelének körülményeit, s visszavonultságát gyanúba vehessék.

Kitűzte a zászlót, mely alá a nemzetnek »hangos« része sorakozott, s mely többségnek látszott volna akkor is, ha Deák Ferencz pártja kétszer számosabb lett volna. S a különbség Teleki László és Deák Ferencz pártja közt az volt, hogy a mit Deák Ferencz az óhajítások maximumának tekintett, azt Teleki László a követelések minimumának tekintette.

Deák Ferencz nem élt illúzióban: ő ismerte Austria erejét. Gróf Teleki László pedig sokkal gyöngébbnek hitte Austriát, mint a milyen volt.

Deák Ferencz méltányos akar lenni, mert Austria volt a közeledő fél.

Teleki László azért tartotta elérkezettnek az időt a követelésre, mert Austria volt a közeledő fél.

Ebből származott a két jelszó, mely a két pártot megkülönbözteté egymástól.

Egyik föliratot óhajtott, a másik határozatot.

S e jelszók bármily ártatlanok voltak is in thesi, ámde mielőtt medrükbe torlódott a nemzet szenvedélye, rögtön hullámokat vertek in praxi.

Mert mindkettőnek közös kiindulási alapja volt ugyan, de mindkettőnek más a consequentiája.

Egyik nem ismerte el egyezkedő félnek a meg nem koronázott uralkodót, és ezzel megtagadta a pragmatica sanctiót, mely a koronázás előtt is elismeri a trónöröklés rendjét: a másik a pragmatica sanctió alapján állt, s elismerte egyezkedő félnek azt, a kivel azonban csak akkor egyezett volna meg, ha előbb megkoronáztatja magát.

A ki jogot politikai szempontból magyaráz, annak állása mindig ingadozó, mert olyan térre viszi a jogot, hol a hatalom esélyei döntenek.

A ki azonban a politikában a jog szikláin marad állva, annak a hatalom viharai nem ártanak soha.

A politikának hullámai magasra dobták Teleki Lászlót, úgy hogy ő mélyen maga alatt láthatta Deákot.

De mikor Teleki László legmagasabban állt: akkor kellett éreznie, hogy nincs alatta szilárd talaj, Deák pedig kőszirten állt, melyet semmi meg nem rendíthetett alatta.

És mikor megindultak az országgyűlés tanácskozmányai, akkor kellett csak észre vennie gróf Teleki Lászlónak, hogy bárha talán ő maga, épp oly őszintén óhajította a kibékülést Ausztriával, mint Deák Ferencz, mégis minden békülékeny és objectiv elem a Deák pártján ült: a Teleki pártját pedig ellepte a gyűlölet, a boszú, a múltak felejthetlenségének égő szenvedélye.

Minden érvet, melyet a jog és a nemzeti erélynek békülékeny szempontjaiból előhozni lehetett, kimerített az a forma, melyet Deák képviselt.

A »határozat« indokolása pedig –éppen ez okból, – természetesen átcsapott a forradalmi hangba.

»Hová küldjük a feliratot? mikor nem tehetünk a borítékra címet!« szólt a határozati párt egyik tagja Váradi Gábor.

Böszörményiek pedig eleve tagadták, hogy Magyarország és Ausztria közt lehetséges lehetne a kibékülés.

S e pártiak volt vezére gróf Teleki László,

Mikor ő ezt észrevette, már bent volt apotitikában – mélyen.

Csaknem a fenéknek sáros iszapját érezte már.

Megállani, vagy visszatérni nem volt többé lehetséges.

Mert mi a sorsa az oly államférfiúnak, a ki mint vezére valamely mozgalomnak, annak hátamögé vonul?

Megállítja-e azáltal a megindított mozgalmakat?

Nem! – Mert az megy előre – nélküle.

Ilyén helyzetben az önuralom gyávaságnak, a bölcsesség árulásnak látszik.

Oly elemek zúdultak Teleki után, hogy előtte csak egy tér állott: az agitáció. Agitátorra kellett lennie vagy visszavonulnia.

És gróf Teleki László tényleg agitátorra lett. Mindaz, a ki neve után indult, már ezáltal is agitálva volt.

S minél inkább csökkentek a kiegyezés esélyei, gróf Teleki pártja annál erősebb lett.

S ha valakire, hát Teleki Lászlóra is ráillik az, a mit a lángeszű gróf Desseffy Aurél az agitátorokról örök igazságképen kimondott:

»Van-e nagyobb szerencsétlenség status emberre nézve, mint hajlam, szabad választás, vagy körülmények által nyújtott oly helyzet, melyben agitáció útján, alulról fölfelé való kénytelen változtatási eszméinek sikert eszközölni? Hogy ezeknek csak csekély részét is kivihesse, hogy a felsőbbiséget engedélyekre készítse, kénytelen izgatáshoz nyúlni, vágyakat ébreszteni, szenvedélyt, lelkesedést, jó és rossz indulatokat a maga érdekében behúzni... Az agitátorok csakhamar elsodorva látják magokat az ideák által, melyeket ébresztettek, fölemésztve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiúk szüleiket agyonverik. En mindig sajnáltam inkább, mint kárhoztattam az agitátorokat. Hibáik nem személyes sajátuk: de sajátos átkai a szerepnek, melyet elvállaltak: un vice de position; kínjaik azonban és szenvedéseik valóságosak; s annál keserűbbek, minél tisztább szándokkal léptek félpályájukra.«

Franciaországból (a nélkül, hogy erre gr. Teleki László provokálta volna) egy előkelő francia diplomata – Telekinek személyes barátja, levelet írt neki, melyben arról tudósította, hogy a párisi császári udvarnál korainak tartják Magyarországon a forradalmi törekvéseit, s figyelmeztette Telekit, hogy pártját mérsékelje.

Ez volt az első dőfés, mely Telekiben a már akkor élesre fent önbírálatot szívébe döfte.

Tehát úgy fogják fel őt Párizsban, s talán Bécsben is, mint a forradalmi párt vezérét!

S itt kezdődik észrevehető meghasonlása önmagával.

Ideges, szórakozott és mélabús lett. És a mániának bizonyos előjelei tüdődeztek föl rajta.

Az volt mániája, hogy Deák Ferencz pártjában mindenki haragszik ő reá, sőt talán megveti őt.

S ez a félelme annyira ment, hogy mikor egy alkalommal a múzeumi lépcsőjén lejött s szembe taláta Lónyay Menyhértet, (a ki pedig mindig jó barátja volt,) s Lónyay éppen egy pap képviselővel váltott szót, a ki akkor távozott el tőle, Teleki (Lónyayt meglátva) zavartan közeledett felé, s kérdé tőle: ki volt az, a kivel elébb beszélt?

»Egy pap.« Felelte Lónyay.

Teleki elpirult és szenvedő hangon, csaknem remegő idegekkel monda:

»Nincs ínyedre, hogy megszólítalak? – Terhedre vagyok? nem akarsz velem beszélni?«

»Én? – kérde elbámulva Lónyay, – miért?«

»Azért, mert olyan nagy hangon mondtad ki, hogy 'pap'«

Lónyay elnevette magát.

»Mit gondolsz?– hát úgy ejtsem ki hogy ,pap'?«

Gróf Teleki László lelkében összeomlott a világ!

Elhagyta ítélő ereje. Kétségbeesett.

Erezte, átlátta, hogy Deák Ferencznek van igaza, s érezte magát törpülni Deák Ferenczszel szemben.

S mindezeknek tetejében, mint a chérub lángoló kardja, intett felé az »adott szó.«

Irtózatosszenvedések közt kereste a kijárást e dilemmából, és nem találta.

Erre az időre esik, hogy Deák Ferencz, mint lovagias ellenfél, elküldte gróf Teleki Lászlónak azt a beszédjét, melyet a felirat ügyében az országgyűlésen tartani készült.

Elküldte azért, hogy ha Teleki más nézetet van, legyen ideje kidolgozni a választ, s legyen alapja, a mire építse beszédjét.

E beszéd, mely legnagyobb szerű volt mindazok közt, melyeket Deák Ferencz életében mondott, melynek alapjai megdönthetetlen jogi és politikai igazságok valának; melynek logikájához nem férhetett ellenérv, s melynek egysége oly tömör volt, hogy egyetlen részt nem engedett rajta ütni másnak: végkép lesújtotta gróf Teleki Lászlót.

Két éjjel gondolkozott, jegyzéseket irt, hogy Deákkal szemben megvédhesse positióját, – s nem ment semmire.

A miket papírra tett. frázisok voltak.

Csömör fogta el lelkét önmagától. ...

És a harmadik éjjel agyon lőtte magát.⁴

»És így hala?« – így!

Mert más kijárást nem volt.

Élve eltörpült volna. Halálával újra nagy lett.

És nem nevette ki senki. És megsiratta mindenki!

Másnap reggel már tanácskozmányra gyűlt össze az országgyűlés, mikor gróf Teleki László nővére önmagából kikelve, berohant a gyűlésterembe, s kiejtette a borzasztó szavakat:

»Teleki László meghalt erőszakos halállal.«

A képviselők felugráltak: a gyűlést bezárták. Mindenki a szervitatéri Teleki-házba sietett.

Gróf Teleki László halva feküdt,

Ő megtette a magáét, és nem tehetett róla, ha a nemzet nem vonta le véres önbírálatából a tanulságot

Nem tehetett arról, hogy a nemzet egy része úgy akarta leróni hódolatát emlékének, hogy megteszi utódjának Tisza Kálmánt.

Ő nem tehetett róla, hogy halálát nem úgy magyarázták, a mint történt, s azt hitték, boszút állnak értté, ha még magasabbra emelik azt a zászlót, a mely megölte őt.

Ő nem tehetett róla, hogy nevének félisteni dicsfényét utódjai áruba bocsátják a népszerűségért, és halhatatlanságának palástját az ő véres keresztfája alatt egymás közt elkótyavetyélik.

Gróf Teleki Lászlót úgy gyászolta a nemzet, mint – martyr t.

Hogy minek volt Teleki László martyrtja? – ezt az igaz, meg nem tudta magyarázni senki.

De ez mindegy volt. A nemzetnek martyrra volt szüksége, és Teleki László erőszakos

⁴ Mikor reggel szobáját feltörték? halva találták, le sem volt vetkeződvé. Látszott, hogy íróasztala mellől kelt fel, s író tollát letéve, nyúlt pisztolyához. A mit író tolla kifejezni nem tudott, azt e pisztoly megdöbbentő igazsággal fejezte ki. – íróasztalán egy félig telt theás csésze állt, mellette Deák Ferencz beszéde, s előtte Telekinek töredékes jegyzetei. Levelet nem hagyott hátra senkihez. Kiömlő vére volt utolsó vallomása.

halállal múltán ki, nagyon alkalmas volt erre.

Tisza Kálmán nyárfából egyszerre jegenye fa lett.

Annak a pártnak, mely Teleki László halálával fejetlenné vált vezér kellett: Tisza Kálmánnak pedig (hogy az maradhasson a mi addig volt) párt kellett.

A határozati párt egyenes örökösödés hiányában elfogadta az oldalörökösödést: és Tisza Kálmánban vezérének ismerte el a Teleki-vért.

Csakhogyn innen kezdve nem az a »Teleki-vér« mozgatta Tisza Kálmán elhatározásait, a mely kicsordult, hanem az, a mely belement.

TELEKI MIHÁLY ÉS TISZA KÁLMÁN

Régi igazság, hogy a történelem gyakran ismétli magát. Ezt az igazságot azonban eklatansabbul nem bizonyítja be egy analógia sem, mint Teleki Mihály és Tisza Kálmán analógiája.

Erdély önállóságát Teleki Mihály temette el.

Magyarországnak 1867-ben kivívott alkotmányossága pedig Tisza Kálmán uralkodása alatt oda jutott, hogy nem kell azt féltünk többé az absolutisustól

Nem kell féltünk többé, mert soha az absolutismusnak sikerültebb, és tetszetősebb formája nem volt, mint a Tisza Kálmán jelenlegi alkotmányossága.

Mert hol van az az absolutismus, melylyel szemben a nemzet akarata oly semmiség volna, mint a mily semmiség a nemzet akarata Tisza Kálmán alkotmányos akaratával szemben?

Hol van az az absolutismus, mely képes lenne a nemzetet oly mértékben kényszeríteni arra, hogy lemondjon jogairól, mint a hogy Tisza Kálmán alkotmányos uralkodása alatt ezekről lemond a nemzet önként?

Hol van az az absolutismus, mely képes lenne úgy orránál fogva hurczolni a nemzetet, mint az alkotmányos Tisza Kálmán?

Hol van az az absolutismus, mely oly büntetlenül jutalmazná meg a nemzetámítást, a nyílt hazugságot, és a politikai szemérmatlenséget, mint Tisza Kálmán alkotmányossága?

Nincs sehol!

Absolutismust már láttunk, mely a birkát oroszlaná ingerelte.

De absolutismust, mely az oroszlanból birkát csináljon, csak azóta ismerünk, mióta kormányon ül Tisza Kálmán.

Mióta Tisza Kálmán uralkodik, azóta el van döntve, hogy Magyarországon nem a parlament többsége csinálja a kormányt: hanem a kormány csinálja a parlamenti többséget.

Kell-e ennél sikerültebb absolutismus?

S lehet-e tetszetősebb formája az absolutismusnak, mint az, melyhez ezenfelül a nemzet még ragaszkodik is, sőt fél, hogy – elveszíti!

Oh! bölcs és büszke magyar!

Tehát Erdély önállóságát Teleki Mihály temette el.

Teleki Mihály pedig – anyai ágról – Tisza Kálmánnak egyik öse volt.

Ezért mondtuk, hogy: soha végzetesebben nem olvadt össze két vér, mint a Teleki és Tisza vér.

Tekintsük vissza a múltba. Nézzük végig Teleki Mihály politikai életét, vonjuk le abból Teleki Mihály státus férfiúi egyéniségét, és megdöbbenve fogjuk tapasztalni, hogy Erdély sírásójának élete és politikai egyénisége teljesen azonos a Tisza Kálmánéval. Megdöbbenve fogjuk érezni, hogy Teleki Mihály életében egy profécziát hagyott ránk a múlt, – egy profécziát, mely eddig Tisza Kálmánban teljesedett. Jaj nekünk, ha továbbra is teljesedni fog!

Teleki Mihály státus férfiúi egyéniségének történeti jellemzésére álljanak itt a következő sorok:

»Teleki ügyes-ravasz diplomata. Politikai eszméit, céljait s eszközeit oly változatossággal képes a fentorgó körülményekhez alkalmazni, annyira nem daczol, nem száll szembe soha a tények szigorával, mely egy vagy más tervét e fölé, habozás nélkül s oly fufanggal lép alkura minden pillanatban a változott s legyőzhetetlen viszonyokkal, hogy majdnem a j e l l e m t e l c n s é g i g Ő p p Ő r t u n u s n a k, az ingatagságig eszélyes sa következetlenségig ildomos á l l a m b ö l c s n e k m o n c l h a t ó. S ebben a férfiban roppant tettszomj, izmos akarat- és cselekvési erő lakik; lázasan duzzad bordái közt a végrehajtási erély, valahányszor becses egyéni célok érvényesítése jön szóba. Ilyenkor aztán nem mereng azon, mi szabad, mi nem; lelkiismereti kételyek közt nem vajúdik a módok fölött; nem válogatja tépelődve az eszközöket, hanem rögtön ahhoz nyúl, amelyik bizton célra vezet, bármily erkölcstelen,

jogtalan és erőszakos; lenne bár az ravasz cselszövény, szószegés, fondor árulás vagy maga a bakó.

Teleki jellemének alapvonásai, egyszersmind kútfői olthatatlan tettszomjának, az óriás nagyravágy vetélytársat nem tűrő uralmi inger s hiú hatásvadászat, ő erőnek erejével Bethlen akart lenni, nem fejedelem ugyan, de Bethlen az államférfi és hadvezér, első ember széles e hazában, kinek fölénye s hatalma előtt hódolattal haloljon meg, kinek ragyogó neve dicsőségétől homályba boruljon mindenki. Soha nem tűr ellenvéleményt, zsarnok erélylyel nyom agyon minden legkisebb ellen akaratot; mert ez mindenhatósági fénykörén, melyet féltöbben őriz, mint sárkány az aranyalmát, csorbát üthet val a. Babér, politikai vagy harctéren nem terem, hogy Teleki abból csak egy szál levelet is fájó irigység nélkül engedne át más homlokára. A törvényhozás és végrehajtó hatalom összes működését, olykor a bírói hatalmat is önmagába öleli; nem sokalja saját személyiségéhez fűzni Erdély sorsát, jövőjét. S e korlátlan dicsszomj, e határtalan becsvágy annyira uralg Teleki egész lényén, valóján, hogy politikai elvei s állami működése is folyton ezen subjectiv alapból indulnak ki. Alig van államférfi, kinél a személyes hajlamok, egyéni vágyak döntőbb befolyást gyakoroltak volna az általa véghez vitt köztettek, mint Telekinél.⁵

*)

TELEKI MIHÁLY ÉS TISZA KÁLMÁN. 69

Nos, a ki végig olvassa Teleki Mihály történeti jellemzését, ki az, a ki abban föl nem ismeri Tisza Kálmánt?

Van-e ahoz képest »változatosság«, melylyel Tisza Kálmán »eszméit, céljait és eszközeit (az idők és módok szerint) a fenforgó körülményekhez alkalmazni tudta?

Daczolt-e valaha Tisza Kálmán a tények szigorává "? Helyt állván olyan eszmékért, melyekért helyt állani áldozatba kerül vala?

Fölhozzátok a kiegyezést? Fölhozzátok, hogy e kérdésben annyira daczolt a tények szigorával s any-nyira helyt állott »elveiért« (homéri kacaj!) hogy szinte egészen föláldozta »népszerűségét.«

Hát ez az ellenvetés nem igaz!

Mert Tisza Kálmán a kiegyezés kérdésében (a mint ez ki fog sülni később), »oly furfanggal lépett alkura minden pillanatban a változott viszonyokkal, hogy a jellemtelenségig opportunusnak, az ingatagságig eszé-lyesnek és a következetlenségig ildomos állambölcsnek mondható.«

* *

És nem lakik-e Tisza Kálmánban »roppant tettszomj, izmos akarat és cselekvési erő; nem duzzad-e bordái közt lázasan a végrehajtási erély, valahányszor becses egyéni ez élők érvényesítése jön szóba?«

Mereng-e ilyenkor Tisza Kálmán azon, »hogy mi szabad, mi nem? vajúdik-e lelkiismereti kételyek közt a módok felett? válogatja-e tépelődve az eszközöket? s nem rögtön ahoz nyúl-e, a melyik bizton célra vezet, bármily erkölcstelen, jogtalan és erő-

70 TISZA KÁLMÁN.

szakos? legyen az b á r r a v a s z c s e l s z ö v é n y, szószegés, fondor árulás vagy maga a bakó? (Egyelőre csak Csernátony.)

És Tisza Kálmán jellemének alapvonásai nem-é »az óriás nagyravágy, vetélytársat nem tűrő uralmi inger, és hiú hatásvadászat?

Nem akart ő erőnek erejével először Kossuth Lajos, másodsor Deák Ferencz és jelenleg szellemi Robespierre lenni, vagyis első ember a hazában, kinek fölénye és hatalma előtt hódolattal hajoljon meg mindenki?

⁵ Az idéző jelek közé tett sorok »A magyar nemzet politikája« című nagybecsű s ép oly jeles, mint eddig kevésbé értett történet politikai műből vannak kivéve. Az említett becses könyv, mely ép oly merészen, mint igaz alapokon, módosítja történeti múltunknak egész eddigi politikai felfogását, 1873-ban jelent anonyme, Ráth Mór kiadásában.

Túr-e Tisza Kálmán ellenvéleményt? nem nyom-e agyon zsarnok erélylyel minden legkisebb ellenakaratot?

Nem öleli-é egymagába a törvényhozási és végrehajtó hatalom összes működését?

Sokalja-e saját személyéhez fűzni Magyarország sorsát, jövőjét?

Nem! – Tisza Kálmán fáról ízre Teleki Mihály.

De ha már a jellem, az egyéniség ily frappáns hasonlatosságot mutat föl e két államférfi közt, s már így is egyike a történelem legritkább tüneményeinek: menynyivel megdöbbentőbb az analógia, ha e két, szívben lélekben egyforma embernek politikai tetteit tekintjük.

Mikor Teleki Mihály föltűnik Erdély közéletében, cs körültekint, egy férfiút talál, a ki már lefoglalta előtte a tért, Bánffy Dénest.

Bánffy Dénes a békepárt vezére. Vezére annak a politikának, mely Erdély consolidációját óhajtja. Consolidációját, a nélkül, hogy állami önállóságát elvesztené. Politikája a német szövetség.

Tisza Kálmán, mikor az első lépést teszi nagyravágyásának céljai felé, szintén talál a közpályán egy pártot, melynek neve a békepárt. Mely Magyarország consolidációját óhajtja, a nélkül, hogy állami önállóságát elvesztené. Politikája: kibékülni Ausztriával. E párt a Deák-párt.

»A bécsi udvar jóval többre nézi Telekinél Bánffy Dénest, az előkelő követnek nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint az egyszerű ügynöknek, Teleki Mihálynak. Fájts titkon de annál sorvasztóbban fájts e hátrány Teleki féktelen becsvágyának: minden pillantása, melyet fölebbvalóira vet, irigyen öli-marja nagyratörő szívét; az erdélyi hadak főkapitányának, Bánffy Dénesnek legtávolibb célzata, egy véletlen ötlete a kővári kapitány kisebbségére, lázas sebet üt kedélyén. Ilyen ember minden kis nyilast, rést mohón fölhasznál, hogy előre törhessen s mihamarabb mindenk fölött-valónak mondhasssa magát, sőt azon sivár jelszó is rokon húrta talál keblében: » egymás hulláján gázol a halandó magasb célok felé.«⁶

Mondanunk sem kell talán, hōgy a bécsi udvar a balközépnél is jóval többre nézte a Deák-pártot, s nagyobb jelentőséget tulajdonított az ország intelligentiájának, mint a geszti aristocrata politikai pajtásainak.

Fájts titkon, de annál sorvasztóbban fájts e hátrány Tisza féktelen becsvágyának; minden pillantása, melyet fölebbvalóira vetett, irigyen ölte, marta nagyratörő szívét. Minden kis rést mohón felhasznál, hogy előre törhessen s mihamarabb mindenk fölött-valónak mondhasssa magát. Politikájának vezéreszméje lōn azon sivár jelszó: »egymás hulláján gázol a halandó magasb célok felé.

Teleki Mihály, mikor látta, hogy a német szövetségi pártban nem versenyezhet Bánffy Dénessel: annak ellenzéke lett.

Így lett a közjogi ellenzék vezére Tisza Kálmán.

»Teleki, míg hatalmas ellenfelét megbuktatni nem sikerülend, politikája győzelméről nem is álmodhatik. Tehát meg kell buktatnia Bánffyt. De hogyan, miként? – Tisztes úton, becsületes fegyverekkel lehetetlen; mert hiszen a közvélemény s a kormánytanács a Bánffy békepolitikáját támogatják. – Eh! lelkiismeret ide, becsület oda! Titkos ármány, fondor cselszövény orgyilkával ejtsük hát el őt. Mivel pedig csupán erkölcsileg tenni el láb alól, például a kormánytól eltávolítani csak fél-munka lenne, sőt nehezebb is, mint egyszerűen megölni; s mivel az. örökre megnémított államférfi érveivel, dialectikája – s hatalmával sohsem árthat többé; aztán oly nyugalmas az a biztos tudat, hogy a halott boszut sem állhat soha a gaz cselszövön: »jōjjon tehet a zord bakó, s Bánffy uram ő kegyelmémének kutya egye a vérét!« És úgy lōn. Teleki álnokul, ördōgi módon tör ellenfelére. Azaz államférfi, ki később maga fogja Leopold uralma alá terelni Erdélyt: ez az ember nem át alj a most szemtelenül h on árulással vádolni a bárót Leopold hoz szítása s a bécsi udvarral föntartott jō, de szeplőtelen viszonya miatt. – Hazaárulás! Ez volt az iszonyú közvád, vagyis a hazug politikai rágalom,

⁶ A Magyar Nemzet politikája. 324. lapján.

melyben az ármány sarkát megveté. Bármily igaztalan legyen is az: buta tömeg és gaz bíró előtt többnyire nagyon tetszős, kapós indok a halálos ítéletre. Majd Bánffy egyéni hibáiból, fenhéjazó büszkesége- s tilos szerelméből fonja tovább gyilkos hálóját a cselszövő. Kik Bánffyban, az állandó hadak fővezérében, egyszersmind kolozsmegyei főispán- és somlyai kapitányban az eszes, hatalmas, de büszke államférfit, a dúsgazdag főurat s a nőhódító lovagot irigyen gyűlölék, – ezeket az urakat, daczára, hogy jobbadán ők is békepártiak s a Teleki tüzes actióját határozottan rosszalják, összeesküvésre bírja saját pártvezerök, Bánffy ellen. A bárgyú fejedelem előtt pedig mint alattomos trónvágyót, mint vészes párttűtőt tünteti fel őt. – Bánffynak hóhér keze alatt kellett elbuknia pokoli erőszak által»⁷

Tisza Kálmán míg hatalmas ellenfelét, a Deák-pártot megbuktatnia nem sikerül vala, politikájának győzelméről nem is álmodhatott. Tehát meg kell buktatnia a Deák-pártot. Dehogyan, miként? Tisztos utón, becsületes fegyverekkel lehetetlen, mert hisz a közvélemény e párt politikáját támogatja. Eh! lelkiismeret ide, politikai becsület oda! Titkos ármány, fondor csel-szövény orgyilkával ejtsük el őt! És úgy lőn. Tisza Kálmán álnokul, ördögi módon tört ellenfelére. Bevádolta, hogy föladata az ország jogait, melynek titkos értelme az volt, hogy elárulta a hazát! És a Deák-pártnak politikai hóhérok keze alatt kellett szétporlania pokoli erőszak által!

És mit tett Teleki Mihály, mikor meggyilkoltatta Bánffy Dénest?

Még be sem itta véré a föld, már fölcsapott a német szövetségi politikához. Ugyanahhoz, melyért Bánffy Dénest hazaárulással vádolta ő.

Fölcsapott, és annyira ment benne, hogy Erdélyt eladta Ausztriának.

*)

TISZA K Á L M Á N.

Megnyitotta Erdélyt Leopold hadainak, melyek, benyomultak oda, s aztán mikor nyilván való lett, hogy Leopold elakarja törölni Erdély fejedelmi székét, »az erdélyi ügy végrehajtásával« C a r a f f á t, a hírhedt eperjesi mészárosot,« a kihez képest Haynau philanthrop volt, küldte ki a bécsi udvar, a ki végre is hajtotta az erdélyi ügyet. És Erdély megszűnt önálló fejedelemség lenni.

Teleki Mihály pedig birodalmi gróf lett!

És mit tett Tisza Kálmán, mikor megsemmisítette a Deák-pártot?

»Még a cipője sem szakadt el, melylyel Deák testét kísérte ki!« – És már néhány hó múlva leérkezett a leonini stipulációkkal!

»Oh! gonosz hamarság!«

S az az ember, a ki nem fogadta el a közös kormányt, delegációkat, s jog feladás vádját sújtotta azokra, a kik elfogadták: vám és kereskedelmi szerződést köt Ausztriával autonom vámtarifa alapján tíz esztendőre!

Még csak Caraffa hiányzik. És a grófi cím.

Íme Teleki Mihály és Tisza Kálmán.

Kimutattuk e két államférfi azonosságát egyéniségükben és tetteikben: de az összehasonlítás még ezzel nem ért véget.

Hátra van a megkülönböztetés.

Ha mindenben egyformák ők, egyben nem lesznek egyformák soha.

Abban, hogy Teleki Mihály hazája ellenére csak a némettel szövetség.

Tisza Kálmán a muszkával is.

És ha a »Magyar nemzet politikáját« nem idéztük volna már előbb, s nem abból merítettük volna Teleki Mihály államférfiúi egyéniségének Maculay szerű jellemzését: idéznünk kellene most, nem csupán azért, mivel Tisza Kálmán a muszkaszövetségbe belement, hanem mint

⁷ A Magyar nemzet politikája. 330. lapján.

egyik szomorú magyarázatát annak, hogy – megtellett e.

Mert hogy Tisza Kálmán, gróf Andrássy Gyulával együtt belevitette a nemzetet a muszkaszövetségbe, annak lehetősége némi összeköttetésben áll azzal, hogy Magyarországon fentidézett e könyvnek politikai fejtegetéseit nem méltányolták kellő érdeme szerint.

»A magyar nemzet politikájának,« szerzője, – kinek művét megjelenése elején politikai kicsinylői röpiratnak nevezték, – már 1873-ban látta azt a végzetes külpolitikát, mely Andrássy kezében muszkaszövetségben végződött el, s a legmélyebb történeti és politikai fejtegetésekkel mutatja ki Törökország létezésének szükségét nemcsak a mi érdekünkben, hanem Európa egyensúlyának érdekében.

»Ha a porta nem volna, csinálni kellene,« – ebből indul ki: s bebizonyítja, hogy valamint a porta egészen a karloviczi békéig a német császárok ellen állt fenn: ezentúl Oroszország ellen kell fennállnia!

Mennyire igazolják e felfogást a következmények!

Különösen az, hogy Törökországot a német császár és az orosz cár együtt teszik semmivé.

Szegény Ausztria-Magyarország pedig segített nekik.

A magyar állam nemzetközi physiologiáját »A magyar nemzet politikája« élénken tárja elénk: codificálja nemzetünk élettörvényeit s azon nagy politikai feladatokat, melyeket kelet és nyugot Európa közt elfoglalt végzetes helyzetünkben minden áron; vérünk ontásával, »az özvegyek és árvák« bú-özönével is meg kell oldanunk, ha élni akarunk. – »A magyar nemzet politikája,« midőn ámulat tárja elénk, megtanít bennünket arra, miként kellett volna biztosítani a már már eljátszott jelent s miként lehet és kell megmentenünk a kockáztatott jövőt utódaink számára a panrussismus ellenében.

A bécsi udvar a 17-ik század utófelében nagy szabásban ugyanazon politikát tűzte maga elé keleten, melyet ma Andrássy gr. törpe utánzatban Bosznia annexiójával követne, ha merne és lehetne. E két politika, mint a nap és árnyéka közt óriás különbségek forognak fenn, például hogy a sok közül egyet említsünk, a bécsi udvar 1688-ban diadalmasan leverte az Osman hatalmat, ő n ma g a tette ezt s önmaga szövetségesei n é l k ü l akarta győzelmi díjul magához ragadni a Balkánfélsziget uralmát.

.Mi történik ma? A muszka hatalmasan leveri a törököt önmaga s kegyelmi díjul Andrássy grófnak a »Stiller Commandit«-nak talán oda ajándékozza Boszniát.

S Andrássy gróf e politikát komolyan elnevezi Savoyai Eugen-féle politikának! Tréfának is nagyon rossz és elkésérítő.

A »Magyar nemzet politikája« című könyv szerzője – hat évvel ezelőtt – a bécsi udvarnak 1688-ban követett keleti hódító politikájáról tanúságul 1878-ra következőket írta:

»Valóban fenkölt eszme, nemes emberiségi czél, mindamellett hatalom-gyarapító politika; kiemelni a barbarismus sorvasztó rabigájából a keresztyénséget s a szabadság és civilisatio fejlesztő iskolájába terelni; kiterjeszteni koronánk uralmát messze délen s hajdani fényére emelni azt, nem csupán legitim területi igényeink érvényesítése-, hanem újabb hódítmányok által is; a hanyatló német császárságért keleten kárpótolni teljesen a Habsburgok hatalmát. Csábító eszme.

Engedjük meg, hogy a délszláv tartományok s Havasalföld meghódítása sikerült volna: vajjon a magyar állam fejlődésére s jövőjére üdvös hatást gyakorlandott-e e látszólag fényes előny? – Bizonyynal nem.

Az aldunai tartományoknak Szent-István birodalmához kapcsolása azonban, tekintettel a délszlávok s oláhoknak már ekkor éledező függetlenségi vágyaira s nemzetiségi féltékenységére, mindjárt kezdetben makacs súrlódásokat, viharos összeütközéseket idézett volna elő. Fűzzük bármily lazára köztük s Magyarország közt a politikai köteléket: azon belül semmi esetre se kerülhetjük vala ki az emésztő bel viszály okát melyek az elemek

összezüllésig minden vegyegyesülésnek, úgy a phisikai mint az államéletben, természetes következményei, s annál élesbek, minél csekélyebb az egyesülő elemek végy rokonsága. – És ha minden valószínűség daczára, merő vakszerencséből, talán jó csillagzatunk bűvös befolyásával akkor keresztülláboljuk is az aldunai hódítmányokkal karöltve járó bajokat: vajjon tizenkilencedik századunk nemzetiségi mozgalmi nem temetnének-e hullámaik közé egy oly magyaroszátrák birodalmat, melyben a jelenleg élő s az össznépeességnek 53.β százalékát képező szláv és oláh nemzetiségeket (46% szláv, 7.6% román) az aldunai rokon fajok hatalmas tömbe roppant túlsúlyra emelte volna? Vajjon létezhetnék e most egy oly magyar állam, melynek keblében a 20-25 százaléknyi magyarral a délszláv és román nemzetiségeknek körülbelül 75-80 százaléka állna szemben, korántsem oly szórványosan körülünk, mint jelenleg, hanem nagy részök alattunk délen tekintélyes nemzeti testekben tömörülve? – Szóval a magyar államnak, valamint napjainkban nem áll, úgy a tizenhetedik század végén sem állott érdekében vagy hivatásában, szláv és román hódítmányokkal gyarapítania területét; mert ez által magyar fajunk államtársadalmi túlsúlyát amazok roppant számtöbbségével önmagunk semmisítettük volna meg. A magyar politika nem támadó, hanem védelmi, nem hódító, hanem conserváló politika.«

Ma nincs már Törökország, és ki tudja lesz-e megint? – se könyvnek még csak Cassandra dicsősége sincs meg.

Nem csoda, ha szerző, ki épp oly szerényen mint nagy történetírói és politikai apparátussal lépett fel, azóta elhallgatott.

Akadémikus történetíróink, mikor e könyv megjelent, siettek ráfogni, hogy azt valami katolikus conservatív politikus írta, – s mint ilyet pertractálták.

Mikor aztán kiszivárgott, hogy a szerző nem katolikus hanem református, sőt pláne a Tiszánineni superintendensnek a fia (Kun Béla), már akkor szégyen lett volna a tévedést korrigálni.

A BALKÖZÉP

(*vagy: középbal; vagy: balderék; vagy: derékbal stb.*)

I.

teleki László halála után Tisza Kálmán lett a határozati párt vezére.

Csak egy lépést kellett tennie, hogy Teleki székébe üljön.

Míg Teleki élt, Tisza Kálmán közvetlenül mellette ült az országgyűlésen. Mikor Teleki meghalt, bevonták helyét fekete posztóval, és elhalmozták babérkoszorúkkal.

E babérlevelek lettek később Tisza Kálmán politikai konyhájának fűszerei.

Ha valamit elkozmásított, vagy elsózott, hamar belerakott egy csomót ezekből a babérlevelekből, s ezzel megették neki minden főztét.

Valamint érdem és hozzávaló államférfiul tulajdonok nélkül lett pártvezérré: úgy törekedett e posztóját későbbben is érdemek és hozzávaló tulajdonságok nélkül megtartani.

S ez az egyetlen törekvése Tisza Kálmánnak, melyben nem lehet őt vádolni – következetlenséggel.

Tisza Kálmán pártvezérsége azzal kezdődött, hogy pártja az 1861-ki országgyűlésen többségrejutott.

De ki ijedt meg ettől legjobban?

Tisza Kálmán.

Megijedt a többségtől, mint Falstaff a seregétől,

S első pártvezéri debütje az volt, hogy többségéből nagy nehezen kiszorította a – kisebbséget.

Miután ez sikerült neki, azt hitte, hogy majd adandó alkalommal ilyen könnyen fogja ő többséggé escamotirozni a kisebbséget is; s ha ez igaz, akkor ő a miniszterelnökségre praedestinálva van.

Mert ha a pártvezérséghez, nem kell sem államférfiúi genie, sem nagy tudomány, hanem csak párt: akkor az ilyen pártvezérnek arra, hogy miniszterelnök legyen, – nem kell semmi egyéb, csak – többség.

És valljuk meg, hogy Tisza Kálmán ebben az egyben bölcsen és helyesen okoskodott. S hogy mennyire igaza volt, bebizonyították a következtetések.

Mert míg Tisza Kálmán a kisebbség vezére volt, az ország intelligenciája, a Deákpárt, s a deákpárti sajtó, továbbá az egész osztrák alkotmánypárt szemében volt-e nála szánandóbb figura? volt-e nevelésesebb status férfi?

Constatálták róla, hogy mióta a politikai pályán működik, nem volt még egy egészséges gondolata sem.

Hogy az egész balközép nem való egyébre, mint hogy Tisza Kálmán pártvezér lehessen.

Hogy valamint III. Napóleon (Cowley szerint,) akkor is hazudott, ha nem beszélt; Tisza Kálmán ellenzéke akkor is ront, ha semmit sem csinál.

Hogy Tisza Kálmán balközépi politikája nem állt egyébből, mint hogy ráfogta a nemzetre, hogy beteg, s föllépett mint orvos, pedig csak kuruzsló volt.

És íme mikor többségre vergődött, (pedig mit tett azért, hogy többsége legyen? Semmi egyebet, minthogy megtagadta mindazt, a mit addig állított,) mikor többségre vergődött, ő lett az egyedüli államférfi az egész hazában!

Eltörpült mellette mindenki más!

Lónyay elmehetett vasat kutatni Farkadinára.

Kerkapoly összes politikai actióját kimerítette az mikor kalapján vörös tollal, szavazott a Ferencváros-ban – Csernátonyra.

Pulszky Ferencnek lett elég ideje, hogy drámai pályázatokat bíráljon az akadémián, és

megebuktassa – Kratzmant.

Csengery Antal fordíthatta tovább – Maculayt.

Bittó whistezhetett a kaszinóban.

Somssich vállalhatott postamesterséget.

Szlávy lógathatta a lábát a Liphay-palota ablakából.

Falk Miksa olvashatta a »Pester Lloyd« zenekritikáit.

Wahrman Móricz kurizálhatott Frau von Tyrolnak a Margitszigeten.

Senyey Pál pedig a maga 32 emberével tünődhetett a fölött, hogy miként történhetett az a bibliában, mikor a 7 sovány tehen megette a 7 kövér tehenet?

Tisza Kálmánnak igaza volt, hogy Magyarországon csak többség kell és hatalom, és mint a római pápának, papucsát csókolja az egész ország.

Hogy vehették volna komolyan Tiszától, hogy megtagadta múltját, megtagadta elveit, – mikor mindazok, kik hozzá szegődtek, ép úgy megtagadták múltjukat, ép úgy megtagadták elveiket?

Ki ne emlékeznék még a »névtelen levelekre,« melyek az 1872. évi választás előtt az ötödik program alkalmával Írtak Tisza Kálmánhoz?

Az egész Deák-párt, a fővárosban és az országban helyeselte ama nézeteket, melyeket a »névtelen levelek« írója Tiszára alkalmazott.

És hogyan fogta fel a »névtelen levelek« írója Tiszát?

»Van-e, a ki önnek már megmondta, hogy bármilyen program alapján történék is változás, ön semmiképp sem illenek be Magyarország miniszterelnökének.«

Így fogta fel. S hozzá tette a végén: »En nem képességét tagadom, hanem universalitását, a nagy látást, a fenkölt gondolkozást, az ihletet, mely nélkül valaki egy egész ország sorsát bizonyos rendszer útján nem kezelheti. Szóval: tagadom kormán y-elnöki képességét.«

És ugyanezen »névtelen levelek« írója, ma épp Úgy elfogadja Tisza Kálmánt miniszterelnöknek, mint mindazok, a kik a névtelen leveleknek tapsoltak egykor!

És ugyanazon »névtelen levelek« írója, azóta számtalan más »névtelen« levelet írt, melyekben Tisza Kálmán miniszterelnöki posztóját védi, mert hát oda jutott az ország, hogy Tisza Kálmán miniszterelnöki posztójától függ gróf Andrássy Gyula külügyminiszeri posztója.

II. Károly angol király tartotta azt, hogy minden ember megvásárolható; csak az árakban van különbség. És ez a nézet akkor, mikor az angol nép 12 év után ásta ki sírjából Cromwellt és felakasztotta bitófára, cél- és időszerűnek bizonyult.

Tisza Kálmán is hagyhat maga után ilyen axiómát. Elmondhatja: »Hazudj a hiszékenyeknek, rágalmazd a becsületest, tagadd a jót, tégy lehetlenné minden alkotást, és akkor nem szükséges sem tudomány, sem genie, hogy államférfi lehess, s hatalomra kerülj.«

S a ki nem hiszi, hogy ez az axióma helyes és időszerű, nézze végig a balközép történetét.

Mikor az 1861-ki országgyűlést eloszlatták, négy év következett, melyekben nem volt parlamentáris élet s a nemzeti actió mindössze az adók megtagadására szorítkozott.

Ebből a korszakból származik az adó nem fizetésnek népszerű eszméje, a mit később oly gyönyörűen tudott a deák-párti kormányok ellen felhasználni Tisza Kálmán. Mert abban az időben rossz hazafinak tartatott mindaz, a ki adóját erőszak nélkül fizette meg. Katonát kellett küldeni minden adófizetőre, s voltak többen, kik a katonák tartására többet költöttek, mint a mennyit összes adótartozásuk kitett. – Grhyczy Kálmánra például egy egész ezredet küldtek Nagy Igmándra. S ünnepelték érte.

Az olcsó népszerűségnek eme boldog korszakában míg más az adóval bajlódott, Tisza Kálmán az aquirálásra adta magát, s oly sikerrel aquirált, hogy nemcsak a maga gazdagságát szaporította meg, hanem úrrá tette Móricz Pált is, a ki tudvalevőleg, mikor megházasodott, még az ötös fogatot is kölcsön kérte, melyen a lakodalomra ment.

Hogy mi módon tette úrrá Tisza Kálmán Móricz Pált? arról beszéljenek a derecskői »parasztok.« En csak azért említem, hogy megmutassam ama mély politikai barátság gyökerét, mely Tisza Kálmánt elválhatlanul összeköti Móricz Pállal. S hogy még egy következtetést vonjak le belőle.

Előttem ugyanis, eltekintve minden más körülménytől, elég argumentum Tisza Kálmánnak eme aquisitori korszaka, hogy a priori szemébe nevessek mindenkinek, a ki Tisza Kálmánt hazaárulónak tartja.

Mert én szerintem Tisza Kálmán sokkal nagyobb aquisitor, hogysesem képes volna valamit eladni.

Következésképen tehát a hazát sem adhatta el.

Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy Tisza Kálmán (ha olcsón jutna hozzá) inkább megvenné a hazát, és meg tenné fővárosának – Gesztet.

Bármennyire az aquisitióra is adta magát azonban az 1861. országgyűlés rövid pártvezéri szereplése után Tisza Kálmán, – nem feledkezett meg arról sem, hogy neki »kötelességei vannak a haza irányában is.« És 1873-ban elmondta nézeteit a »Magyar Sajtóban« – a vármegyék rendezéséről.

A cikkek megjelentek rendes sorrendben, és aztán elfeledtetének annak rendje szerint. Mert a kérdésről alapján senki sem gondolkozott másképp, mint Tisza Kálmán: vagy jobban mondva, mert Tisza Kálmán ezekről éppen úgy gondolkozott, mint mindenki más. Még csak azt sem lehetett, elmondani e vármegyei fejtegetésekre, hogy a mi jó bennük, az nem új: a mi új, az nem jó. Mert nem volt bennük semmi új. Következésképen jó volt az egész; épen olyan jó, mint azok a férfiak, a kikre a nők azt mondják: »jó ember«. A ki rájuk néz, már megunta az életét is.

És ez Tisza Kálmánnal mindig így volt, valahányszor tollat fogott. Valamint a szónoki téren nem tudott halhatatlanságot önteni az élő szóba, ép úgy nem tudott a holt betűkbe életet önteni soha. Le styl c' est l'homme. E mondás igazságát senki jobban be nem bizonyítja, mint Tisza Kálmán.

Az ő stylje teljesen magán hordja egyéniségét. Száraz, eszmeszegény, pongyola, s nincs benne semmi csín. S azért mégsem »csintalan« soha. Nemcsak a lelkesedés heve nincs benne, hanem még a meggyőződés ereje sem. Jobban kimeríti olvasóját, mint tárgyát. Mivel tele van locus communisokkal, épen azért ü r e s. Az államférfiú eszmék correlatiója helyett subjectiv »hittel« áll az ellentétek közé. »Részemről azt hiszem, hogy ez a jobb.« – És nem magyarázza meg. Aki véle hiszi, semmi egyebet nem tud, mint azt, hogy Tisza Kálmán is »hiszi.« S mivel boldogok, a kik hisznek, Tisza irataiban sokan megtalálták – ha egyebet nem, – a – boldogságot.

Az írói egyéniség e kirívó hiányait még kevésbé pótolja benne a tudomány. Ha néha idéz valakit, (mint például T Ő c q u e v i l l e t,) úgy tudja idézni, hogy az is elveszti étét Szavakat idéz, nem gondolatokat. S míg egy Eötvösnél az idézet mindig csattan, Tiszánál ellapul. Idézeteiből is látszik, hogy a mit olvasott, nem ment vérébe: ismeretei csűrbe vannak gyűjtve, nem pedig termő földbe vetve. Hogy valaha nagy természettudósokat, vagy költőket, vagy filosofusokat olvasott volna, nyoma sincs sem irataiban, sem beszédeiben. Ha olvasta őket, nem tanult tőlük semmit. Valamint a magán életben nem érdeklik a művészetek, (épen mint Péchy Tamást) úgy nincs irataiban semmi ösztön, semmi érzék a művészeti kidolgozáshoz. – S bár Tisza mint »nyelvelő« bámulatos és páratlan, mint író absolute nem érti a nyelvet. – Mondatai idomtalanok, szórendje fejfájást okoz, részletessége aprólékoskodás; bölcsessége vénasszonyos. És daczára annak, hogy stylje oly száraz, mint egy hektikus, mégis oly vizenyős, mint egy vízkóros: s innen van talán, hogy Tisza Kálmán írott műveiben nem ír, hanem – savó.

A mi 1863-ban nem sikerült a geszti földesúrnak, (hogy t. i. irataival magára vonja a nemzet figyelmét) azt (szívós és makacs természeténél fogva) újra megkísérté 1865-ben.

Miután abban az évben jelent meg és országos sensációt szült Deák Ferencz »húsvéti czikke«: megjelent tehát Tisza Kálmán is »parlamentari felelős kormány és megyei rendszer«⁸ czim alatt egy »októberi« diplomával: keresvén ő is az országos sensációt, – de hiába!

Mennyire jellemző e két momentumban is a két államférfi megjelenése.

Deák Ferencz húsvéti cikkében mindenekelőtt a kiegyezést óhajtja megindítani, mert míg az befejezve nincs, addig parlamentari felelős kormányról és megyei rendszerről szólni sem lehet.

Tisza Kálmán pedig még azt sem tudja, lesz-e kiegyezés? Később pedig mindent elkövetni látszik, hogy ne legyen kiegyezés: mégis már akkor a parlamentari felelős kormány és a megyei rendszer elméletének táblabírói elemzésével akar hatni azokra, a kik azt hívék, hogy előbb a megyei kérdéssel kell tisztába jönnünk, mielőtt a kiegyezést megkezdenők.

Deák Ferencz óhajtja a parlamentari felelős kormányt, s hogy elérhesse, közjogi alapot akar teremteni.

Tisza Kálmán még nem is tudja: lesz-e parlamentari felelős kormány, s már is azon töri a fejét, hogyan ronthassa el?

De a mi 1863-ban nem sikerült a geszti földesúrnak, nem sikerült az 1865-ben sem. Mert azok, a kiknek e könyv írva volt, nem olvasták el, (valamint hogy egyebet sem olvasának, mert az olvasás nem lévén természetük) a kik pedig elolvasták, azoknál (miután nem nekik volt írva) hatást nem tehetett. S így Tisza mint politikai író nemcsak hogy Eötvös, Lónyay, Csen-gery, Kemény fölé nem emelkedett, hanem az »olvasó« közönség által még Deák Farkasnál is kevesebbe vétetett; kevesebbe vétetett pediglen azért, mert akkoriban Deák Farkas »Deák F.« aláírással írogatván, sokak által Deák Ferencznek gondoltatott.

Hanem Tisza Kálmán nem azért Tisza Kálmán, hogy valamit, a mi hiúságát sérti, boszultatlanul hagyjon. Következésképp ezt sem hagyta.

»Államférfiúi conceptió? fényes styl? világos logika? tudomány? mélység? emelkedettség? – ez kell a művelt olvasó közönségnek? – Azért sem adok! (Mert ha akarnék sem adhatnék.) És mégis el fog jönni az idő, mikor e könyvet, melyre ma senki sem hederít, érdek kel fogja elolvasni mindenki, a ki a kezébe veszi.«

És úgy lőn.

A különbség csak az, hogy míg Tisza Kálmán 1865-ben azért haragudott, mert könyvét nem olvasta k.

Most talán azért haragszik, ha – elolvassák.

Pedig elolvassák.

Mert ez a könyv az, a mi mindennél biztosabban kiállítja Tisza Kálmán lelkületéről a bizonyítványt.

Mert erre nem mondhatja el sem ő, sem senki, hogy ez a pártélet küzdelmeinek izgatott pillanataiban született, mikor is sokszor többet mondhat a politikus, mint a mennyiért a jövő előtt felelősséget vállalni tartozik.

Nem mondhatja sem ő, sem senki, hogy nem volt ideje Tisza Kálmánnak, mikor e könyvet írta, kiírni szellemének, érzületének és meggyőződésének legjavát.

Volt ideje megbírálni nemcsak önmagát, hanem azt is, a mit megirt.

Volt ideje számot vetni a jövővel. Elgondolni a leirt elvek és politikai maximák alkalmazásának eshetőségeit.

És hogy Tisza Kálmán mindezekkel csakugyan számot vetett akkor, ezt bizonyítja az, hogy a mi a megyék szervezésére vonatkozik benne, az egyetlen positiv részt, mely e könyvben olvas[ható], rögtön alkalmazta, mihelyt belügyminiszter lett. Ez a közigazgatási bizottság és

⁸ »Parlamentari felelős kormány és megyei rendszer«, írta (Geszten, október 18-án) Tisza Kálmán. Kiadja Ráth Mór.

állandó választmány szörnyeszméje, mely azóta a valóságban megbukott, s életképtelennek bizonyodott. Fényesen igazolva Tisza Kálmán eszmeszegénységét, ki, mikor tíz évi parlamenti tapasztalás után kormányra jut, nem a tíz évi tapasztalásból, hanem egy elfelejtett röpiratból meríti közigazgatási reformjának még elméletben is nevetséges koncepcióját.

És ha Tisza Kálmán komolyan számot vetett mind önmagává], mind pedig azokkal, a miket e könyvében megirt, mit lehet és mit kell felőle tartanunk, hogy ő, ki azt követeli az alkotmánytól, hogy »senki a nemzet tagjai közül másnak, mint a nemzet által alkotott és monarchiában a fejedelem által szentesített törvénynek engedelmeskedni ne tartozzék«;

hogy ugyancsak ő, mikor kormányra kerül, oly kormány-rendelettel, melyet sem a nemzet nem alkotott, sem a fejedelem nem szentesített, önkényesen megszorítja, csaknem megsemmisíti az alkotmány legsarkalatosabb jogát, a szabad gyülekezeti jogot, és azt követeli, hogy annak engedelmeskedni tartozik a nemzet.

Ha még nem volna késő, a megyék megethették azt a tréfát, hogy Tisza Kálmánnak e rendeletét Tisza Kálmán saját szavainak indokolásával küldenék vissza neki, mondván: »miután sem a nemzet nem alkotta, sem a fejedelem nem szentesítette, tehát nem fognak engedelmeskedni neki! Hozzátévé: »Tu l'as voulu George Dandin!«

E könyvnek 10-dik lapján mondja Tisza Kálmán azt is, hogy »eljött már annak ideje, hogy ne csak az elmélet, de a gyakorlat is ismerje el, hogy nem a népek vannak a kormányokért, de a kormányok a népekért.«

És a minnek ideje »eljött,« míg Tisza Kálmán ellenzéki volt, annak ideje rögtön »elmúlt,« mihelyt Tisza Kálmán kormányra került?

Tisza Kálmán e könyvben a parlamentarismusnak hibáit és hiányait látja abban, hogy a képviselőház képviselte meghamisítható, s lehetségessé válik a nemzetre, ennek nézetével ellenkező törvényeket erőszakolni.«

És vajjon nem ezt teszi-e ő? mint a »szabadelvű« párt vezére? – a kiegyezési törvényjavaslatokban a nemzet vitális érdekeit adva fel?

Az erkölcsi undor, a legkeserűbb indignatio futja át az olvasó szívét, ha a mai Tisza Kálmánt összehasonlítja e könyvnek írójával.

Mint Mephisto bora, mely a czégyeres pléhhordóból ömlik, olyannak tűnik föl utólag e könyvnek részegítő liberalismusa.

Ha mindenben hü maradt volna Tisza Kálmán e könyvnek elveihez, és politikai maximáihoz, még akkor is szegénységi bizonyítvány lenne Magyarországra Tisza Kálmán miniszter-elnöksége.

Mert a ki a politikai gondolkozásnak oly alanti niveauján áll, a kinek politikai látköre ily köznapi frázisok, ily vásári axiómák által szegélyeztetik, mint e könyvnek írójáié: az csak egy szellemileg sülyedő nemzetben emelkedhetik oly magasra, mint Tisza Kálmán.

És mennyivel compromittálőbb Tisza Kálmán emelkedése úgy, a mint az megtörtént, hogy t. i. vásári elveit és maximáit, még piaczi non chance-szal tagadta meg!

II.

Eljutottunk az 1865-ki országgyűléshez. Láthatjuk már eddig Tisza Kálmán egyéni jellemvonásainak expositióját. Láthatjuk sikereit, melyek mögött nem állnak sem nagy érdemek, sem nagy egyéni tulajdonok. Láthatjuk egyetlen komoly megpróbálkozását a politikai irodalom terén, mely fiaszkót aratott. És így teljesen érthetjük azt, hogy az 1865-ki országgyűlés komoly és magasabb röptű elemei absolute nem láttak Tisza Kálmánban sem biztatót sem biztosítékot az iránt, hogy ő képesítve, és jogosítva lenne föltolni magát oly szerepre, melyben (hogy az a hazára üdvös lehessen,) csak az egyéni önzetlenség adhat jogot bírói vádaskodásra, csak az igazság adhat jogot a kíméletlenségre; csak az alkotó erő öntudata adhat jogot lerombolni más alkotását; és csak a politikai becsület, morál, és ildom adhat jogot

az erkölcs bíráskodásra.

Ha Tisza Kálmán akkor, mint jó hazafi, és tiszteletre méltó politikai jellem, számot vet önmagával és számot vetve az őt fölfelé ringató külső viszonyokkal, megáll mint Hercules a váluton, s nyugodt Ítélettel dönti el óhajításainak és képességeinek mérlegét, így szólván: nem akarok többnek látszani, mint a mennyi vagyok és nem követelek többet a nemzettől, mint a mennyit adhatok neki: – akkor Tisza Kálmán mint belügyi államtitkár, hasznot tehetett volna a hazának, s fölvihetett volna esetleg a belügyministerségig.

De ez a »ha« immár elkésett föltevés volt.

Tisza Kálmán már akkor sokkal inkább el volt telve önmagával, hogysem valakivel megférhetett volna. Ő már akkor annyira mások felett képzelte magát, hogy bárki mellett állva alantiségot látott volna önmagára nézve.

De hogyan törjön a nála sokkal nagyobb jellemek és államférfiúi képességek sphalanxán keresztül? Hogyan győzze le azokat, a kikkel európai látkör, magas politikai felfogás, és kiérdemlett tisztelet és nymbus tekintetében nem is mérkőzhetett? Ez volt a kérdés.

És hogyan állt a helyzet?

1865-ben Deák Ferencz táborában volt Magyarország. Az 1861-ki »határozati párt« tradícióit csak a »Hon« képviselte, melyet Jókai alapított, politikája lévén minden, a mi népszerű. Így lett politikájának ideálja abban az időben Deák Ferencz, mert, miután komoly és nagyszabású alkotásról, nem kicsinyes negatívok és köznapi frázisokról volt szó, Deák Ferencz akkor »népszerűbb« volt mint Tisza Kálmán. És mikor 1865-ben a Deák körül sorakozott nemzet magát »Deákpártnak« documentálta, a »Hon« kifakadt ellene, mert – úgymond – »a baloldal is Deák elveit vallja.« Hanem természetesen, mivel a baloldal is Deák elveit vallja, ebből az következett, hogy ne nevezze magát Deák-pártnak.

A szeg pedig ezzel belebujt a – zsákba.

Kik tevék akkoriban Deák Ferencz tábori törzskarát? Andrássy Gyula, kiről bármiképp vélekedjünk, egyet tőle meg nem tagadhatunk: a páratlan szeretetre-méltóságot, ott a hol akarja. Továbbá Eötvös József, kinek lángesze európai hírnév nymbusával koszorúztatott. Lónyay Menyhért a »szerencsés kezű«; a lángeszű financier, kinek leleményessége, óriás szorgalma és fáradhatatlan tevékenysége lehetett csak képes a kiegyezés politikai része mellett megoldani a pénzügyi részt. Somssich Pál e nagy műveltségű, széles ismeretű, ékes szavú államférfi, és az »európai« magyar typusnak klasszikai kinyomata, Kemény Zsigmond, kit Tóth Kálmán egy sikerült dalban Deák Ferencz »holdjának« nevezett el. Horváth Boldizsár, egyike a legnagyobb szabású jogászoknak, ki az igazságot és magasztost együtt bírja; Pulszky Ferencz ez alapos sokoldalúság legbámulatosabb példánya, tudós és geniális egyben.

Mi volt ezekkel szemben, és mi lett volna ezek közt Tisza Kálmán, kinek sem modora, sem genieje nem volt?

Nem volt-e tehát lélektanilag érthető és természetes az ő lelkében a gyűlölet ezek iránt? A minthogy nem természetes-e, hogy a communista gyűlöli a gazdagokat?

És vajjon nagy ösztön, bölcs belátás kellett-e ahhoz, ha Tisza Kálmán belátta, hogy ezek közt az emberek közt ő a vezérszerepre nem aspirálhat?

És ha ezt belátta, föl kellett-e neki találnia a bölcsök követ, hogy megtalálja az egyedüli ösvényt, melyen számára vezérszerep nyílik, s melyen egykor, – a cél szentesítvén az eszközöket, – elérheti célját?

Hisz még mióta a világ áll, nem volt olyan államférfi, a ki olyan politikát csinálhatott volna, mely mindenkit kielégített. Voltak mindig elégületlenek, s mivel a megelégedés hallgat, az elégületlenség pedig ordít, bármily kis csoport legyen is az elégületlenek tábora, arra elég, hogy nagy zajt üssön.

És ha ez általánosságban is igaz, s igaznak bizonyítja Hellas és Róma története, mennyivel

igazabb, ha rólunk magyarokról volt szó: kiknek ősi erényünk az irigység, és a pártoskodás. Erdély – mint egy jeles író mondja: elveszett, mert sok nagy embere volt.« – És nem volt-e sok »nagy embere « a Deák-pártnak? melylyel szemben a későbbi balközép már csak annál fogva is egyöntetűbb és összetartóbb lehetett, mert – egy nagy embere sem volt.

Nos! – nem volt-e világos a kalkulus, mely Tisza előtt állott?

Vagy utolsónak lenni a magánál különbek közt: vagy elsőnek lenni a hozzá hasonlók közt.

S a mint a kiegyezési tárgyalások megindultak, és Tisza Kálmán látta, hogy Magyarország kedvéért Ausztria nem fogja önmagát eltörölni a föld színéről; az osztrák császár nem fog megsemmisülni a magyar királyban; az osztrák hadsereg nem fog átalakulni magyar nemzeti hadsereggé, és az osztrák nemzeti bank nem fog magyar pénzeket kibocsátani s azokat a néhai határozati párt híveinek nem fogja ingyen adni: – rögtön tisztába jött a jövődől politika programmjá-val, melynek gyökerei benne valának a múltban.

Hiszen Tisza Kálmán iskolás gyerek korában tanulhatta s bizonyosan megragadta emlékező tehetségét, hogy a római senatus miként buktatta meg a nemes Cajus Gracchust; fölbérelvén M. Livi us Dru-su st, hogy ígérjen a népnek többet, mint ő. És a nép hitt Drususnak, s Gracchust a szent ligetbe üzte, hol nemes szívéet egy rabszolga verte át. S nem volt-e a nép kezdettől fogva mindig egy? S lia Deák Ferencz Gracchus volt, nem kínálkozott-e Tisza Kálmánnak a – drususi szerep?

Oh! nagyon!

Hisz mikor nem volt Magyarországon népszerű: gyűlölni Ausztriát s izgatni ellene?

Nem rehabilitált-é ezen politika később hírhedt Bach huszárokat, osztrák vérbírákat, kik aztán a közjogi ellenzék táborában mint nagy hazafiak szerepeltek s vádolták a Deák-pártot, hogy elárulta a hazát?

Mert nem igaz, hogy: Die Lumpen sind bescheiden.

A politikai lumpok nem szerények, hanem nemtelenek és követelők.

És báró Sennyey Pál ama későbbi szavaiban, hogy »elismeri a balközép történelmi jogosságát«, mély satyra rejlett, mely azt akarta mondani, hogy csak teljesítse a balközép állandóan e »történelmi hivatást« és maradjon meg – balközépnek.

S hogy Tisza Kálmánnak eme tisztán személyes ambition alapuló politikája még biztosabban sikerüljön, ott volt e célra Ghyczy Kálmán, a politikai caractereknek legsajátságosabb példánya.

Szellemi adományaira, parlamenti képességeire nézve az egyetlen a volt balközépben, kit »nagy embernek« lehetne mondani, ha önmagát nem törpítette volna el.

Tisza Kálmán tudta, hogy az ő politikája nem lesz egyéb, mint negatív.

Lehetett-e méltóbb kiegészítője, mint a megtestesült skepsis?

Aki nem akar mást, csak tagadni: azzal már ennél fogva szellemi rokonságban áll a kétely.

Tisza Kálmán nem kételkedett abban, hogy Deák kiegyezése jó: hanem tagadta.

Ghyczy Kálmán nem tagadta, hogy Deák kiegyezése lehet jó: hanem kételkedett benne.

Így levének ők a balközép társvezérei.

Mikor Deák Ferencz, ki biztosan számított arra, hogy Ghyczy véle marad, mert Ghyczy maga adott e hitre jogot Deáknak, – megtudta, hogy Ghyczy Kálmán elment ama híres vármegye házi conferentiára, így szólt: »nem hittem felőle, de nem csalódtam benne.«

Ghyczy politikai egyéniségének bővebb elemzésébe, nehogy ismétljem magamat, nem bocsátkozom. Ghyczy mentségére csak azt az egyet akarom hangsúlyozni, hogy ő a balközépnek csak névleges társvezére volt; tényleges soha. S concedálni akarván Ghyczy-nek, hogy noha később, az első tévedés következményei teljesen elfogulttá tették, s jezsuita módon szolgálta Tisza Kálmán önző céljait: az első téves lépés elkövetéséhez járulhattak szívében nemes intentiók.

Ilyen az, hogy talán félt a szélsőbaloldal elszaporodásától, és ezé] szerűnek látta a balközép létezését, nehogy azok, a kik a kiegyezéssel megelégedve nincsenek, kénytelenek legyenek a forradalmi tendenciákat támogatni.

Ámde ha e föltevés igaz: akkor csakis addig lett volna szabad a balközépben maradnia, míg ki nem derült, hogy a szélsőbaloldal a kiegyezésre nézve nem veszedelmes.

Míg ki nem derült, hogy Magyarországon a forradalmi párt törpe minoritásban van.

Mert hogy Ghyczy Kálmán még ezután is megmaradt a balközépben, ebben, azáltal, hogy a kiegyezést nem engedte megszilárdítani és elvonta a Deák-párt nagy munkájától azokat, a kik a balközépnek csak Ghyczy Kálmán neve miatt hittek, sokkal inkább szolgálta a forradalmi tendenciákat, mint tette volna úgy, ha nyíltan a szélső baloldal soraiba lép.

Még 1865-ben Tisza Kálmán óvatos volt. Nem mert messze menni a pártvezérségi aspirációk gyönyöreiben s megelégedett azzal, hogy azok, kik körülre sereglettek, tisztán a határozati párt tárgyaltalan tradíciója által kapcsolattak össze, s hogy bár Deák elveit vallották, nem csatlakoztak Deák párthíveihez.

Ámde az 1866-ki háború után, a meggyöngült Ausztriával szemben vérszemet kapott s kereste az alkalmat, hogy beálljon közte és Deák közt a nyílt szakítás. Novemberben elérte. Mikor Deák Ferencz ez időben a 67-és bizottmányt munkálatának folytatására kívánta utasítani, Tisza Kálmán, ugyanaz, a ki a 67-és bizottság előbbi munkálataiban részt vett, azt indítványozta, hogy jelentse ki az országgyűlés, hogy a 67-és bizottság az alkotmány helyreállításáig felfüggeszti működését. Ez indítvány felett, melyben a Tisza-féle kortes politika először nyilatkozott, hosszú vita támadt, mely után a baloldal végképen elszakadt a Deák pártjától. Tisza Kálmán elérte célját ismét pártvezér lett. A szeg kiütötte magát a zsákból.

És megkezdődött a drususi politika, melynek történeti rajzát 1872-ig oly kitűnően és találóan megírta Toldy István a »választások előtt« és »5 év története« című jeles publicistikai műveiben.

Kár, hogy a mit Toldy István 1872-ig e tárgyról írt, azt 1875-ben elfelejtette, – s csak a »honmentés« májusi stipulációi után kezdett eszébe jutni újra. De jobb később, mint soha.

Itt van helye föltenni azt a kérdést, hogy vajjon: szerencsétlen politikus-e Tisza Kálmán, avagy szerencsés Schwindler?

Vagyis, hitte-é Tisza Kálmán, hogy a pusztán negatív és tagadás pozitív államférfiúi program: hitte-é, hogy a közjogi alap merev tagadása célhoz vihet: hitte-é, hogy politikájának elveivel meg fogja nyerni parlamentáris utón a nemzet többségét s ha megnyeri, valósíthatni fogja elveit?

Ha Tisza Kálmán mindezt hitte, akkor ő egy szerencsétlen politikus. És némiképen tragikai alak, mert »hitte, hogy joga van;« – de ha nem hitte, ha csak azért támadta a közjogi alapot és a Deák-pártot, hogy majdan mindazt, a mit támadott, elfogadja, és csak azért hirdette elveit, hogy azokat a hatalomért együttesen feladja, (nem akarom mondani, hogy »eladja«) akkor ő egy szerencsés Schwindler, ki börcének tekintette a politikát, melyen értékpapírok helyett a – hazával játszott.

De hihette-é?

Hihette-é, hogy a balközépi közönség értelmi súlya egyensúlyt tarthat a mérlegben azzal, mely a Deák-párt körül sorakozott?

Kikből állt a balközép és közönsége? Azon alföldi gentryből, mely gyűlölte a dohánymonopóliumot, noha szűz dohányt szítt; gyűlölte a zsidót, mert adósa volt: gyűlölte a Deák-pártot, mert az az általa teremtett új situationak anyagi és erkölcsi előnyeit élvezte; gyűlölte a kapacitásokat, mert érezte velük szemben törpeségét. A balközép a szellemi proletárok communistikus forradalma volt a szellemi tőke ellen; a balközép a félműveltség

gőgös pártütése volt az európai műveltséggel szemben; elfogadta vezérének Tisza Kálmánt, mert Tisza Kálmán legkevésbé szégyelte magát folytonos vereségeiért, és leggorombább tudott lenni közöttük; hű maradt Tisza Kálmánhoz, mert Tisza Kálmánon kívül senki se becsülte meg őket. – Még a szélsőbaloldal is lenézte.

És kik álltak a balközéppel szemben?

Ott állt Deák Ferencz és Deák körül a nemzet díszje és virága. Ott volt a politikai jellemek és vagyoni függetlenség tábora. Ott volt az ország minden elismert politikusa, gondolkodója és teremtésre képes munkaereje. Testületek, mint a katolikus klérus, az akadémia, a független felső bíróságok; osztályok mind a születési szellem és polgári aristocrazia színe java, az emancipált vagyonos és magyar szellemű zsidóság, a nagyobb városok művelt elemei, és végre az összes felföldi nemesség.

Azért hangsúlyozzuk az »összes felföldi nemességet«, mert a balközépi impertinentia először is ezekben kereste a Deák-párt erkölcsi súlyának komikus oldalát s ezeket csúfolta »mamelukoknak.« S hogy megröhögtesse a politikai eszmék sivárságában néha unatkozó balközépi közönséget, gúnyt űzött a dialectusból, mely a felföldi magyart a balközépi Mokány Bercziktől megkülönbözteti.

Pedig tisztelet a felföldi nemességnek! Mert a tíz esztendő alkalmánosság ezekért tett legkevesebbet, s e tíz év alatt az alkalmánosság és magyarság érdekeiért ezek áldoztak legtöbbet.

Őnök uraim, ott az alföldön, könnyen kevélykedhetnek a magyarsággal, s nem csoda, ha a kevélykedés néha henczegésbe csap, és a falhoz vágják a poharakat. Önök könnyen álmodozhatnak »magyar glóbus«-ról, mert a meddig szemük ellát a gazdag földön, annak szemre és szívre egyaránt daliás népe közt nem látnak mást, mint magyart és mindenütt magyart.

Az önök keblében a magyarság disz: a felföldi nemesében pedig talizmán, melyre áhítatos szemekkel tekint.

Ők küzdenek a magyarságért, önök pedig élvezik ezt.

Ok nemes büszkeséggel vallják magukat magyaroknak: önöket pedig sokszor sértő gögre ragadja ez.

És ha Tisza Kálmán ezek után is »hitte« joga van«, akkor megengedjük, hogy ő szerencsétlen politikus, de akkor a képtelenségig ostobának kellett volna lennie: a mi pedig nem volt.

Következésképp: n e m hihette.

III.

Tisza Kálmán tehát mint a balközép vezére nem annyira szerencsétlen politikus, mint inkább szerencsés politikai Schwindler. A mi (ha az eddigi indokolás nem elég,) még jobban ki fog sülni a későbbiekből.

Azzá kellett lennie szükségképen; ha akarva nem, hát akaratlanul.

Mert olyan szerepre határozta el magát, melyhez nem volt benne megfelelő benső tartalom.

S ezt a szerepet oly díztelenül játszotta végig, hogy annak minden fő momentuma blamage, politikai erkölcstelenség, és nemtelen ármány.

Nagyon természetes, hogy olyan pártnak, mint a balközép volt, olyan pártvezérnek, mint Tisza Kálmán volt, nem lehetett egyéb fegyvere mint a taktika és a manőver.

Némelyek talán csodálkoznak rajta, s ellentétben állónak tartják a Tisza Kálmán szellemi köznapiasságáról alkotott hittelt, hogy ő taktikával és manőverrel, nála sokkal okosabb és érdemesebb államférfiakat legyőzött, sőt lefőzött; s hogy a Deákpártot, mely oly hatalmas volt, hogy a balközépet méltán lenézte, megtörte és kapitulációra kényszerítette.

Pedig ez nagyon természetes.

Az, a ki a politikai téren, bizonyos kiemelkedő posztóban szerepet játszik, és van benne őszinte odaadás, alkotó erő és teremtő szellem: az főképp a dolgokkal van elfoglalva, s keveset törődik a személyes kérdésekkel, mert supponálja, hogy ha valami, a mit tesz, vagy javasol helyes, és a hazának hasznára válik, azt minden jó hazafi támogatni fogja.

És felejt, hogy a politikai pályán mindenki jó hazafinak tartja magát, s hirdeti is, – de nagyon kevesek igazán azok. – Az emberi önzés, és irigység sok emberben csak olyat tart a haza javára valónak, a mi neki is használ. És sok olyan dologban, melyből közvetlen haszna nincs, vagy ha van, kevesebb van mint azoknak, a kiket nem szeret, hajlandó veszedelmet látni, s küzdeni ellene. Felejt, hogy mert errare humánus est. – a nem felelős képviselőház sok tagja könnyű szívvel téved, ha nem egyedül áll; – s hogy az, ki célul tűzi magának az egyéni érdekeket minél jobban összekuszálni, és egymás ellen uszítani, sehol hálásabb talajt nem talál erre, mint a magyar képviselőházban.

Viszont nagyon természetes, hogy az, a ki politikai téren bizonyos kiemelkedő posztóban szerepet játszik, és nincs benne sem őszinte odaadás, sem alkotó erő, sem teremtő szellem, hogy az absolute nem törődik a dolgokkal, hanem kizárólag a személyes érdekekre fordítja ügyeimet, mert supponálja, hogy nincs olyan helyes dolog, a mi a hazának bármily hasznára válnék, hogy az ellen ne lehetne megnyerni a butákat és a haszonlesőket: kivált ha mindenre, a mi az állani érdekében áldozatot kíván a nemzettől, el van tőkélve azt mondani, hogy az a kért áldozatot nem érdemli meg. És oh! mily örömmel elhisznek ilyet az emberek!

És mivel az is igaz és természetes, hogy a mivel valaki folyvást foglalkozik, abban utóvégre is mesterré lesz: íme itt van megfejtése annak, hogy Tisza Kálmán taktikával és manőverrel nem csak legyőzte, hanem le is főzte a nála sokkal különb politikusokat, s hogy belőle később a »taktika nagymestere« lett.

Nem lehet senki kicsinylő véleménynyel a taktikáról. A taktika a politikai tudomány művészete. Ámde az olyan taktika, melynek legyőzhetlensége abban áll, hogy »gegen Dummheit kämpfen Götter selbst vergebens;« az olyan taktika, mely az írott ígéretet, az adott szót meg nem tartja; az olyan taktika, mely folyvást hamis tanukkal vádoltat; az olyan taktika, mely orozva gyilkolja másoknak becsületét; az olyan taktika, mely visszaél mindennel a mi hatalmában áll, és megcsal mindenkit, a ki benne bíz: az olyan taktika nem művészet, hanem csak mesterség, (mint például a hóhérság,) eredménye egy jobb korszakban nem a történelem ítélőszéke, hanem a bünyfnyítő törvényszék illetékessége alá tartoznék.

És Tisza Kálmán balközépi taktikája ilyen volt.

Mert van-e politikai pályájának lesújtó sikerei, pyrrhusi győzelmei közt csak egyetlen olyan momentum is, mely fölemelne?

Van-e csak egyetlen momentum is, melyben akár az eszmék igazsága, akár a meggyőződés ihlete, vagy az alkotó erő phantáziája csak egy fényes vonást árulna el benne, mely – ha csak egy pillanatra is, – feledtetné egyéniségének sötét és sivár alkatrészeit?

Nézzük át összes parlamenti beszédeit, (oh! mily iszonyú feladat ez!) van-e azokban csak egyetlen meg kapó gondolat? vagy magasb röptű szellemre való kifejezés? – Volt-e csak egyszer is ünnepe a parlamentnek, ha Tisza Kálmán beszélt? Idézték-e valaha szavait úgy, a mint ő mondotta? Élnek-e a nemzet ajkán maximái?

Nem! – Tisza Kálmán szelleme sohasem hagyott nyomot. Beszélt mindig és mindenkor, és nem mondott soha olyat, a mi fenmaradt volna utána. Valóságos beszélő dühben szenved, s szenvedett különösen míg miniszter nem volt. Hogy csak egy statistikai példát idézzek, ama 94 ülés alatt, melyet a parlament 1869-ben tartott, Tisza Kálmán 173-szor beszélt, – esik tehát csaknem minden ülésre kettő. És úgy folyt ez tovább is. Ezért mondják talán hogy Tisza bukása után az özönvíz következne. Mert annyit beszélne.

És ha párviadalra került a dolog, hányszor összemorzsolta Tisza Kálmánt nemcsak Deák Ferencz és Eötvös József, hanem Andrásy, Lónyay, Somssich, Kerkapoly, Horváth Boldizsár

is. Hanem Tisza Kálmán mindazt lerázta magáról, mint a pudli a vizet. És beszélt tovább, – folyékonyan mint a víz. És hígan mint a víz. És ha valakire hát ő rá lehet elmondani, hogy a nemzet csizmadiát fogott benne. Mert parlamenti beszédeiben annyi volt a csizma.

És mégis mi volt az, a mi Tisza beszédeiben hatott? a mi mint szónokot respectáltta tudta tenni őt?

A rögtönző tehetség, a személyeskedés és a sophisma.

A sophisma, mely a szavak egérfarkába kapaszkodik s szórszálhasogatásokkal fárasztja ki azt, a ki az eszmét képviseli.

A sophisma, mely a laikusok előtt fedezni tudja az igazság hiányát, azáltal, hogy mindig az övé az – utolsó szó.

A sophisták voltak azok, kik Socratessel megitták a büröknedvet. A sophisták feszítették fel Krisztust.

Minden nagy eszme, minden az emberiség javára indult intézmény a sophisták érdekeibe ütközött, kik ellen csak egyetlen egy fegyver létezik: nem venni komolyan őket.

A ki sophistát komolyan vett, az elveszett.

Julian császár sophistái lefegyverzik Cyrillt. A frivol gúny ellen mással mint hallgatással és megvetéssel harcolni lehetetlen.

Chateaubriand írja a sophisticáról: »nagy hiba e fajjal komolyan szóba állni, holott e fajt sohasem lehetett kapacitálni, miután egyáltalán semmi elvhez nem ragaszkodnak. Ezek nem jó akarattal keresik az igazságot s rendszerökhöz is csak azért ragaszkodnak, mert a tömegnél nagy lármát csapnak vele, készek levén azt minden pillanatban, ha érdekük kívánja csillogóbbal felcserélni.« (Egészen áll Tiszára és a balközépre.)

Mint a megyei toasztozók, a kik minden pillanatban készen állanak rőfös toasztokat rögtönözni faggyú-gyertyáról és sőtartóról egyaránt: úgy Tisza Kálmán is mindenkor készen állt, hogy mindenhez hozzászóljon. Kizakított az előtte szóló beszédéből egy-egy szót vagy mondatot s azt addig csűrte-csavarta, ferdítette, míg kimutatta, hogy neki van igazsága. Mondott sokszor (és mond ma is) otromba élczeteket, leplezett gorombaságokat, melyekért, ha felelősségre vonják, rendesen kitér vagy megretíral.

A parlament nagy szónokai pedig egymás után némultak el.

Eötvöst elnémítá a halál, Deákot a betegség, Horváth Boldizsárt a bús közöny, – és a többit pedig Tisza Kálmán és pártjának folytonos rágalmi és titkos ármánykodásai.

Mert, mint Toldy István jól mondja, Tisza Kálmán működése becsületére vált volna – Loyolának.

»A baloldal politikáját Tisza Kálmán a maga képére teremtette. Az őszinteség hiánya volt főjellemvonása a Tisza-féle politikai képmutatásnak.«

»Tiszát, a ki nem elégített hiúság elkeseredetté, malicziózussá, kétszívűvé tette.«

»Eötvös törvényjavaslatának azon helyeit, melyek a felekezeteknek omnipotent, az oktatásügy kárára való gazdálkodását korlátozni akarták, a protestáns orthodoxok hevesen megtámadták, s Tisza oly fanatismussal kelt ki ellene, mely helyén lehetett a 17. században a Cár alfák és Kollonicsok ellenében, de mely visszataszító látványt nyújtott, midőn Magyarország legemelkedettebb szelleme, Eötvös ellen volt intézve.«

»Tisza Kálmán egy modern doktrizmussal eltelt félig junker, félig táblabíró volt, határtalan, de kicsinyes hiúsággal, mely képtelen volt pártvezéri viselkedését az ország nyugalmanak feláldozni. Ezenkívül teremtő eszmék és lelkesülés hiánya tüntették ki leginkább.«

»Ghyczy kételkedő, folyton kutató szellemén szükségkép felülkerekedett Tisza rövidlátó makacssága és telhetetlen uralkodás-vágya.«

»A balközépi elemek felett összekötő kapocsként lebegett a múlt országgyűlésen való összetartozásuk traditioja; s egy középszerű tehetségű, de saját nagyságával eltel,

nagyravágyó és a sikertelenség által elkeserített férfi párt vezérsége, ki napról napra nagyobb hatalomra vergődött pártjában. A baloldal politikája, midőn tétlenségre kárhóztatta a párt tehetségeit s meddő izgágáskodásra azokat, kik szerettek is, tudtak volna is az alkotás művéhez hozzájárulni, a pártban a túlsúlyt szükségkép azok kezébe adta, kik lomhaságból vagy táblabírói szellemből visszariadtak minden haladástól; s ily párt vezére csakis Tisza Kálmán lehetett. Tisza hatalma nőtt is naponként s a baloldal fokonyként annyira súlyodt, hogy e politikai rabulista szavazógéppé lett; mely engedelmesen mozgott a vezér parancsára még akkor is, mikor az kicsinyes irigységtől elragadtatva, a politikai, sőt társadalmi ildom szabályait is lábbal tapodta.«

»Az 1872-iki parlamenti botrány idejében Tisza Kálmán már egy idő óta aggódva látta pártját bomlásnak indulni. Minden nap új veszteséget, új megaláztatást hozott, A sorok ingadoztak, készen az egyes desertorok példáját követni. Ez a pártvezért elkeserítette. Tisza Kálmán március 4-kén ez elkeseredés hatása után férfiatlan, parasztos gorombaságokkal s a junker büzhödt göggyével támadta meg Schwarcz Gyulát. Ez másnap hatalmasan megfelelt a bukófélben levő pártvezér kicsinyes személyeskedéseire. Nemes hévtől lelkesülten szemébe vágta Tisza Kálmánnak politikai bűneit. Vádolta, hogy pártjában a véleményeket elnyomja, a lelkiismereteket terrorizálja hogy a reform kérdésekben csak szűkkeblűség e által tűnt ki, s kimondta, hogy csupán egy erőszakos pártfegyelem volt képes e pártot eddig összetartani. A meztelen igazságok, melyeket Schwarcz szemébe mondott Tiszának, általános tetszést arattak. A hatás, melyet tettek, meggyőzte róla Tisza Kálmánt, hogy a végfelbomlás veszélye sokkal közelebb áll, mint ő gondolta. Mentő eszközről kellett tehát gondoskodni Tisza dicsőségének fenntartására. E ponton állt a balközép vezére, midőn a szélsőbal a parlamenti botrány megkezdte. És most megjelent a mentő gondolat a geszti agyvelőben. Mi által lehetne a még meglevő pártot erősebben kötni vezéréhez, mint egy új, minden eddiginél nagyobb botrányt által, mely lehet lenné teszi a megtérést? Egy ily botrány annyi volt, mint a visszavonulni akarók megett minden hidat felszedni, hogy akarva nem akarva kénytelenek legyenek a zászló mellett maradni. Csak az oly párt, mely magát politikailag, jóvá nem tehető módon compromittálta, maradhat meg ezentúl is Tisza Kálmán vezérlete alatt.«⁹

IV.

Hogy Tisza Kálmánt nein a meggyőződés és »szent akarat«, hanem egyedül a hatalomvágy és egyéni érdek vezette, mikor a közjogi ellenzék élére állt, mutatja az is, hogy már az 1869-ki választások előtt megpendíté, hogy a balközép kész kormányra lépni a nélkül, hogy a közjogi alapot megbolygassa. Ez volt egy évvel a bihari pontok, egy évvel annak kijelentése után, hogy: »Az ellenzék részére a kormányzást a jelen alapon lehetetlennek tartom s a magam részéről – úgymond – ezennel határozottan nyilvánítom, hogy azon ellenzék tagjai, kik a jelen közösügyi alapot annyi erélylyel ostromolták, ezen az alapon kormányt alkotni, kormányozni magukat hivatva nem érezhetik soha.« (Tisza Kálmán a Hon január 20-ki számában 18G8.)

S mikor látta, hogy ez a kísérlet pártjában még resensust kelt, – a Deákpárt pedig még kineveti értté, – oly nagy dühvel tért vissza a bihari pontokhoz, hogy a szélsőbaloldallal szövetségre lépett.

Ekkor mondta ki Csernátony, hogy a bal közép a szélsőbaltól csak m odorban különbözik: egyébként egy politikája van.

Mindez azonban nem gátolta Tiszát, hogy mikor a szélsőbal hatalma a balközép rovására kezdett emelkedni, kijelentse, hogy »a szélsőbal izgatásai fenyegetik a társadalmi rendet.« – A mely kijelentés viszont legkevésbbé sem gátolta Tiszát, hogy dühös gorombasággal támadjon a Deák-pártra, a mint a kormány ugyanakkor feloszlatta a demokrata köröket. Mert az az ember, a ki a bihari pontokat első áprilisban hirdette ki s a nemzet nem vette észre, hogy Tisza Kálmán április bolondját járhatja vele, mindent megengedhetett magának.

És az április bolondját járó balközépi fejeveszettségnek nem a legkisebb bizonyítványa az,

⁹ Az idéző jelek közé tett sorok Toldy István »Öt év történetéből« vannak kivéve.

hogy az 1869-ki választásokkor a pesti Terczia-városrész, mely kizárólag a kereskedők városrésze, a kereskedelmi minister ellenében képviselőnek választott egy – regényíró!

Nem legkisebb bizonyítványa az, hogy olyan corifeusai voltak, mint Ráday Laczi, Keglevics Béla, Huszár Imre, Gyórfy Gynla, – S hogy mikor Nyáry Pál ledobta magát adósságai miatt a Stein-ház negyedik emeletéről, a balközép lapjai úgy ünnepelték, mint – vasjellemet!

Avagy nem április bolondját járatta-e Tisza Kálmán a nemzettel, mikor kijelenté, hogy a megyéknek kell örködni a parlament felett, – s hogy a megyék nem alá, hanem mellé vannak rendelve a felelős kormánynak?

Vagy mikor Tisza Kálmán az ujonczozási rendeletet törvénytelennek mondá Biharban: Ghyczy Kálmán pedig törvényesnek decretálta Komáromban?

És nem ilyen-é a balközép politikai szereplése elejétől végig?

Ilyen volt és így foly ez évről-évre fokozottabb mérvben.

Mert Tisza Kálmán elmondhatta, Mackbethel, hogy »már annyira benne vagyok a bűnben, hogy visszatérni nagyobb út lenne, mint keresztül gázolni.«

És mikor 1873-ban beütött a krach, s az emberek azt kiálták: a schwindlerek korszaka lejárt! – Tévedés volt.

Mert csak akkor kezdődött el igazán! És pedig a szédelgés gonoszabbik fajtája.

Mert mit cselekedtek a pénzügyi és nemzetgazdasági schwindlerek, a kiket Gründereknek nevez a börzei köznyelv?

Azt cselekedték, hogy épp oly szemesen, mint szemtelenül, legyek módjára ellepték a piacot.

Mondák: ennek a nemzetnek (maga se tudja hogyan) annyi vagyona van, hogy nem tud mit csinálni vele! – Hát segítsünk neki elhelyezni!

Politikai szabadság, önrendelkezési jog, és két évi gazdag termés hordták garmadára a vagyont. És a pénzügyi schwindlerek csak a gazdagságot lopták meg mert ők minden körülmény közt tiszteletben tartják a szegénységet.

Tisza Kálmán pedig akkor jött »megmenteni a hazát,« mikor a nemzetnek már se pénze, se hitele nem volt, – és ez a szegény nemzet sietett az ő oltárára rakni utolsó vagyonát és utolsó bizalmát!

És a mit a gründerek pénzügyileg tettek egy gazdag situációval, ugyanazt tette Tisza Kálmán politikailag egy tönkrejutott szegény országgal. Melyik nagyobb?

Tisza Kálmán, mint Ahrimán, tisztában volt azzal, hogy neki mindent le kell rombolni, mindenkit lehetetlenné kell tenni, hogy maga váljék lehetségessé. S e célért nem borzadt vissza semmitől. Mint Mackbeth, azért akart elpusztítani mindenkit, a kitől tartott, hogy »allasson, ha mennydörög« És a vízcsepp is, ha mindig egy pontra cseppen, végre átlyukasztja a márványt. Így Tisza ördögi taktikája, mely nem akart sem igazságos, sem méltányos lenni soha; mely pártkérdést, jobban mondva (mert a párt maga volt) személykérdést csinált mindenből, mely a rágalom és elégületlenség dudvájának rémes gyorsasággal terjedő gyökereit ültette a Deák-párt tiszta búzái mellé, melyeknek áldásos kalászeitől azok elszívták a föld életnedvét: végre elérte célját, és a Deák-párt, mely nem teljesíthette missióját Tisza Kálmán miatt, darabokra hullva megadta magát Tiszának.

Ámde az államférfiúi tehetetlenség, politikai erköcstelenség és egyéni gonoszság e pokoli ármánykodása, daczára a nemzeti könnyenhívőségnek, és daczára ama keleti léhaságnak, melynek, mert tökéletes prototípusa volt, kedves volt Tisza Kálmán, – célhoz ért volna-e a politikában, ha a Deák-párt is nem járult volna annak sikeréhez?

Nem.

Csakhogy ez a Deák-pártnak nem bűne, hanem szerencsétlensége.

A balsors akarta, hogy míg a balközépnek egy végzetszerű: addig a Deák-pártnak egy »gondviselésszerű« embere legyen.

E két ember, a mily éles ellentétben állt az események kezdetén: oly annyira kiegészíté egymást az események további folyamában.

Mert mindkettőnek saját énje volt az első cél, melynek alárendelének mindent. S míg Deák jobban szerette a hazát, mint gyűlölte ellenségeit, ezek legjobban szerették önmagukat. Andrásy azt hitte, hogy a hazát csak ő teheti boldoggá: Tisza Kálmán pedig nem akarta, hogy a hazát boldoggá tegye más, csak ő.

A Deák-párt bukását csak külsőleg okozta Tisza Kálmán: bensőleg gróf Andrásy Gyula segítette elő. Tisza Kálmán az egyéni hiúság bűnével: Andrásy az egyéni hiúság – gyöngeségével.

Ám szóljon erről a következő fejezet.

TISZA KÁLMÁN ÉS GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

A napnak is vannak foltjai. A világtörténet: legnagyobb alakjainak is voltak gyöngeségeik. Egy hitvány falevél elegendő volt, hogy sebhetővé tegye Siegfriedet, és hogy dárdáját hátulról és orozva, szívéig döfhesse az áruló Hágen. Egy kis pont, mely a földön kívül állana, elég lenne, hogy e nagy állományt kisujjával bármily gyermek kizökkentse sarkaiból. Achilles, ki szemtől-szembe győzhetetlen vala, sebhető volt hátulról a – sarkán. A Deák-pártnak is megvoltak az ő sebhető oldalai.

Ezeket leste ki Tisza Kálmán. Kellett-e ehhez nagy lángész, vagy diplomatai ügyesség?

Legkevésbé sem. Hiszen mindenki látta. Mindenki tudta, hogy Deák Ferencz a kiegyezés után nem vállalta el a kormányelnökséget, mely pedig az egyedüli posztó lett volna, hogy pártjának tényleges vezére, s ezáltal pártjának és a kormánynak tetteiért felelős, és úgy a pártnak, mint a kormánynak szerves alkatrésze legyen.

Ez volt az egyik.

A másik, (mely szintén csakhamar köztudomásúvá lett,) az volt, hogy gróf Andrássy Gyulának a magyar miniszterelnökség csak grádus ad parnassum: s hogy Andrássy lelkének egész hevével a külügyministerségre aspirál.

Épp oly kétségtelen, a hogy ha a Deák-pártnak e gyöngéi nincsenek, Tisza Kálmán, daczára minden ármányos alattomoságnak, el nem érheti célját, mint a mily kétségtelen az, hogy a Deák-pártnak e két gyöngesége eleinte nem volt szervi baja, s nem is lett volna azzá soha, ha nem áll vele szemben a balközép élén Tisza Kálmán.

Ezért mond a »névtelen levelek« írója nagy igazságot abban, hogy Tisza Kálmán nemcsak a baloldal tetteiért, létezéseért felelős, hanem felelős a jobboldal későbbi megromlott szervezetéért, számos mulasztásáért és hibáiért is.

Merthogy a Deák-párt a közjogi alapot e párt ellen megvédje, kényszerült oly elemekkel is szövetkezni, melyekkel a dissolutió magvát fogadta kebelébe. Kénytelen volt fölfelé lícitálni oly kérdéseknél, melyeket, ha balközép nincs, ledobott volna a napirendről. De többre kényszerült. Kénytelen volt reform és alkotó politika helyett kortes-politikát üzni. Szemet hunyni saját minisztereinek és képviselőinek visszaélései előtt, nehogy a pártszakadást provócálja. Kénytelen volt tagadni az elkövetett hibákat, nehogy a közjogi ellenzék kizsákmányolhassa azokat, így szült egy hiba százat. A balközép semmiben sem volt méltányos. Mindent párt- és személy kérdésnek tekintett. ígért, ámított; a nemzet pedig hitt és békétlenkedett.

És éppen abban fekszik a Tisza Kálmán politikai erkölcstelenségének lelketlensége, hogy ő, a ki már 1869-ben kész lett volna feladni elveit a kormányhatalomért, tehát már akkor nem hitt az ügyben, melynek élén állt, s nem vette komolyan elveit, melyekkel a nemzetét bolondította: 1869. után még teljes hat évig játszta e bűnös, erkölcstelen szerepet.

Játszta pedig úgy, hogy míg elveit a Deák-párttal szemben egészen végig, mindig teljességükben hangoztatta, és minden alkalommal azt hirdette, hogy ő nem adott föl elveiből semmit; addig ugyanazon elveket, 1872-től kezdve, tehát teljes három éven át, rendszeresen profanisáltatta saját hívei előtt; s ugyanakkor, mikor a Deák-párttal szemben azt vitatta hogy ő szilárdan áll a régi közjogi ellenzék bázisán, ugyanakkor azt íratta Csernátonyval, hogy absurdum a közügy törvényjavaslatok megváltoztatásához kötni a kormányba lépést. És mikor Csernátony ezért az elvhű balközépiek megtámadták, Tisza Kálmán maga állt ki a síkra, s bizonyította, hogy »Csernátony elvhűsége minden kétségen kívül áll.«

Míg tehát a Deákpártra nézve folyton fennállt a veszély, hogy a közjogi ellenzék többségre jut, s ezáltal a közjogi alapot halomra döntheti, vagy beláthatatlan belzavarokra vezethet: addig Tisza Kálmánra nézve folyton kisebbedett a veszély, hogy elveinek föladása esetén, elveszti párthíveinek bizalmát.

Kevesbedett a veszély, mert bármily cynikus és erkölcstelen volt a játék, melyet Csernátony a saját elveinek durva profanálása által űzött, annak mégis nagy hatása volt a balközépi publikumra.

Nagy hatása volt az okosabbakra azért, mert azok Csernátony nélkül is belátták már, hogy az egész balközépi politika absurdum.

A többiekre nézve pedig azért, mert Csernátony folyvást a hatalomra jutás áldásait rejtette a sorok közé, s kecsegtette vele a tönkrejutás szélén álló, vagy kormánypárti protectió gyönyöreire áhító balközépi publicumot.

Ámde az államférfiúi lángész műve volt e ez, avagy a tiszta hazafiságé?

És csodálható-e Tisza Kálmánál, hogy ő, ki éppen a saját sikereiből tanulhatta megismerni a nemzet gyöngéit és gyöngeségeit, (mert ezek nélkül neki nem lehettek volna sikerei;) hogy ő megtudta találni a Deákpártnak mindenki által ismert gyöngéit is, és megtalálván, ki tudta zsákmányolni azokat egyéni céljaira?

Hisz nincs oly erős constructió, nincs oly egészséges test, hogy az végre is el ne betegedjék, ha folyvást romlott levegőben él.

És Tisza Kálmán romlottá tette a politikai légkört, öntudatosan, gonosz kiszámítással, hogy a Deákpárt gyöngéit belső kórrá, dülő betegséggé fejleszse ki.

Romlottá tette a politikai légkört, mert nem történhetett az országban olyan rend, vagy államellenes politikai merény, hogy az, ha a Deák-pártt ellen irányult, Tisza Kálmán pártfogására és védelmére ne számolhatott volna.

És nem indulhatott meg a Deák-párt részéről semmi olyan üdvös, és nagyobb szabású actió, hogy az ellen Tisza Kálmán ne küzdött volna a legperfidebb akadémuskodással.

Már a 67-es bizottság tárgyalásain idegessé tette Deákot, mikor a »personal uniót« fejtegetvén, a védelmi szövetséget következőleg definiálta Tisza Kálmán

»Mi tartozunk fejedelmünket jogaiban, ő tartozik védelmezni minket a kapcsolat következtében többi államainak erejével is; de a kötelezettség a fejedelemre vonatkozik, és nem az országokra. «

A mely absurdumot Deák Ferencz az ő hatalmas logikájával rögtön így szedte szét:

»Mi a fejedelemtől kívánhatjuk, és a fejedelemnek tartozunk, de a többi országoktól nem kívánhatunk, s azoknak nem tartozunk; azaz: hogy a fejedelemtől kívánhatjuk, hogy határainkat védje és a fejedelemnek tartozunk, hogy többi birtokait védjük, de nem tartozunk a többi országoknak ezen kötelezettséggel és azon országoktól sem követelhetjük ezen kötelezettséget. «

Íme ilyen volt a Tisza Kálmán personal uniója

És hogy százszor elmondott, ezerszer ismételt, és íme mégis elfelejtettnek látszó dolgokat ismételjek: mi volt Tisza Kálmán közösügyi különvéleménye?

Volt-e abban csak egy önálló eszme? – sa mi volt (a fejedelmi döntés) nem rejlett-e abban az egyenes absolutismus? – s így nem volt-é az az alkotmányosság szempontjából durva non sens? És e különvélemény a többi részletében is, nem-é tisztán a Deák művének plágiuma volt, azzal a különbséggel, hogy mindenben a Deák-párttól várta az eszmét: s megkapván, mindenkor annak el- és megrontásán fáradozott?

Mikor a király a koronázási ajándékot az 1849-ki honvédeknek ajándékozta, nem követele-é Tisza Kálmán rögtön a honvédség állami nyugdíjazását? Melyre Miletics rögtön nyugdíjazását követelte azoknak, kik 1849-ben Magyarország ellen ontották vérüket. És mikor a Deák-pártból – válaszul e követelésre, – megindult a mozgalom, hogy az 1849-ki honvédeknek önkéntes adakozásból nemzeti tőke gyűljön össze, s Andrásy aláírt tízezer, Lónyay ötezer forintot, – Tisza Kálmán, a dúsgazdag dynasta, a honvédség nyugdíjazásának szószólója, nem röstelte csak két ezer forintot írni alá. S ugyanazon Tisza Kálmán, most, mikor a kormányon ül, annyit sem tesz az 1849-ki honvédekért, hogy azok a honvédmenházban szükségét szenvedni kénytelenek!

Mikor Kossuth, váci levelében, a dynastiát detronizálta, Tisza Kálmán a parlamentben szemeit forgatta és áradozott a loyaltástól: közlönye pedig a »Hon,« ugyanakkor megtámadta Keményt, a miért Kossuthot bírálni merte, s megtámadta a kormányt, mivel nem engedte meg Hevesmegyének, hogy Kossuth mellett demonstráljon.

Ha a Deák-párt az államhatalom erősítésére gondolt, Tisza lázította a megyéket. Ha a Deák-párt erélyes intézkedésekhez nyúlt a nemzetiségek túlkapásai ellen, Tisza Kálmán a méltányosság farizeusi nagylelkűségét hirdette a képviselőházban. Mikor a Deák-párt megteremtette a magyar honvédséget, a balközép közlönyei országos gúnyolódással fogadták s elnevezték a honvédeket »belügyöröknek.« Az igazságszolgáltatás reformjánál küzdöttek a választott bíróságok mellett. S mikor az anyagi jólét fejlődésével, ennek előnyeit természetszerűen élvezték azok, a kiknek érdemük volt benne, a balközép megkezdte pikáns s kétértelmű alakban a titkos rágalmazást, melyből később az az ellenzéki közvélemény nőtte ki magát, hogy a deák-párti kormányférfiak az ország pénzéből gazdagodnak. És noha soha egyetlen tényt nem tudtak kideríteni, sőt a vádat bárki ellen még csak formulázni sem bírták, meg nem szüntek soha a deák-párti politikusok zsebeiben turkálni, s mert a deák-párti államférfiak nem jártak rongyos csizmában, mint Aristides, s nem akarták, hogy haláluk után családjuk koldulni járjon, rendszeres és szemtelen taktikával lassankint odáig fokozták a vidéki ellenzék képzeletét, hogy az a Deák-pártban egy rablóbandát látott.

Az így romlottá és dögleletessé tett légkörben aztán nem csoda, ha a Deák-párt gyöngeségei dúló betegséggé fajultak el.

Deák Ferencz, noha nem volt a kormánynak activ részese, mégis mint a kormánypárt vezére, legfőbb fórum volt minden kormányzati kérdésben. Ebből természetesen folyt, hogy Deák Ferencz, bármily éles ész és nagy ítélő volt, sok dolgot másképen látott az Angol királyné két szobájának 8 fala közt, mint látta az élet gyakorlati érdekeinek hullámain küzdő kormány. Ebből következik, hogy a Deák-párt tulajdonkép nem kormánypárt, hanem Deák Ferencznek személyes pártja lett, épen mint a balközép a Tisza Kálmáné. Azzal a fontos és a Deák-pártra hátrányos különbséggel, hogy míg Tizának egyetlen vágya és célja volt kormányra jutni: addig Deák Ferencznek ez sem célja, sem vágya nem volt. Tisza Kálmán együtt élt pártjával: Deák külön élt tőle. Deák Ferencz öregedvén, már csak a nyugalmat óhajtotta s szeretett volna mindent simán i n-t é ζ n i e l. S mert nemes lelke nem tehetette föl Tisza Kálmánról, bármennyire nem rokonszenvezett vele, hogy az factiózus ellenzékét folytat a kormány ellen, sok dologban kereste az érintkezési pontot, mely a Tisza követeléseit is szem előtt tartsa, a meddig lehet. Csakhogy ez lehetetlen volt s minden kísérlet, mely erre célzott, a Deák-pártnak ártott.

Abból a viszonyból, mely Deák Ferencz és pártja közt létezett, természetszerűen kellett kifejlődni a kormányzat több kérdésében a divergentiáknak. Nem csupán tárgyi, de személyi tekintetekben is. Mert a Deák-párt egy része elfoglalván a tért Deák személye körül, Deák nyibusát személyes befolyások emelésére zsákmányolta ki. – Titokban e csoport a kormány felsőbb bírósága lett s Deákot a maga érdekeiben informálta. Ebből származott, hogy egy ízben Eötvös József, a kinek a közoktatási politika komolyan a szívéen feküdt, egy Deákkal folytatott kanapé per után odavágta tárczáját a ministertanácsban s kifakadt keserűen a kormányzás lehetetlensége fölött.

A kormány csak akkor számíthatott a többség támogatására, ha intézkedéseit Deák Ferencz is helyeselte. Deáknak pedig semmi sem feküdt jobban a szívéen, mint a közjogi alap és annak védelme: s így sokszor akadályozott oly radicális reformokat, melyek üdvösek lettek volna ugyan az országra, de nem lettek volna népszerűek a Deák-pártra. Hanem Deák Ferencz semmi esetre sem gátolta volna ezeket, ha Tisza Kálmán nem állt volna a balközép élén, ki mialatt a Deák-pártot mindenben népszerűtleníteni törekedett, a közjogi alap biztosságát fenyegette. E divergentiákból számos sugdosás és pletyka támadt. Tisza Kálmánnak pedig

mindig voltak hirtívó'i. S nem egy parlamenti beszéde van ezen időből, melynek rejtett éle ily sugdosás okon és pletykákon alapul. Egészen méltók voltak hozzá.

A Deák-pártnak ezen im parlamentáris helyzetét a maga önző céljaira kizsákmányolni Tisza Kálmánnak könnyű volt. Csak várnia kellett, hogy minél több divergentia fejlődjen ki a pártnak kormánypárti és Deák személye körüli része közt. És minél önállóbb szelleműek valának többen a ministerek közül, kiknek s a-ját eszméik voltak s kiknek, hogy ezeket keresztül vigyék, a Deák-párt osztatlan és feltétlen támogatására volt szükségük (milyenek voltak Eötvös, Lónyay, Horváth Boldizsár) annál gyorsabban és biztosabban fejlődtek ki a divergentiák, melyek Tisza Kálmán malmára hajtották a vizet. Ez időből származik Deák barátságának hidegülése Lónyay iránt, részint az ellene besúgott aljasságoknak, részint Lónyay heves természetének, s igaz ügyért buzogván, jogos indignációjának egyes keserű kifakadásai következtében. Deák Ferencz a mily mértékben megszűnt pártvezér lenni, oly mértékben kezdett bálvány lenni. Utóbb már csak papjainak lön hozzáférhető. És papjai kivétel nélkül az Andrássy klikkbe tartozának, mert Andrássy Gyula nemcsak azért tudott elbánni és kijönni Deákkal, mivel kegyeneze volt neki, kitől (épen mint Vörösmarty Bélától) eltúrte, ha lábait az asztalra rakja előtte, hanem azért is, mert Andrássy absolute nein törődött Magyarország belügyi kérdéseivel, s neki mindegy volt, akárkinek teszünk és adunk concessiókat: csak az ő chanceai a külügymmiszterséghez ne romoljanak.

És ha Jókai Mór megengedhette magának azt a juxot, kiírni, hogy »Deák Ferencz azért nem lépett kormánya, mert a »közösügyes alapon« kormányozni nem akar«, – (a mi csaknem olyan, mint mikor azt írta, hogy a királyné baloldali) hogyne engedhette volna meg magának Tisza Kálmán azt, hogy Deák Ferenczet különválassa pártjától s Deákot magasztalja, Deáknak hízelegjen ugyanakkor, mikor pártja ellen a legigazságtalanabb és leggonoszabb invektívákkal élt?

És ez a taktika (melyben »rendszer« volt, mint Ofélia örültségében) sikeresnek bizonyult: mert Deák Ferencz nem utasította vissza Tisza magasztalásait és hízelgéseit, – s pártja védelmére utóbbi időben csak akkor szólalt fel, mikor Tisza Kálmán már botrányba kevert e.

Ehhez járult még az is, hogy később a Deák személye körüli klikkek félve a conservatív elemek és eszmék mindinkább tapasztalt erősödésétől, beleugrasztották az öreg urat ama nevezetes egyházi beszédébe, hogy ezáltal a conservatív elemeket izolálják, sa Deák-párt felbomlását annál biztosabban elősegítsék.

Mert ha komoly szükség lett volna Deák egyházi beszédjére, akkor bizonyára nem enyészett volna el annak hatása s megszülte volna gyakorlati eredményét. De megszülte-é? Nem tértek-é a viszonyok régen napi rendre felette?

Abban az időben nagy zajt csaptak nemcsak a baloldali, hanem a deák-párti lapok is abból, hogy Sennyey nem állt e beszéd után Deák mellé. Ultramontánnak nevezték el őt: pedig Sennyey csak a célszerűségi szempontokból bírálta azt. És biztos lehet benne mindenki, hogy ha Sennyey akkor felállt volna, hát utána nem ült volna el.

Azok pedig, a kik abban az időben nagy garral felálltak, azóta szépen – elültek.

Talán azért, mert ultramontánok lettek?

Nem. Hanem mivel ők is meggyőződtek – célszerűtlenségéről.

Innen kezdve elfogadott szokás lön, a Deák-pártnak mind ama tényét, melyek a balközépnek ártottak, úgy tüntetni föl, hogy Deák Ferencz nem helyesli azokat. A balközépi publicum, melyet Tisza Kálmán hozzá szoktatott elhinni mindent – »quia absurdum«: hitte, és a naivabb része nem is szűnt meg remélni, hogy el fog jönni az idő, mikor Deák Ferencz is közjogi oppositio lesz. Hogy pedig a Deák-párt erkölcsi súlyának ez a következetes megkülömböztetés mennyit ártott, azt a Deák-párt maga is belátta, de későn!

Mert már akkor annyi klikk és annyi cottéria képződött benne, hogy a kiegyenlítésről többé álmodni sem lehetett.

De még abból a viszonyból, melyben a Deák-párt Deák Ferenczcel állt, s melyet a saját önző céljaira oly perfid módon zsákmányolt ki Tisza Kálmán, nem következett volna szükségkép a Deák-párt szétforgácsolása, s utóbb fölbonnlása: ha erre nézve a döntő befolyást nem gyakorolja Andrásy, kinek, – mint előbb mondtuk, – a politika szint oly személyes célja volt, mint Tiszának.

II.

Gróf Andrásy Gyulát lerészegíté a »providentialis« jelszó, s ettől kezdve ambíciójának szűk leve egy ország.

Tisztelettel kell azonban beismernünk róla, hogy ő maga belátta, és legkevésbé sem titkolá, hogy nem ért a pénzügyekhez, nem ért a nemzetgazdasághoz, nem ért az adminisztrációhoz, nem ért a justiciához; belátta hogy a mit tud, azt szalonokban, társalgás közt tanulta; ha írnia kellett, a hideg lelte; ha valamely sok paragrafusból álló törvényjavaslatot nem magyaráztak meg neki gyorsan, elvesztette a türelmét. Hanem mikor Andrásy mindezeket belátta és nem titkolá, hozzátette (vagy gondolta) egyszersmind, hogy a géniének nincs is szüksége mindezekre.

A genie mindent tud, a mire szüksége van. A genie önmagától tanul, és nem tömi tele a fejét fölösleges tudománnyal. S ezért gyűlölt Andrásy minden elméletet, mely előtte »szürke« volt, s gúnyolta azokat, a kik súlyt fektettek az elméletekre. S ebben a tekintetben Andrásy terjesen azonos Tiszával, ki elejétől kezdve szintén a »gyakorlati« államférfi hírében állt, azon egyszerű okból, mert arra hogy az elméletekkel tisztában legyen, soha sem volt elegendő tudománya. S mert Tisza sem becsülte soha az »elméletet,« ebből származott talán, hogy nem mondott soha egy olyan elméletet sem, melyet a gyakorlati téren meg ne hazudtolt volna – tetteivel.

Andrásy tehát nem bírván ama tulajdonságokkal, melyek a magyar miniszterelnöki missió betöltéséhez kellett, fitymálva beszélt a miniszterelnökségről, és geniejéhez méltó hatáskört csak a külügyministeri posztóban látott.

És törekedett is ezt elérni minden áron.

Mert megakartá verni a muszkát.

És kéjfelgett a gondolatban, hogy a honvédek milyen derekasan fognak verekedni a muszka ellen!

És nem gondolta, hogy lesz idő, mikor őt fogja megtánczoltatni a – czarewna.

És mikor ő fog kezét csókolni a – muszka czárnak.

Gróf Andrásy Gyula mint »genie,« tisztában volt céljainak eszközeivel.

Jól tudta, hogy neki alulról kell megbuktatnia. Beustot.

De a társalgás közt tanulván mindent, társalgás közt bizonyára hallhatta azt az ismert latin közmondást is, hogy: »hodie mihi, eras tibi.« És ebből könnyen eszébe juthatott neki, hogy valamint ő megbuktathatja alulról Beustot, – épp úgy akadhat más, a ki példát vesz róla, s esetleg őt is megbuktathatja – alulról.

Hogy pedig ez meg ne történhessék, tehát gróf Andrásy Gyula kiváló diplomatiával, elejétől fogva odairányozta minden törekvését, hogy a magyar parlament többsége, ő rajta kívül, soha olyan államférfi befolyása és suprematiája alá ne kerüljön, a kinek van szelleme kül- és belpolitikát kapcsolatosan concipiálni, s a ki tehát a külügyminister politikájának nem lenne csak vakeszköze, hanem egyszersmind éles szemű bírálója is.

Ilyen veszedelmes férfi Andrásyra nézve, a magyar parlamentben eleinte csak egy volt.

Lónyay Menyhért.

Később akadt még egy: Báró S e n n y e y Pál.

Gróf Andrásy Gyula törekvése tehát elejétől kezdve Lónyay, később Sennyey ellen is irányult.

És e törekvésében annyira következetes volt, hogy mindaz, a mi Lónyaynak bukása óta egészen a fúsióig történt, nem történt semmi egyébért, és nem történt semmi egyéb miatt, mint hogy sem Lónyay, sem Sennyey, miniszter ne lehessen.

Íme, gróf Andrásy Gyula egyéni érdekei így támogatták eleinte titokban (és szándék nélkül,) később így egészítették ki nyíltan, és már ekkor félig meddig szándékosan, Tisza Kálmán egyéni érdekeit.

Andrásy miniszterelnök volt, de a miniszterelnökség nem volt végcélja.

Tisza Kálmán nem volt miniszterelnök, és hogy azzá lehessen, végcélja volt.

Andrásynak érdekében állt, hogy utódja a miniszterelnöki széken, ne rendelkezék tőle függetlenül a parlament többségével.

Tiszának épp úgy érdekében állt, hogy Andrásynak ne legyen olyan utódja a miniszterelnöki széken, a ki esetleg hivatva lenne esze és erélye által állandó uralmat teremteni magának.

S miután ily férfiú akkor Andrásyra is, Tiszára nézve is csak egy volt: törekvéseik önkénytelenül találkoztak e pontban.

Andrásy félt Lónyaytól: Tisza gyűlölte Lónyayt.

Így készen volt ellene a hallgatóságos koalíció.

Andrásy akadályozta Lónyayt sok mindenben a mit kezdeni akart.

Tisza üldözte mindenben, a mit Lónyay – végzett.

Hogy Lónyay abban az időben hányszor ütközött össze Andrásyval, bizonyíthatja számos ministertanácsi jegyzőkönyv, és magán levél.

Lónyay, ministertársainak többsége által (kiket Andrásy befolyásolt,) minden olyan kérdésben, melynek éle Ausztria ellen, vagy a vasúti szédelgések korlátozására irányult, leszavaztatott: de mindig bejegyeztette, különvéleményét.

Ebből az időből származik sok mulasztás, melyekre nézve később számos szemrehányást tettek Lónyaynak, – pedig jogtalanul.

Mert például, (hogy csak egyet említsek,) hogy Lónyay meg nem csinálhatta a magyar nemzeti bankot s nem készíthette elő a fogyasztási adók reformját, – mi volt annak az oka?

Először is az, hogy mivel Andrásy Gyula már miniszterelnökségének első korszakában aspirált a külügyministerségre, s mivel hogy ebben megállhasson, ép oly szüksége volt az osztrák politikai körök rokonszenvére, mint a magyarok ragaszkodására: makacsul ellenzett minden olyan actiót, mely az anyagi téren, ellene, mint a k a-bin e t fej e ellen bősíthetné az osztrák politikai köröket. S mivel az osztrák döntő politikai körök már akkor is a nemzeti bank zsebében voltak, Andrásy nem bánta, ha a bankkérdés időnkint napirendre kerül: de hogy meg ne oldassék, főakadálya volt. És e törekvésében, féltve a dualismust és közjogi alapot, támogatta őt Deák Ferencz is, a ki e kérdést a kiegyezési hangulat érdekében későbbre vélte halaszthatónak; – csak hogy később elmúltak a jó esztendők, és eljött a Krach, s nem a magyar nemzeti bank.

És így történt, hogy Tisza Kálmán és az összes baloldal folyvást Lónyayt támadták, mivel a magyar nemzeti bankot nem állítja fel; – az osztrák pénzügyi és politikai körök pedig Andrásy erélyének és diplomatiái geniejének adóztak hódoló elismeréssel, mert tudták, hogy a magyar nemzeti bank felállítása rajta múlt.

És így járt Lónyay a budget kérdésben is.

Lónyay ismerte a helyzetet s tudta, hogy a magyarnak természetében van többet költeni, mint a mennyi jövedelme van, – s ezért eleinte titkolta a magyar állam tiszta jövedelmét s alacsonyabbra tette a valóságnál a jövedelmi előirányzatot.

Ámde Andrásy, ki a nagyhatalmi politika embere volt, s magára a sugárútra nem sajnált kiadni 24 milliót, – ellene volt a »takarékosági szemfényvesztésnek.« Mialatt Tisza Kálmán és pártja azzal vádolák Lónyayt hogy megcsalja a – parlamentet.

A mi Andrásynak használt, így ártott mindenkor Lónyaynak.

Csakhogy a mi Andrásynak használt, – Tiszának is használt.
Más szóval: a mi Lónyaynak ártott, a hazának is ártott.

És Lónyay Menyhért, kinek akkor egy igen nagy hibája volt, az, hogy a király kegyét és politikai szerencsését elveszíthetlenné tartotta, tömérdek terve, pénzügyi alkotásai, folytonos tanulmányai és szétszórt tevékenysége mellett nem ért rá, vagy nem szakított magának időt a meditációra, s terveiben csak egy szempont, a siker reménye által vezetetté magát. Arra, hogy sikertelenség esetén miképpen kelljen azt kiköszörölni, arra, hogy kitől és mily érdekekből támadhat az esetleges sikertelenség? nem gondolt. És míg ő másnak kártyájába bepillantani sohasem iparkodott, s csupán kiadásáiból ítélte meg, hogy mi lehet: ő elég szórakozott volt, hogy sokszor megengedte az ő kártyáiba pillanthatni másnak, a ki ilyenkor úgy hívott rá, hogy idő előtt kellett kirukkolni a – tromffal.

Andrásynak a külső viszonyok támogatásában ép oly szerencséje volt, mint Tiszának.

Mikor a feszültség növekvőben volt közte és Lónyay közt s e feszültség kifolyása lőn, hogy a Deák-pártnak tekintélyes tömege a pénzügy min ister körül sorakozott, – a tempo halt meg a közös pénzügyminister. (A közös pénzügyministerek úgy látszik, azóta is mind Andrásy kedvéért halnak meg. íme legközelebb is ezen az utón sikerült neki báró Hofmantól megszabadulni, kit többek közt egyszer az által sértett vérig, hogy valamely udvari estély előtti cziczomázáskor magához hivatta, hogy magyarázza meg a külügyministernek, miként kell hordani valamely érdemrend-szalagot, melyet akkor kapott. Báró Hofmane felszólításra ajkába harapott és beküldte a – komornyikot. És lőn belőle közös pénzügyminister.)

Andrásy kivitte fönn (könnyű volt kivinnie, mert az osztrákok jobban félték Lónyaytól a magyar pénzügyministeri széken, mint a tüztől) hogy Ő Felségének határozott akarata lőn, hogy Lónyay Bécsbe menjen közös pénzügyministernek. Ekkor mondta el Lónyay híres búcsúbeszédjét, – mely után igazságtalanul ismét szemére vetették, hogy intéseit mért nem mondta el előbb?

Hát pedig nem mondta el elégszer? – Csakhogy nem akarták a jó urak megérteni.

Hogy pedig addig, míg Lónyay magyar pénzügyminister volt, nem beszélhetett úgy, mint a mikor megszűnt az lenni, – ezt talán csak belátja minden ember.

Míg Lónyay magyar pénzügyminister volt, azt hihette, hogy meg fogja tehetni azt, a mit elhallgat.

Mikor aztán látta, hogy nem fogja megtehetni, mert el kell mennie Bécsbe, – akkor már – nem hallgathatott.

És nem lehet tagadni, hogy daczára Andrásy minden diplomatikus ármánykodásának, daczára Tisza Kálmán rendszeres hadjáratának Lónyay ellen, ha Lónyay nem kénytelen Bécsbe menni közös pénzügyministernek, akkor Andrásy távozása után ő a helyzet ura a magyar parlamentben. De hát neki el kellett mennie közös pénzügyministernek azért, hogy ha majd visszakerül min isterelnöknek, ne lehessen a helyzet ura a magyar parlamentben. És hogy minél hamarább visszakerülhessen, Andrásy azzal a bizalmas missióval bízta meg, hogy segítsen neki megbuktatni Beustot. A minek Lónyay (folytonos őrszemmel kísérve Hohenwarth titkos tendentiait) derekasan eleget s tett.

De mialatt ő Bécsben Hohenwarthot őrizte, azalatt Pesten teljes sikerrel szerveződött az Andrásy-klikk, Andrásy a Deák-párt leghatalmasabb és legtehetségesebb tagjait alkalmazta olyan pontokra, melyekben azok hatáskörük és befolyásuk iránti természetes féltékenységből, érdek és ambíció ellentétben találták magukat Lónyayval. S mikor Lónyay lejött magyar min isterelnöknek, nemcsak hogy nem voltak kezében az események folytonosságának végszálai, hanem úgy tekintetett az Andrásyklikk által, mint idegen elem, kinek kibuktatása már akkor titkos aspirációk és bizalmas meg-beszélgetések tárgyát képezé.

Ez annál könnyebben ment, mert Lónyay nem volt népszerű ember. S mint új gróf még kevésbé volt, mint azelőtt. Hatalma csak a király kegyében gyökeredzett. De ugyanakkor, mikor ő magyar miniszterelnökké lett, titkos ellenfele, gróf Andráshy Gyula lett a császári ház minisztere, kinek érdekében állt a magyar képviselőházat leszülyesztetni odáig, hogy az a külügyi politikának csak játékszere legyen. S nemcsak az udvarnál, hanem Ausztriában is nagyon kedves és népszerű eszme volt az olyan politikai beosztás, hogy Andráshy függjön az udvartól, a magyar parlament pedig függjön Andráshytól. És nagyon természetes, hogy mihelyt Lónyay önálló magyar parlamentre gondolt, buknia kellett fölfelé is.

Lónyay bukása végzetes bukás volt.

Hogy mért szemelte ki a fátum éppen őt arra, hogy az ő bukása által nyíljk föl e szegény ország Pandora szelenczéje? nehéz eldönteni. De tény, hogy az ő bukásában kellett beállni a fordulópontnak, hogy e nemzet újra megbühödje a múltat s jövőjét!

Mert tény az, hogy Lónyay bukása után mind Andráshy, mind Tisza Kálmán elérte célját. A gonosz machina diadalt ült. Most már nem kellett a balközépi lapoknak hazudozni, hogy »Ő Felsége a trónbeszéd készítésével Szilávyt bízta meg«, – mert Szilávy lett a miniszterelnök. És elkövetkezett az a korszak, melyet Szilágyi Dezső szellemdúsan a »Dobzse László kabinet korszakának« nevezett el.

És ebből természetesen következett, hogy bármit akart Andráshy, e kabinet szépen rámondta: dobzse.

És bármit tett Tisza Kálmán, – arra is azt mondta: dobzse.

És ha e kabinet, melynek nem bűne, hanem szerencsétlensége volt új megalakulása, mert azt hitte, hogy a háborgó tengert lecsendesíti, ha kilöki a hajóból Jónást; – ha e kabinet, melynek fejévé Tisza Kálmán és pártja azért forceírozta Szilávyt, mivel ismerte nihilismusát és indolentiáját, s tudta, hogy »csupa tapintatból« semmihez sem fog nyúlni, a minek rősz szaga van; ha tehát e kabinet le tudott járni olyan óriási tehetséget, fényes ést és vas szorgalmat, mint a Kerkápolyié, le tudott járni, mert Andráshy szeszélye olyan positióra helyezte őt, melyre nem volt elég ereje; hogy ne járta volna le magát a Deák-pártot, melyet Andráshy szeszélye szintén olyan positióba helyezett, melyet »fausse«-nak nevez a művelt francia; – hogy ne járta volna le, mikor ebben a saját fátumán kívül segített neki Tisza Kálmán, később a tények logikája következtében Lónyay Menyhért, sőt némi részben Sennyey Pál is? Andráshy pedig nem törődött vele, sőt hasznot húzott belőle. Mert az udvari hangulatot bősíthette Lónyay és Sennyey ellen, – mialatt Tisza Kálmán »megtérésére« hasonlóképen előkészíthette odafent a terrénomot.

És itt, ellentétben ama közmondással, hogy ember tervez, isten végez, – ember tervezett és embertelenség végezett.

Elvégeztetett, hogy a mi pénzre szükségünk van, azt Rothschildéktől kell kölcsön venni; a mi a közös kiadásokra szükséges, azt hűségesen meg kell szavazni; a mi a külügyi kérdésekbe vág, azzal nem szabad fennhangon törődni: a többire nézve pedig hadd folyjon a játék, mely Andráshyra nézve nem volt egyéb, mint saját hatalmának erősítése, – s mikor ez már oly erős lett, hogy Tisza Kálmán minisztersége feltétlenül tőle függött: nem törődött vele, ha a Deák-párt kapitulál Tiszának – feltétlenül.

A mily mérvben nőtt a Deák Ferencz betegsége, oly mértékben lett beteg a Deák-párt.

Ama természetes érzésből kiindulva, hogy minden eszmét, mely a hazának hasznára válnék, csak hatalom által lehet kivinni, a Deák-pártban mindazok, a kik azt hitték, hogy eszméik vannak, küzdeni és versenyezni kezdtek a hatalomért. Azoknak pedig, a kik a hatalom polczán ültek, eszméik nem valának.

Szóval, Lónyay bukásának, mely egészen személyes jellegű volt, végzetes, de természetes következménye volt, hogy a személyes szempontok elnyomták a tárgyi szempontokat. Das ist der Fluch der bösen That.

A Deák-párt arra a terrénura lépett, melyen Tisza Kálmán már régen fölkészülten várta: a

személyes küzdelmek terepére. És vajon e téren kiállhatta-e valaki a versenyt Tiszával, a kinek oldalán küzdött – Csernátony? Kiállhatta-e valaki a versenyt, mikor a Deák-párt abban a pillanatban, melyben egymás ellen fordult, Tisza Kálmánnak természetes szövetségese lett?

És bármily sikerült és ügyesen volt is scenírozva az a jelenet, melyben Szlávtyól azt kérde a keleti vasút másod prioritásainak tárgyalása előtt Lónyay: elég lesz-e e 14 majoritás? – Mire Szlávty szokásos kicsinylésével és bonhommeiájával kaczagott fel s azt felelte, »majd meglátjuk!« – és mikor eljött a szavazás és a többség nem volt több 14-nél, Kovács Laczi kihívatott a folyosóra, hogy számlálja meg mindazokat, a kik készen állnak a kormány ellen szavazni, ha Szlávtynak a 14 többség nem volna elég, mely hírt Kovács Laczi megvívén Szlávtynak, az másnap beadta lemondását: tehát bármily sikerülten és ügyesen volt is scenírozva e jelenet, csak siettetta a Deák-párt felbomlását s csak növelte a Deák-párti zomben azt a vétkes gondolatot, hogy ha már bomlani kell, jöjjön inkább Tisza Kálmán, mint akár Lónyay, akár Sennyey Pál. Andrásy pedig (hogy kadenciát mondjon rá) azt mondta csak erre: »tout egal.«

És hogy mily minden meggyőződést gúnyoló, tisztán személyes motívumokra épített humbug; - politika volt az, melyet Tisza Kálmán ez időben is (a múltnak méltó folytatásaként) iizott, kitűnik abból, hogy hat év múlva, mikor Kerkápoly kigyógyult az Andrásy-mániából, melyért őt Andrásy magas megvetésére méltatá, mondván: »ez az egyetlen ember, a ki nem vált be az én kreatúramnak«, (hanem Tisza Lajos, Tóth Vilmos, Szende Béla, ez mind bevált!) mikor eljött végre az idő, melyben Kerkápoly belátta, hogy az ő antagonismusa Lónyay val absolute célatlan és indokolatlan, és mikor ezt belátván, a két államférfi, kik közül Kerkápoly a leghatalmasabb eszköz volt Andrásy kezében Lónyay ellen, – Lónyay pedig a leghatalmasabb eszköz volt Tisza Kálmánnak Kerkápoly ellen, közeledni kezdett egymáshoz, és a kormánypárti klubban egyszerre csak szárnyra kelt a rémhír (ez év elején), hogy Kerkápoly meglátogatta Lónyayt a budai palotában, (melyről noha este volt az idő, rögtön tudomást vettek Jekelfalussy »hordárjai,) sőt tovább három óránál időzött Lónyaynál: és mikor e kibékülésnek látható jelei nyilatkoztak a klubban, úgy mint az országgyűlésen, és kiderült, hogy Lónyay és Kerkápoly közt Őszinte barátság van készülöben: – Csernátony zord melancholiával dörmögte Szontagli Pálhoz, Kerkápolyra mutatva, a következő áruló igazságot: »és mi ezt az embert kíméltük három éven át – Lónyayért.«

A hol annyi hazugság, rágalom és Ígéret összegyűl, a mennyit Tisza Kálmán a saját személye javára és a Deák-párt szétbontására ellenzéki vezérkedése alatt összehalmozott, ott a szavak nem bizonyíthatnak többé, hanem csak a tények.

A nemzetnek, mely a Deák-pártról elhitte Tisza rágalmain s Tiszának elhitte ígéreteit, a tényekből kellett meggyőződnie, hogy a Deák-párt jobb volt, mint Tisza festé: a balközép pedig gonoszabb volt még annál is, a mint azt a Deák-párti sajtó lefesté.

Ezeken kívül pedig el is következett a meddő harcok iránti visszatetszés és az erkölcsi »embervadászat« iránti csömör érzete, és indokolttá lön az a hajlam, hogy a világ legnagyobb embere, Tisza Kálmán, hadd lássuk mit tud ott, a hol nem beszélni, hanem tenni kell?

Ebből a hajlamból származott később az a közöny, mely fabábi nyugalommal nézte, hogyan tolják be a trójai falovat a várba: hogy kerüli meg e közben Tisza Kálmán a várat, hogy gúnyolja Csernátony naponkint több cynismussal a »lyukas mogyoró« politikáját: és hogy gorombáskodik Tisza Kálmán napról napra kocsisabb stylusban Bittó Istvánnal, a kiben pedig jóval több igazságos ész, jóakarát, komoly törekvés és európai látkör van, mint az egész Tiszában. Úgy, hogy a mi a Deák-párt hanyatlási korszakában még helyes és hazafias kormányintézkedés történt, az egyedül a Bittó személyes érdeme, kiben, a milyen kicsi, annyi energia lakik, – s a ki, míg a hórihorgas Tisza hasra fekszik, ha Bécsből jön valami parancs, egy ízben azt izente vissza Andrásynak, hogy »a magyar ministerek nem inasai a külügyministernek.«

Pedig Tisza Kálmán később bebizonyította, hogy: azok.

És mindezekhez hozzájárult az, hogy közeledett az idő új kiegyezésre Ausztriával.

A Deák-párt corifeusai látták, hogy olyan szétforgácsolt párttal, mint a Deák-párt, az alkudozásoknak nem lehet kedvező sikere.

Tudták, hogy ha a Deák-párt az új kiegyezésnél nem cor rigaija az 1867-ki kiegyezésnek hiányait, s nem vív ki többet Ausztriától, mint kivívott 1867-ben, akkor Tisza Kálmán kétségtelenül többségre jut.

Tehát sokan a Deák-párt főbbjei közül a nélkül, hogy intrigálni akartak volna, vagy egyéni érdekeket vadásztak volna benne, a Tiszával való fusióban látták az egyedüli kijárást.

Mert ha tudták is Tiszáról, hogy elveit csak eszköznek tekinti a hatalom megnyerésére: nem tették fel róla, hogy annyira megcsúfolja múltját, hogy engedékenyebb lesz Ausztriával szemben, mint lett volna egy Zichy Herman.

Nem tették fel Tiszáról, hogy minél nagyobb nemzeti erő sorakozik mellé, annál inkább gyáva lesz az osztrák követelésekkel szemben.

És már 1874-ben folytak a titkos alkudozások, melyeknek (az avatottak előtt) látható eredménye lön, hogy a választási törvény revisiójánál Tisza Kálmán kívánatai mértéken felül figyelembe vétettek.

Látható eredménye lön továbbá az a »vakság«, melylyel Ghyczy machinatióit fogadták s nem tettek ellene semmit.

És mikor Bittó észrevette a bajt s megkísérlé a Deák-párti fractiók egyesítését Tisza Kálmán ellen: akkor ő maga siettette február 3-át, – melyből egy hónapi kínos vajúdas után márczius 3-ka következett.

A FUSIÓ

Most múlt három éve, (magyar észjárásban babonás szám) hogy a gyümölcs megérett s a fa, mely termé – kiváगतott.

A fusió volt a fejsze, mely azon ürügy alatt, hogy letisztítja a Deák-párt hatalmas törzsét a rajta élősködő fattyúhajtásoktól, tövébe csapott, – s az érett gyümölcs (a kormány hatalom) és a hatalmas törzs egyszerre hullottak a földre.

A gyümölcsön megosztozott övéivel Tisza Kálmán.

A kivágott törzsszel pedig – befütött – a hazának!

S az a szegény fa még csak pattogni sem merészelt, mikor hamuvá égett.

A balközépi schwindlererek által legyőzött és megalázott Deák-párti corifeusok, észre, jellemre, egytől egyig óriások a méregkeverő szakácsokhoz képest, egygyel vigasztalták magukat elfojtott indignációjuk keserű bánatában, azzal, hogy: »jól van! – Kiváगतatok a fát de gyökere még megvan! – ahhoz nem fértek, mert nektek nem oly kemény, hogy fölszánthassa a földet oly mélyen, a meddig e fának gyökerei lehatottak! – Kihajthat újra!«

A frivolok, a hatalommal békülékeny haszonlesők pedig vonatkoztatván természetesen ezt a szellemdús bon mot-t Tisza Kálmánra és az ő balközépi oppositójára, – azzal kengették lelkiismeretüket, hogy: »ha a gyermek kijött egyszer az anya méhéből, oda vissza nem mehet soha többé.«

Wenckheim Béla volt a fusió bábája.

Nem volt az a herbathea, meleg borogatás, a mit be ne adott, rá nem rakott volna a vajúdo anyára, csakhogy »halottat ne szüljön.«

Február 3-kán jöttek az »első fájdalma« s teljes négy hétig húzódott a kuruzslás, míglen Móricz Pál (az előre kiszemelt dajka) vastag emléihez szoríthatta az egyesült szabadelvű pártot, – a ki, hogy nem volt legitim gyermek, hanem csak egy »szerencsétlen perczen« fogamzott korcs, bizonyítja az, hogy sem az apja, sem az anyja nevére nem kereszteltetett, sőt miután sokra rá fogták, azt sem lehetett tudni: ki az apja? Hanem kereszteltetett idegen névre s így jöve létre az »egyesült szabadelvű párt«, s hogy tisztesség kedvéért legyen neki keresztapja, földíszíték Jókai Móriczot a Szent István-rend kis keresztjével.

A fusionális vajúadások alatt a bíbornok-prímás Budán lakott s volt is egyszer kihallgatáson a királynál.

Egyenes, nyílt és a dynastia iránt tántoríthatlanul hű jellemével, őszintén kifejezte Ő Felsége előtt, hogy nemcsak mint Magyarország első főpapja, hanem mint a hazának hű fia is, csak olyan kabinetben látná a jobb jövő garantiáját, melyben helyet foglalna báró Sennyey Pál is.

Ez idő alatt báró Wenckheim Béla nem egyszer szaladt be a budavári primatiális palotába s mialatt a sok sikertelen lótás-futás és ministerfogdosás kínszenvedései miatt kipanaszlá magát, sohasem feledkezett meg hangsúlyozni mindenkor, hogy a mi a kath. klérus érdekeit illeti, azok senkiben sem bírhatnak több garantiát, mint Tiszában, a ki mint kálvinista curator nagyobb ultramontán, mint Lonkay Antal; báró Sennyey Pál pedig – épen mivel katolikus, – bizony nem kurizálna a püspöknek olyan érzékeny gyöngédséggel, mint a hogy meg fogja tenni – előreláthatólag – Tisza Kálmán.«

És hogy Wenckheim Béla »előrelátása« mennyire beteljesült, bizonyítja az, hogy kevéssel Tisza kineveztetése után, a főispánoknak első missiójuk volt, a mellett korteskedni a püspököknél, hogy lépjenek be a báró Vay Miklós által tervezett »főrendiházi kormánypárti klubba«, mely igaz, hogy soha sem létesült, de legalább alkalmat adott a főispánoknak, hogy bizalmas tárgyalásokat folytassanak a püspökökkel, melyeknek eredménye az lön, hogy a klérus nem volt többé Sennyeysta, ami azonban nem korlátozta a kormánypárti sajtót, hogy

még azután is a legcynikusabb impertinentiával hirdesse, hogy »báró Sennyey Pál klerikális.«

Így történt aztán, hogy mikor a múlt évben Tisza Kálmán végig játszotta a lemondási komédiát, melyet néhány napig komolyan vett a nemzet, a református elemek nem voltak e miatt úgy elkeseredve, mint ama katolikus körök, melyeknek titkos szövetségét báró Sennyey Pálnak a Tisza-féle sajtó folyvást insinualja.

Ilyen úton lett a kath. klérus elő'tt grata persona az, a ki mikor Bécsben először a folytat fusió következményeit tervező kormánytanácskozmányok, szó nélkül hagyta Andrásy Gyulának azt a szellemdús észrevételét, hogy, az esetben, ha báró Sennyey Pált belevennék a kabinetbe, első szükség lenne egy országos kommissiót összehívni a »vallási ügyek szabályozására.«

De nem csak ezt a szellemdús észrevételt hagyta szó nélkül az udvari légkörben hatalmi szomjának első Léthevizét (melytől aztán egész ellenzéki múltját elfeledte) szürcsölő »sánta ördög,« hanem szó nélkül hagyta azt az információt is, hogy báró Sennyey Pál parlamenti beszéd ében nyílt támadást intézett a hadsereg ellen, mely pedig az egyedüli húr, mely ő Felségének szívéhez vezet. Szó nélkül hagyta ezt az információt, sőt jezsuitikus szemforgatásokkal hajlongott ama bókra, melyet udvari köröktől kapott, hogy ő, a nyakas ellenzéki vezér, sohasem támadta meg a monarchia biztonságának garantiáját, ő Felsége szeme fényét, a hadsereget! S íme Sennyey Pál a loyális conservativ, megteszi ezt!

Pedig mit tön báró Sennyey Pál?

Intézkedéseket sürgetett, melyek a hadsereg hadi erejét épen olymértékben erősíteni lettek volna hivatva, a mint hogy gyakorlati czélszerűségük által könnyítették volna a terheket, melyek a hadsereg tartásából Magyarországra úgy mint Austriára háromlanak.

A mint hogy ez később ki is sült, sőt legmagasabb helyen is tisztába hozatott.

Három év múlt azóta el! És ha ő Felsége végigtekint ma hű és bátor hadseregén, a fényesre tisztított festői egyenruhán és a nap sugarában villámló szuronyok fényén, csak egy foltot fog találatni, a – külpolitikát.

Márczius elsején, az ibolyahónapnak első napján báró Wenckheim Béla keresztényi töredelemmel, s áldozatra szánt vértanúnak szent lemondásával rohant be Bittó Istvánhoz, ki akkor még a miniserelnöki palotában lakott és szó nélkül ölelte át.

Ez az ölelés azt jelentette, hogy meg van az új kabinet!

»Sokat hittem az életben, de azt, hogy lesz idő, mikor miniserelnöknek kell lennem, ezt sohasem hittem!« szölt Wenckheim Béla, vállait füléig húzva, meg leeresztve a derekáig.

»Én sem kerestem soha! – felelte Bittó, – s csak azt kívánom nektek, hogy tartsátok meg a mit ígértetek.«

E szívélyes ölelés után alig telt el három év, – és íme mennyire más találkozás volt Bittó Istvánnak báró Wenckheimi Bélával a kaszinó whist-termében!

Történt a dolog a Kerkapoly féle indítvány után, melyet a szeszdó tárgyalásakor nyújtottak be, s mely alá megcsípték H e g e d ű s S á n d Ó r t is, azzal az ügyes fogással, hogy bár megengedték neki, hogy olvassa, de azzal biztatták, hogy az indítvány beadásába Széli Kálmán is megnyugodott.

És Hegedűs a (jámbor), még Jókait is megcsípte a maga neve mellé, pedig az indítvány nem kívánt egyebet, mint azt, hogy a kormány vegye vissza a törvény javaslatot és tanulmányozza a muszka szesz főzési rendszert, azt, a mitől lerészegszik a kozák, mielőtt törököt akarna fogni.

Ekkor is immensis vállfintorítások közt iramlott be Wenckheim Béla, és (beszélvén a mint szokása, senkinek és mindenkinek) keserű szemrehányások közt forgolódott, s elmondta többször egymás után, hogy »ez már igazán szörnyűség! – Nem hagyjátok, hogy a kormány befejezhesse a kiegyezést' – Ti egy szesz-óra miatt megállítjátok a napot! – Így nem lehet

kormányozni! mondjátok meg nyíltan, hogy meg akarjátok buktatni a kormányt, – de ne hurcoljátok orránál fogva! – mert ezt már még se lehet túrni!»

A whist-asztal körül és a teremben számosan voltak együtt, köztük gróf Szapáry Antal és Szlávay József.

Szlávay József gúnyos humorának Dobzse Lászlói nyugalmával gyönyörködött Wenckheim Béla, »hajtásában,« s csak várta, mikor botlik egyet alatta a ló; de Bittó Istvánt elfutotta a méreg.

Letette a whist-kártyát az asztalra, s merőn a Wenckheim Béla szeme közé nézett.

»Nekem szól e szemrehányás?« kérdé.

»Neked és mindenkinek, a kik a kormányt folytonos nehézséggel kujonírozzátok. »

E szavakra kicsordult a pohár s a »kis« Bittó fölvette az odadobott keztyűt.

»Mi akadályozzuk a kormányt? mi vagyunk azok, a kik a kormány politikája elé nehézségeket gördítünk? – És te mondd ezt? nekem? – Hát három év alatt nem szavaztunk e meg mindent, a mit a kormány beterjesztett a képviselőházban, megszavaztuk sokszor azzal a tiszta öntudattal, hogy olyat szavazunk meg, a mi az országnak nem fog hasznára válni, de megszavaztuk azért, hogy ne vádolhassanak bennünket azzal, hogy nehézségeket gördítünk a kormány politikája elé. Nem akartuk magunk ellen kihívni e vádat, mert hátra volt a kiegyezés és tudtuk, hogy a kormánynak minden kisebb hibáját el kell néznünk a kiegyezés érdekében. És számtalanszor elfojtottuk lelkünkben a meggyőződés intő szózatát, csak hogy megtörténjék az, hogy akadály nélkül vihesetek keresztül politikátokat, s ne monhassa senki, hogy e politika jó volt, de nem érvényesülhetett. – Mindent keresztül vittetek, és minden érvényesült, – s most ti azt kívánjátok tőlünk, hogy mert alárendeltük meggyőződésünket a kormány politikájának a kiegyezés érdekében, most rendeljük a meggyőződésünket a kiegyezés kérdésében is a kormánnyal egyet. – Oh! megengedem, sőt belátom, hogy a ti kényelmetek jobban ki volna szolgálva, ha e kérdésben is vakon hajtanánk fejet mind arra, a mit elénk terjesztettek. Belátom, hogy sokkal kellemesebb dolog volna ülni a bársonyszékeken, s ha felelősségre kerül a dolog, velünk takarni be a kiegyezés kiáltó foltjait! – De barátom ez már nem pártkérdés. Ez az ország jövőjének kérdése. Autonóm vámtarifa alapján nem köthetünk szerződést tíz esztendőre! Ha ti csak az osztrák érdekeket szolgáljátok s nem a magyart, én részemről ebben titeket támogatni nem foglak soha! Te könnyen beszélsz! Mi neked az, ha kabátodat néhány forinttal drágábban fizeted? Mi neked az, ha háztartásod évenként néhány száz forinttal magasbra rúg? – Téged nem tesz tönkre. De a nemzet millióit, kiknek létük krajczárokon fordul meg, az elzsidadás veszélyébe dönti, s koldusbotra visz. Te gúnyt üzöl abból, hogy egy szesz-óra miatt megállítjuk a napot, sőt több napot vesztegetünk el egy félfok vitatása miatt. De tudd meg, hogy ez a szesz-óra és ez a félfok milliók életerejének óramutatója, s ez a félfok épp a fagypontról választja el szesziparunkat, melyre ha leszáll, egy olyan iparág fagy be, mely a nemzeti organismusnak egyik életere volt!

Te azt hozod fel ellenem, hogy volt deák-párti létemre hogyan beszélhetek így? Hogy volt deák-párti létemre tudnom kellene, hogy az 1867-ki kiegyezést kényszerhelyzetben hoztuk létre, s Austria akkor épp úgy kénytelen volt elfogadni mindent, mint a hogyan most vagyunk mi kénytelenek elfogadni mindent?

Azzal vigasztalod magad, hogy 1867-ben mi voltunk az erősebbek, – s most mi vagyunk a gyöngébbek? Akkor megnyertük, s most elvesztettük a játszmát? És ha megerősödünk, ismét meg fogjuk nyerni?

Én pedig nyíltan kijelentem neked, hogy ha ezt a kiegyezést elfogadjuk, kérdés: fogunk e kiegyezést megerősödni valaha! – A mi pedig az 1867-ki illeti, az csak alakilag volt kényszerhelyzet folyamánya, s a constitutionalismus az egyetlen pont, a miben Austriának engednie kellett. – És ha az osztrákok azt állítják, hogy mi őket az 1867-ki kiegyezésen anyagi részben megkárosítottuk, akkor az osztrákok hazudnak! Tudnod kell, hogy mikor a

bizottság összeült, hogy kulcsot keressen a quótára, s alapul azt az összeget vette föl, melyet az absolutismus Magyarország jövedelmeiből a közöskiadásokra fordított, ez 5 millióval volt kevesebb mint az a quóta, melyet mi a paritás szerint megajánlunk. Ezen kívül 30 milliót fizetünk ma is évenként az államadósságban ugyanakkor, mikor Austria közvetlenül a kiegyezés után behozta a szelvény adót. Nem mi okoztunk anyagi kárt Austriának 1867-ben hanem igazságos érdekeinkből is áldoztunk neki, – és most én nem azt kívánom, hogy Austria áldozzon nekünk a magáéból, és mi osztrák pénzből gazdagodjunk, hanem azt, hogy ismerje be igazságos jogainkat s ne gátoljon, hogy kivívjuk azokat.«

Így beszélt az az ember, kit mikor miniszterelnök volt, Tisza Kálmán megbuktatott, nehogy végveszélybe döntse a hazát: így beszélt szemben azzal, a ki Strohmanja lett Tiszának azért, hogy megmentse a – hazát!

Hogy mennyire megcsalatkozott Bittó István Wenckheim Bélában, mutatja az is, hogy mikor az új kormány megalakult, s a volt deák-párti képviselők aggódó arccal keresték föl Bittót, hogy: mi lesz már a világból? – Bittó István lovagias szívének teljes hitével biztatta őket, hogyne féljenek. Wenckheim Béla nem az az ember, aki szónélkül túrné el, ha netalán a balközépi házi politika föltétlen urat akarna játszani a fusionált pártban. Biztatta őket, hogy ne féljenek a közelgő választásoktól, mert hisz a komitében többsége lesz a Deák-pártnak, – hisz többsége van a kormányban is! És alig múlt el néhány hónap, s eljöttek a választások, azt történt, hogy mikor a központi bizottmány elnöke: Gorove István, személyesen kereste föl a miniszterelnököt, báró Wenckheim Bélát, hogy a képviselőválasztási mozgalmakról, a fölléptetett jelöltek névsoráról tájékozza magát, Wenckheim Béla, vállait vonogatva, kijelentette neki, hogy Ő neki bizony sem választási mozgalmakról, sem a jelöltek névsoráról nincs tudomás a, hanem ha Gorove tudomást akar szerezni ezekről, forduljon vagy a belügyminisztériumhoz vagy – MóriczPálhoz.

A kormány-hatalomra jutott kor tes vezér a választások alatt érezte magát elemében. A deák-párti körök az egész országban feloszlottak. A balközépiek azonban föntartották a központi komitéval az összeköttetést. A fúsió mámorát mesterségesen szították mindenfelé, mert ez volt a nóta, mely megtiltotta a separatistikus deákpárti érzelmeknek a tánczot, míg a volt balközépi érzelmek mellette az »égre kapáltak.« A sajtóban a volt balközépi lapok (a Hon, Ellenőr, s Erdélyben a Magyar Polgár) lettek a »kormány közlönyei.« Annak a kormánynak, melyben a deákpárti elemek« többségben valának.« – Ámde így voltak többségben országszerte is a deákpárti elemek, s mégis mintha az orruk vére folyt volna, úgy elhagyták magukat mindnyájan. Talán azért, mert örülniök kellett annak, hogy Tisza Kálmán már nem folytatja tovább hazátrontó oppositióját!

A deák-párti elemek, már a fúsió mézes heteiben, valóságos terrorizmus alá kerültek. Lónyaynak nem volt kerülete sehol. Bittó István biztos kerületét átadták Horánszkynek, s adtak Bittónak olyat, hogy abban csak a Tisza Kálmán kegyelmétől függjön. Falk Miksát kitétték egy csúfos bukásnak a Terézia-városban Horn ellenében; és Falk, mikor Keszthelyre ment, Székesfehérvárit monda egy volt deák-párti írónak a következő jellemző szavakat: »a balközép uralkodik; s nekünk volt Deák-pártnak, úgy kell tennünk magunkat, mintha ez a mi beleegyezésünkkel történnék. Mert különben ránk fogják, hogy mi akarjuk új lángra szítani az elhamvadt pártoskodást. «

Azt a bukást, melyet a balközép a fővárosban szenvedett 1872-ben, ki kellett köszörölni 1875-ben. És minden városrészt, mely 1869-ben a balközépé volt, vissza kellett foglalni a »fusionált pártnak.« így lettek Jókai és Csernátony újra pestvárosi országos képviselők. A budaiak pedig nem merték kijelölni Pau~ lert, míg csak magától Tisza Kálmántól meg nem kérdezték: szabad-e? Az erdélyi főispánokat még a választások előtt revideálták. Minden főispán, kiknek a balközép ellen voltak érdemeik, lemondathatott. Lázár Mihály pláne

egyenesen felmentetett. És hogy Tisza Kálmán gyűlölködése milyen apróságokra kiterjedt, mutatja az, hogy Lázár Mihály t, mikor elment hozzá, azzal ámította, hogy meg fogja hagyni a főispáni széken, csak azért, hogy le ne mondjon, hogy a fölmentés által sotiset kövessen el rajta. Aztán pedig ezeket költetett el, és pénzen vásároltatott voksokat, csak hogy Lázár Mihály képviselő ne lehessen.

És ha a volt Deák-párt ellen ilyen terrorizmust követett el, mennyivel nagyobb volt az, melyet a conservatívely és Lónyaysták ellen gyakorolt. A Lónyaysták sorra buktak, – a conservatívek pedig megfogyva érkeztek vissza a parlamentbe. Apponyi Albert ellen, kibén Tisza Kálmán felismerte a »veszedelmes embert«, valóságos haj tó-vadászatot tartottak, – és most, mikor Árvában Zmeskál Zoltán az ottani volt alispán, mégis be választotta Apponyit képviselőnek, Tisza Kálmán e fölötti dühében megbuktatta perfid módon Zmeskált az alispáni széken. Mert Tisza Kálmánt mindenütt a bosszú vezérli és a gyűlölet.

*

Gyönyörű volt az a spitzli-rendszer, mely rögtön a fusió után kivirágzott azok ellenében, a kik mint volt Deák-pártiak »gyanúsak valának.« Ezek vagy reversalist írtak alá, vagy megbuktak. A belügyminiszter testvérbátyja és államtitkárja együtt mentek bearbeitolni Erdélyt, s Kolozsvárit külön központi komitét szervezván, előre kijelölték a választandók névsorát. így került az új parlamentbe 176 »szolgabíró,« s így állt elő az a mameluk-tábor, melyhez hasonlót a VIII-ik Henrik angol parlamentje sem mutatott fel. így tűnt ki már a múlt választásokon, hogy Tisza Kálmánnak semmi egyéb célja nincsen, mint pusztán a személyes uralom biztosítása. És így haladtak az események mindig világosabban annak igazolására, hogy Tisza Kálmán nem szerencsétlen politikus, hanem egy szerencsés Schwindler, a ki érték-papírok helyett a hazával játszik.

Mert hogy Tisza Kálmán mint ellenzéki vezér mennyire nem gondolkozott soha a »dolgok« felett, vagy lia gondolkozott is, mennyire nem volt soha egy egészséges gondolata, bizonyítja az, hogy mikor kormányra került, teljesen tájékozatlanul, rendszer és eszme nélkül állott. Nemcsak a minisztériumot nem alakította át, beolvasztván a mihaszna és felesleges közlekedési minisztériumot a kereskedelmibe: hanem betűről betűre megszavaztatta magának azt a budget et, melyet ő és pártja nem szavazott meg a Bittó kabinetnek. S hogy mennyire tájékozatlan volt a kiegyezési kérdésekben, bizonyítja az, hogy nagy súlyt fektetett már azokra az előleges eszmecesterékre is, melyeket a bécsi kormánylyal 1874-ben Bartal György folytatott; s Péchy Tamás este 9 órakor járván haza a minisztériumból, mindennap hűségesen referálta otthon a fogyasztási adók terén támasztandó követeléseinket, melyeknek kedvező elintézésében egy perczig sem kételkedett.

És mikor eljöttek a választások, már a fusionális választások alatt teljes nagyságában tündöklött a – Tisza-aera.

A Tisza-aera, mely annyira magán viselte Tisza Kálmánnak egyéniségét, jellemvonásainak bélyegét, hogy a történetírónak elég e korszakot ismerni csak, hogy jellemezhesse belőle – Tisza Kálmánt.

Alkotmányos országban a képviselőválasztások azok, melyekben kiforrja magát a nemzet anyagi és szellemi érdeke és szükséglete. Síkra szállnak az eszmék és érvek, melyek valamely iránynak szószólói. Az irányt pedig a pártok vezérei adják.

A fusionált új pártnak nem volt pozitív programja semmi.

Jelszava csak egy név volt: Tisza Kálmán.

A fusionális választások alatt a Tisza-párt részéről egy beszéd sem tartott olyan, mely ne csupán silány frázisokból állott volna. Kortes-beszéd volt valamennyi. Egy sem emelkedett Tisza Kálmán szellemi színvonalára fölé. Tartalma csak ígéret, és mindig ígéret. ígéret és bizalom. Bizalom és elbizottság. Elbizottság és szellemi szegénység.

Egészen a Tisza-ára volt már az, melyben nem nyílt szerepe a valódi tehetségnek.

Csak a középszerűségnek állt a világ. S az hordta a fejét legmagasabbra, a ki elmondhatta, hogy nyolcz éve fűj egy követ Tiszával!

Mint a francia rémuralomban minden »nemes«: – úgy került itt guillotín alá minden magasabb születésű eszme.

A politikai sansculotteok kikiáltották az »egyenlőséget.« S a ki nem volt velük egyenlő, mert több volt mint ő, annak hallgatnia vagy buknia kellett.

Az európai műveltség, ízlés, a politikai koncepcióval járó fantázia, a formáknak eszmét szépítő művészete, – mind, mind száműzve, lenézve valának.

Teljesen a mendikások korszaka jött el s a büszke lordok kengyelt tartottak a barbár jövevénynek.

S szájhősök kiabáltak, hogy nem beszélni, hanem tenni kell!

Politikai demimondeok hirdették Tisza Kálmán – bibliáját.

Szolgabíró-parlament alakult a táblabíró miniszternek.

S azok, a kik nem voltak szolgabírók, bírták azután a – szolgaságot!

Egészen a Tisza-ára volt már az, melyben a megvesztegetés, erőszak és kortesfogásokra számított ámítások játszták a főszerepet.

Utálat volt nézni azt az örömet és lelkesedést, melylyel a volt balközépiek neki estek a hatalom élvezetének s csak kegyelemből tartották becsületes hazafinak azt. a ki deák-párti volt.

Deák Ferencz akkor már igazán elmondhatta, hogy: »csak Deák vagyok, és nem deákpárti.«

Tisza Kálmán pedig joggal hasonlíthatta magát ama folyamhoz, melynek nevét viseli: mikor árad.

Mikor az 1875-ki választások bevégeződtek, s az új parlament összeült, Tisza Kálmánnak nem volt ellenzéke.

A mi volt, az nem számított.

És Kossuth Lajos óta nem volt magyar államférfi, a kinek ekkora hatalma lett volna.

És még azok is, a kik szíveikben nem békültek ki Tiszával, a kik látták, hogy a fusió eredménye nem egyéb, mint a deák-párti elemek leigázása, s az ázsiai elemeknek túlsúlya az európai elemek fölött; még azok is, a kik nem fojthatták el keblükben a resensust, látva, hogy a ház három elnöke közül kettő, és hat jegyzője közül három a volt balközépből választott; még azok is, a kik ismerve Tisza képességeit, pessimisták voltak jövő alkotásai iránt: bizonyos le nem küzdhető bámulatot és kellemes meglepetést éreztek, látva az óriási majoritást, mely Tisza körül sereglett, s érezve annak a parlamentnek erkölcsi hatalmát, melynek ekkora többsége, és csak egy vezére van.

Még a ki tagadta is a vezér képességeit, kénytelen volt hinni, hogy ily nagy sereggel diadalt nem aratni lehetetlen.

Ily nagy seregnek imponálnia kell. És a kiegyezési alkudozásokra nézve mindenkire biztató volt, hogy Ausztria egész Magyarországot egy táborban találja vele szemben. A mit e többség mondani fog, egész Magyarország fogja mondani. A mit e többség akarni fog, egész Magyarország fogja akarni. És ez az óriási hatalom mind egy embernek, Tisza Kálmánnak kezében volt. Mit tehetett volna e hatalommal egy olyan államférfi, a kit nem vak szerencse és nem gonosz humbrig segített volna a kormány élére, hanem lángész, szorgalom és politikai becsület!

A fusió tehát teljes volt s most az lett a feladat, hogy a hozzákötött remények is teljesüljenek.

Tiszának újra felesleges lett az önbírálat. Nem is gyakorolta. Érezve óriási hatalmát, oly gögös lett, hogy mikor a szélsőbaloldal szemére vetette elvtagadását és Helfy idézgetett

régibb beszédeiből, gúnyosan válaszolta: „hogya a t. képviselő úr saját szavaimat idézte ellenem, arra csak annyit jegyzek meg, hogy ha ilyenmő idézetekben kedvét leli, lesz alkalma ebben magát jövőre még többször is gyakorolni.”

Volt joga így beszélni. Mert miért ünnepelte őt az ország? – Azért, mert megtagadta elveit. S újakat (nehogy azokat is megtagadja) nem mondott vala.

Sőt Tisza Kálmán talán meg volt győződve arról, hogy mindaz, a mit a múltban elkövetett, a legnagyobb mértékben hasznára vált a hazának. És a szerencsében elbizakodott Schwindler könnyelműségével tekintett mindenre, a mivel meg kellett küzdenie.

A hatalomra jutván, mindenekelőtt élvezte a hatalmat.

Évezte a hatalmat mint az új házast, a ki adósságokból rendezte be magát, élvezti a mézes heteket, a nélkül, hogy adósságai eszébe jutnának.

Almai megvalósultak. Minden szava történeti jelentőségűvé lett.

Minden kézvonása aczél betűkkel ír a történet lapjaira.

A nemzet géniusa lábainál hever s tőle várja, hogy fölemelje.

A hova megy, megállnak az emberek és utána néznek.

Régi ellenségei, a kik üldözték, csúfolták és lenézték egykor, most hunyázkodva bókolnak előtte, vagy szégyellve kerülnek

Nem teljesült-e minden, a miről ábrándozott? Nem valósult-e minden, a mire törekedett?

Van-e kívülre államférfi a hazában? van-e, a kitől félnie kellene?

S mindezekért mivel tartozik ő a sorsnak?

Csekélységgel!

Csak a hazát kell – megmentenie!

A HONMENTÉS

Nos! – és hogyan mentette meg Tisza Kálmán a hazát?

Övé volt »az ország, a hatalom és a dicsőség«, – és vajjon megszabadított-e bennünket a gonosztól?

A nemzet így imádkozott hozzá: »legyen meg a te akaratod! Csak mindennapi kenyerünket add meg nekünk, és ne vigy minket a – kísértetbe!«

És meghallgatta-e a nemzet imáját Tisza Kálmán?

Igenis, meghallgatta azt a részét, hogy legyen meg a te akaratod!

Hanem a többire siket volt!

És Tiszának a kormányon eltöltött három évi korlátlan hatalma és uralma az a pont melyben bevégeződve ellene a tényeknek tanúvallomása is, a bíró összegezheti a vádakat és kimondhatja Tisza Kálmánra az ítéletet.

Mert a kiegyezési mű, melyet Tisza alkotott, immár bevégzett munka.

A külpolitika pedig, melyhez Tisza Kálmán hozzá szegődött, mindig jobban közeledik végcélja felé.

Az államháztartásban a deficit évről-évre, ha nem is nagyobb, de nem is sokkal kisebb a múlt évek deficitjeinél. Ezzel pedig nem lehet élni.

A közigazgatási szervezet, mely Tisza Kálmán műve, életképtelen és új reformokat, s pedig most máj-gyök e r e s reformokat követel.

A magyar nemzeti bank végkép elejtetett.

Ezek voltak ama kérdések, melyekben Tisza Kálmán vállalkozott a »honmentésre.«

Ezek voltak, s ezeken kívül nincs egyéb kérdés, melyben (ezeket elrontván) ez idő szerint biztos révbe vihesse valaki a hazát.

A fusió idejében arról volt szó (és joggal), hogy fölvirágozzék ez az ország.

Ma csak arról lehet szó, hogy meg ne semmi-s üljön?

Az időpont tehát elérkezett, hogy Tisza Kálmánra ki lehessen mondani az ítéletet. S a mi eddig csak következtetés volt, az bizonyítékká változzék. A róla alkotott vélemény meggyőződéssé; az ítélet – ítéletté legyen.

Itt a perc, eldönteni végképen: bűnös-e Tisza Kálmán vagy csupán hibás?

Szerencsétlen politikus-e vagy szerencsés Schwindler?

Lehet-e menteni? vagy el kell-e – ítélni?

Mert jó, fogadjuk el azt a különbséget, mely a politikai morált elválasztja a politikai sentimentalismustól.

Fogadjuk el, hogy a politikai morál lényegesen különbözik a társadalmi moráltól. És sokszor a mi a társadalmi fogalmak szerint bűn, az a politikai fogalmak szerint erény.

Fogadjuk el Macchiavelli tanait. Nevessük ki Lamartinet, a ki lemondott a köztársasági elnökségről, mert vért ontani nem akart. – Ítéljük el magát Deák Ferenczet is, a ki nem fogadott el olyan mandátumot, melyért ember vér folyt, és melyre megvett szavazók is szavaztak. – Mondjuk, hogy ez politikai sentimentalizmus, a minek a politikában helye nincs, mert nem menti meg a jót, s mindig a rosszabbat készíti elő. – Lamartine sentimentalizmusa előkészíté a december 2-ki államcsínyt: Deák távolmaradása az országgyűléstől, előkészíté az 1849-ki forradalmat. És magasztaljuk Nagy Frigyest, a ki, mielőtt király lett, Voltaire szellemében rajongott a politikai eszményiségért, s mikor király lett, megcsalt mindenkit, és hazudott mindenkinek. Megérdemelte a »közrabló« nevet épp úgy mint később Bismarck: de nagygyá tette hazáját. Tehát minden bűn, a mit a társadalmi morál szempontjából elkövetett, erénye volt. Fogadjuk el ezt az álláspontot, és mondjuk ki, hogy Tisza Kálmán mindazt, a mit a múltban elkövetett, elkövethette, s lehet rá eset, hogy nem elítélni kellene azért, hanem dicsőíteni és imádni. És ha még százszor nagyobb perfídiákkal élt volna, ha még százszor

cynikusabban hazudtolta volna meg önmagát, és szegte volna meg ígéreteit, még akkor is lehetne nagy államférfi, tiszta-lelkű hazafi, és cátói jellem.

Ámde ha ezt az álláspontot fogadjuk el praemissának, nem térhetünk ki a consequentia elől.

A politikai morálnak legszélsőbb magyarázata sem engedi meg azt, hogy valaki csak azért kövessen el bűnöket, melyekből világos kára van a köznek, hogy csupán személyes céljait érje el, személyes érdekeit elégítse ki. Nincs oly politikai morál, mely mint a szűz Mária kép, el ne vesztené varázserejét, ha bandita tűzi kalapja mellé, mikor rabolni megy. Ha a politikai morál csak arra való volna, hogy a bűnöket mentse, és minden bűnt megengedjen, akkor a költők nem meríthetnének a világtörténetből tragédiákat. Akkor a világtörténet nem volna más, mint egy Pitaval gyűjtemény. Akkor a politika hasonló volna Jánus templomához, melyben minden gazember menedéket talált. Nem! – a politikai morál megengedi ugyan a bűnt, de nem a bűn iránti szeretetből. Hanem megengedi azért, hogy kis rász által nagyobb rász kerültessek el. Megengedi a bűnt egyesek ellen és egyesek által, hogy *egy* nemzet húzza hasznát. Ellenkező esetben a politikai morál szigorúbb és kegyetlenebb, mint a társadalmi morál. Mert a kit valamely bűnért a társadalmi morál megbélyegez, az találhat legalább – felejtést. De a kit egyszer a politikai morál megbélyegez, az örök időkre ki van állítva a pellengérré. Az nem számíthat sem bocsánatra, sem felejtésre. Átkozottak annak maradékai is. A politikai morál nem elégszik meg azzal, hogy valaki azért követ bűnt el, azért hazudik, azért ámit, mivel jót akar. Nem elégszik meg ezzel, és megköveteli, hogy az illető jót tegyen is. Ha nem képes erre, akkor ellene fordítja elkövetett bűneit, és megsemmisíti. Mert a politikai morálnak nincs paragrafusa, mely kalandorokat és schwindlereket vegyen oltalma alá. Ezért hordott Nagy Frigyes gyűrűjében mérget mint Hannibál. S ezért volt eltökélve Bismarck, hogy ha a königgräczi csatát elvesztette volna Poroszország, golyót röpített volna agyába. Mert nem volt egyik sem kalandor.

Tehát a ki a politikában bűnös, annak a bűnt vagy jóvátenni, vagy bűnhődnie kell. És bűnös-e a politikában Tisza Kálmán?

Bűnös.

Mert azt, a mit mint ellenzéki vezér vétett, a kormányra kerülvén, nem tette jóvá.

Nem azért nem tette jóvá, mivel nem tudta: hanem azért, mert nem akarta.

Igenis! nem akarta!

Mert ha akarta volna és bár eredménytelenül, akkor őt e küzdelem nemesítette volna meg. És ha bukik vala is, elmondhatta volna hogy: minden elveszett, csak a becsület nem!

A történelem úgy ítélte volna meg őt, mint szerencsétlen politikust, a ki többet mert, mint a mennyire ereje volt. Nagy de nemes ambitio sarkalta, hogy hatalomra jusson. De abban a pillanatban lemondott a hatalom minden előnyéről, a melyben látta, hogy nem teljesítheti a mire vállalkozott.

Így azonban nem a szerencsétlen politikus színében áll ő a történelem ítélő széke előtt, hanem úgy, mint egy szerencsés Schwindler.

A kinek soha sem vala más célja, mint hatalomra jutni. És mikor a hatalomra jutott, sohasem vala más törekvése, mint a hatalmat el nem veszíteni.

Bűn által jutott hatalomra, mert ígért, ámitott, gyanúsított, rágalmazott, meggondolatlanul izgatott, és mikor hatalomra jutott, nem akarta jóvá tenni.

Sőt ugyanazt tette, hogy a hatalmat megtarthassa, a mit tett azért, hogy elnyerhesse.

És itt van helye leszámolni egyszersmind azzal az együgyű védelemmel is, melylyel Tisza Kálmán politikai hívei, az ő kormányzási meddőségét, sőt visszaéléseit – szemben Tisza ellenzéki szerepével – mentegetik.

Azt mondják: Tisza Kálmán mint ellenzéki vezér nem ismerhette ama nehézségeket, melyekkel a kormánynak küzdenie kell. Hogy ő a kormányon e nehézségekkel szemben megtett mindent, a mit tehetett, s hogy Tiszánál többet, az ő helyzetében, senki sem tehetne.

Eltekintve attól, hogy e védelem a legnagyobb vád Tiszára, s ha következményeit levonjuk, megszűnik védelem lenni:

mert ha valaki, mint ellenzéki vezér, nyolcz éven át állít olyat, a minek igaztalan voltáról meggyőződhetik vala csak egy kis jóakarattal vagy józan észszel, és nem teszi, hanem állítja folyvást; az már ezáltal elárulja, hogy az államférfiúi tulajdonságoknak két legfőbb feltételét nélkülözi;

de eltekintve ettől, e védelem, ha mint érv elfogadható lenne is, még abban az esetben sem védhetné Tisza Kálmánt, mert ő a kormányon nemcsak azt nem tette, a mit nem tehetett: hanem azt sem tette, a mit meg tehetett volna.

Mert azt senki sem fogja tagadni, hogy Tisza Kálmán, mikor kormányra kerülván, meggyőződött arról, hogy Bécsben egy valóságos conspiratio volt készen, Magyarországot a kiegyezési kérdésben megrövidíteni; mikor meggyőződött arról, hogy e conspirait klikk részéről sem méltányosságot, sem igazságosságot nem remélhet: megtehetette volna, hogy leköszön a kormányról és újra az ellenzék élére áll.

Nem a közjogi ellenzék élére, hanem élére ama ellenzéknek, mely Magyarország igazságos és törvényes jogainak védelmére vállalkozik, s melyet ha alkotmányos utón megvédeni képtelen az ország, később eltűrni az alkotmányválságot, mintsem igazságos és törvényes jogainak érvényesítéséről lemondjon.

Ezt megtehetette volna Tisza Kálmán, sőt ezt kellett volna megtennie.

Meg kellett volna tennie, mert tartozott ezzel a saját múltjának, és tartozott a nemzet – jövőjének.

Meg kellett volna tennie, és meg lehetett volna tennie: mert hazugság az, hogyha Tisza Kálmán ezt megtette volna, hát bekövetkezik utána az – alkotmányválság.

Ki merte volna a dolgokat egészen idáig erőszakolni?

Senki. – És százszor is azt mondjuk, hogy senki!

Mi lett volna e krízis következménye?

Az, hogy az osztrák kormány, az osztrák nemzeti bank, és az osztrák véd vámos klikk mindazt, amit nem engedett volna Tiszának, engedte volna a Tisza után következő kormánynak, mert tudta volna, hogy Tisza Kálmán mint ellenzéki vezér minden kormányt megbuktathat, a ki kevesebbel megelégszik mint ő.

Ez olyan igaz, mint kétszer kettő négy. És viszont ezzel szemben az is épp oly igaz, hogy Tisza Kálmánnak abban a pillanatban, melyben elárulta Bécs felé, hogy neki a hatalom birtoka kedvesebb mindennél, lehetetlenné vált bármi előnyt elérni a kiegyezésben, mert hatalma a kiegyezéshez volt kötve. Ki nem egyezni, és mégis hatalmon maradni lehetetlen vala, És miután Tiszának és hatalom sóvár mamelukjainak életérdekük vala megmaradni a hatalmon minden áron, ebből a leküzdhetetlen vágyból természetesen következett a jelszó: kiegyezni Ausztriával minden áron.

És ha a Tisza Kálmán kiegyezésében nemcsak az anyagi megkárosodást (noha ez a fontosabbik része,) tekintjük, hanem azt az erkölcsi bukást, mely a Tisza Kálmán kiegyezésében épp úgy érte Magyarországot mint egy arczul csapás, akkor valóban nehéz megőrizni Tisza Kálmánnal szemben a bírói nyugalmat.

Mert hát mit gondoljon Ausztria, mit gondoljon az egész világ arról a Magyarországról, mely mint egy ember sorakozik azon államférfi körül, a ki nyolcz éven át hirdeti, hogy az 1867-ki kiegyezés anyagi része Magyarországra jogtalanul súlyos, és vállalkozik a hon mentés re éppen e súlyos anyagi rész kijavításával. És ez az államférfi aztán szégyenletes harczban lépésről-lépésre meghátrál az osztrák követelések előtt, s vele hátrál lépésről-lépésre a nemzet!

Azt hitte az ország, hogy Ausztria remegni fog attól a hatalomtól, melyet a nemzet Tisza Kálmán kezeibe letett.

Ausztria pedig – nevetett rajta.

Mert minden hatalom a Tisza Kálmán kezében levén, csak Tisza Kálmánnal egyezkedett, a nemzettel pedig nem törődött.

Íme ez is egyik nemezise Tiszának.

Annyira félt az ellenzéktől, hogy mindenkit, a ki nem esküdött az ő nevére, perfidül megbuktatott.

S aztán mikor ellenzéke úgyszólván nem volt, azt mondták neki Bécsben: az osztrák kormánynak lehetetlen engedni, mert őt az ellenzék megbuktatja: te pedig Tisza Kálmán engedhetsz, mert neked nincs ellenzéked.

És az a hatalomsovár és önzésteli államférfi nem felelte ezt:

»Nincs ellenzék míg méltányosak vagytok: de mindenki ellenzék ha nem vagytok azok.«

Hanem meghajtotta magát szokása szerint mélyen, s aztán nyomorult taktikával lejött puhítani pártját.

A mi aztán a puhításban neki nem sikerült, sikerült Andrássy Gyulának, a ki a kiegyezés kérdésében annyira nem törődik Magyarországgal, hogy nervózus lesz lia valaki előtte Magyarország igazságos érdekeit említi.

»Dolgozzatok! keressetek! s akkor lesz pénzetek! « – így szokta mondán i.

Hanem úgy tesz, hogy megköti a nemzet kezét; s aztán azt kiáltja: dolgozz.

Méltó társa Tiszának!

Tisza Kálmánnak, mikor látta, hogy az osztrákok passióval esnek neki, passióval kényszerítik az engedésre, mert hisz ez az ember volt az, a ki nyolcz éven át Ausztria ostora gyanánt gerálta magát, s ijesztette Bécsset özönvízzel, forradalommal; ez az ember volt az, a kire egész Magyarország várakozással és biztos reménységgel nézett, mert meg volt győződve, hogy Tisza Kálmán pozdorjává töri De Pretist; no hát ha ez az ember az, a ki azért került kormányra, hogy capitulációra kényszerítse Ausztriát, akkor Ausztria ennek az embernek fogja megmutatni, hogy csak azért sem fog neki engedni semmit: Tisza Kálmánnak, mikor ezt látta, haladéktalanul le kellett volna mondania.

Le kellett volna mondania azért, hogy ha jó igazságos kiegyezést nem csinálhat, ne engedje meg, hogy bárki is megcsinálhassa a rosztat.

Le kellett volna mondania, mert ha volt hatalma arra, hogy keresztül vigyen egy rószt kiegyezést: mennyivel inkább hatalma lett volna arra, hogy megakadályozza azt!

Tisza Kálmánnak le kellett volna mondania, hogy ha már képtelen az országot anyagi előnyökben részesíteni, legalább mentse meg az erkölcsi, vereségtől.

Hogy ne mondhassa a magyar nemzetre senki azt, hogy: száj hős.

Lármázni, fenyegedődni tud, de szavának állani nem!

Aki megijed tőle, azt legyőzi. A ki nem ijed meg tőle, az elől megretirál.

És hogy Tisza Kálmán maga is mennyire érzé, hogy le kellett volna mondania, bizonyítja az, hogy el is játszotta – taktikából – a lemondási komédiát.

Mert Tisza Kálmán lemondása a legocsmányabb komédia volt.

Annyira tudta ezt mindenki Bécsben, hogy csak a kormánytól sugalmazott lapok hirdették komolynak. Miközben a legsötétebb gyanúsításokkal és hazugságokkal festették a reactio közeledtét, kapcsolatba hozván a jövődöléseket báró Sennyey Pál nevével.

Mire való lett volna mindez, lia Tisza Kálmán lemondása nem lett volna komédia?

Nem az lett volna-e Tisza Kálmán érdeke, hogy egyengesse útját báró Sennyey Pálnak vagy bárkinek is, ki ő utána kész lett volna átvenni a kormányt? Nem az lett volna a hazafiság követelménye, hogy Tisza Kálmán egy possibilis ellenzék élén ellenőrizze az új kormányt, s

nem az, hogy bevádolja, mielőtt megalakult, vagy elkövetni mindent, hogy meg se alakuljon?

S nem volt-e mindebből világos, hogy Tisza Kálmán lemondása humbug?

De ha mindebből ez nem lenne világos, egészen világossá teszi ezt az a tény, hogy mikor Tisza Kálmán lemondott és lemondását elfogadta a király, báró Simonyi Lajos, ki már akkor kilépett a kormánypártból, fölkereste Tisza Kálmánt, hogy barátságát, (a leendő ellenzéki vezérnek) újra felajánlja.

Simonyi Lajos őszinte szívvel ment Tiszához, miután azt hitte, hogy Tisza Kálmán is komolyan teszi azt, a mit Simonyi Lajos tett, ki elfogadta a miniszteri tárcát, míg azt hitte, hogy lehet boldogulni Ausztriával, s letette rögtön, mihelyt belátta ellenkezőjét.

És mit mondott báró Simonyi Lajosnak Tisza Kálmán?

Azt mondta, hogy ő haj landóa további engedményekre is; és azokat, ha Ő Felsége ismét őt kínálja meg a kabinet elnökségével, meg is fogja tenni.

Ezt mondta Tisza Kálmán akkor, mikor beadta lemondását azzal az indokolással, hogy többet engednie – lehetetlen.

Hát nem a legperfidebb humbug vala az?

És mért tette ezt Tisza Kálmán?

Ennek magyarázata nagyon egyszerű.

Azért tette, mert jól tudta, hogy bármilyen, ő utána következő kormány többet vívna ki, mint ő: sőt ha csak azt kivívná, a miért ő lemondott, már népszerűvé tenné magát a nemzet előtt. A bécsi körök pedig nem orrolhatnának a magyar kormány férfiak erélye miatt, mert hisz ha nem volnának erélyesek, megbuktatná őket Tisza Kálmán.

Lehetetlen, hogy Tisza Kálmán mindezt meg ne gondolta és be ne látta volna.

Meggondolta és belátta, hanem így okoskodott:

»Ha felülről bukom, lefelé népszerű leszek. De a kormány, mely kiviszi azt, a miért megbuktam, még népszerűbbé lesz. Senki sem fogja azt mondani; az egyesség előnye az én érdemem, mert én akadályoztam meg, hogy rossz ne legyen. Hanem azt fogja mondani, hogy annak érdeme, a ki kivitte. Ezen kívül Ausztriának minden gyűlölete engem érne, azért, mert lehetetlenné teszem az egyoldalú s csakis Ausztriára nézve előnyös kiegyezést. Ez a gyűlölet fölülről még akkor is elzárna előlem a kormányhoz vezető utat, ha én volnék az egyedüli possibilis ember lefelé. Még ezen kívül is pedig a parlamentet hozzászoktattam a rabszolgasághoz; a többség minden kormánynak ép oly mamelukja lenne, mint én nekem. Az országban nem tudnék propagandát csinálni a kiegyezés után, mert eszméim nincsenek. Summa summarum: nem adom oda senkinek a hatalmat, és míg egy rossz kiegyezéssel lekötölezem Ausztriát, addig a kormányhatalommal leverem az ellenzéket. Hatalmas maradok és tovább uralkodom. Mert meg vagyok győződve, hogy Magyarországot kevésbé teszi tönkre az én kiegyezésem, mint tönkre tenné, ha más kormányozná s n e m én«, így okoskodott Tisza Kálmán, – és mi megengedjük neki ez utóbbi meggyőződését, mert ha ezt kétségbe vonnánk, akkor constatálnunk kellene Tisza Kálmánban a – inala fidest.

És Tisza Kálmán eljátszotta a lemondási komédiát, melynek resultátuma az lón, hogy a Tisza kabinet nem mehet el, azért, mert nincs a ki utána jöjjön.

És hogy ne mehessen el soha, Tisza Kálmánnak és sajtójának kizárólagos törekvése lett lehetetlenné tenni mindenkit, a ki utána jöhetne.

És így Tisza Kálmán az egyedüli possibilis kormányelnök; és pártja az egyedül »kormányképes« párt; – mindenki, a ki ezen kívül áll, vagy országcsaló, vagy – csizmadia.

És ezt az az ember teszi, a ki a Deák-párttal szemben, még mint »közjogi ellenzék« is vindicálta a kormányképességet, – s a ki a hatalom monopolizálásával vádolja a Deákpartot, mivel ezt nem ismerte el.

Ezt ugyanazon ember teszi, a ki a fusió előtt egy hónappal, mikor pártja újévi gratulációra mentei hozzá, így definiálta a Deák-párt »hatalmi monopóliumát«, azt a monopóliumot, mely

egy kurta hónap múlva a Tisza Kálmán kezébe ment:

»A kormány és a többségben lévő, tehát uralkodó párt, utoljára talán önmagával is elhitette, hogy az ő kormányzatán kívül nincs üdvösség és miután egyszer ezt mint csalhatatlan tételt felállította sikerült, a kormány, nehogy veszélyeztesse állását, nem mert sem valaminek meggátlása, sem valaminek keresztülvitele céljából őszintén és erélyesen tanácsolni a koronás királynak, habár ezt tennie a trón és haza érdekében lett volna is – mihelyt attól kelle tartania, hogy ez által a törvényhozás e g y i k vagy másik részét vagy az ausztriai befolyásos köröket magától elidegenítéshez hasonlóképen nem mert akadályozni, és nem mert sürgetni más – hogy úgy mondjam – tisztán belügyi dolgokat ha szintén ezt tennie ismét a trón s az ország érdekében állott volna is, mihelyt attól kelle tartania, hogy ez által magára haragítja az ország valamelyik befolyásos osztályát, vagy valamelyik nem magyar ajkú nemzetiséget, s így többségét találja kockáztatni.«

»Nem is szoktuk meg egymás támogatását a pártérdek nevében kívánni, mint ezt nem régen is jeles cynismussal, de úgy látszik működési terének alapos ismeretével, a miniszterelnök tévé, – de a haza iránti kötelességből. Mert a veszélyesnek bizonyult rendszer megváltoztatására, az arra kész elemekkel – az elvek megtagadása nélkül – kezet fogni még ha külön elveinek egy tekintélyes része el nem éretnék is, hazafiúi szent kötelesség. De annak fenntartásában segédkezni, mi a bajt előidézte, ha az nem öntudatosan történik, politikai tévéde s, ha öntudatosan, akkor politikai bűn.«

Sehol, és soha nem illett még valamire jobban mint erre, az, hogy »wie der Schelm ist, so denkt er, dass andere sind.

Mert nem Tisza Kálmán-e az, a ki önmagával elhitette, hogy az Ő kormányzatán kívül nincs üdvösség? Nem Ő az, a ki miután e csalhatatlan tételt felállította, nehogy veszélyeztesse állását, nem mert semmit őszintén és erélyesen tanácsolni a koronás királynak? Nem Tisza Kálmán-e az, aki hogy az ausztriai befolyásos köröket el ne idegenítse magától, nem mert sürgetni még némely fontos belügyi dolgokat sem, a minő például a magyar nemzeti bank?

Ah! – mi hát akkor a deák-párt bűne, ha Tisza Kálmán ugyanazt teszi, a mit tett a Deák-párt? volt-e hát szüksége akkor az országnak Tiszára, ha azt, a mit Tisza Kálmán tett, a Deák-párt is megtudta volna tenni?

Igenis, meg tudta volna tenni, – de nem tette volna meg!

Oly nyomorult szerepet, a minőt a kiegyezési tárgyalások alatt Tisza Kálmán játszott a bécsi kormányval szemben, nem játszott volna egy deákpárti kormány sem!

Nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, a ki ha kénytelen nyilvánosan hazugsággal vádolni a véle alkudozó bécsi kormányt, egy pillanatig megmarad állásában, azzal a feltétellel, hogy neki a hazugnak nevezett bécsi kormányval szemben önmagát kell meghazudtolnia.

Tisza Kálmán megtette!

Nem akadt volna a volt Deák-partban ember, a ki ha a bécsi kormányval névalírás alapján megegyez egy bizonyos pontban – mint a finánczvámosok, – Hogy attól az osztrák véd vámosok előnyére elálljon.

Tisza Kálmán azt is megtette.

És nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, a ki az osztrák minisztereknél úgy antichambrirozott volna mint Tisza Kálmán.

Nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, kinek politikája lett volna: propter vitám vivendi perdere causas.

És nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, a ki azon álláspontból fogadta volna el a kiegyezés szükségét, hogy: Hungaria volt decipi, ergo decipiatur!

Tisza Kálmán mindezt megtette, és ilyen »nagyban és egészben« az ő – honmentése!
Szükséges elmondanunk ehhez a részleteket?

Nem tudja-e ezeket mindenki e hazában?

Nem tudja-e mindenki a »megmentett« mamelukokon kívül, a kik azért látnak rémeket és iszonyokat a változásban, mert nyakig vannak a – változásban?

Lehet-e másból, mint tisztán a legsubjectivebb érzésekből deducálni Tisza Kálmán egész politikai pályafutását, látva, hogy egyetlen egy törekvése: a személyes hatalom megszilárdítása, nem a dolgok, hanem a személyek által? Célja nem kormányozni, hanem uralkodni. Bölcsészete, míg a kormányon ül, hogy: minden úgy van jól, a mint van. S mert így van másképp nem lehet.

S mindezt lehet-e másképp magyarázni, mint hogy mindezek Tisza Kálmán természetéből folynak? Hogy egyénisége kényszeríti oly dolgok elkövetésére, melytől mást megóvna a szenvedélytől mentes józan ész? Nem természetéből folyik-e, hogy élvezni tudja a hatalmat, s nem jut eszébe, hogy milyen áron bírja? hogy nem tudja szégyelni a szégyent? hogy a hatalomvágy elfojtja benne a jogérzetet? hogy a nagyravágyás kicsinyessé teszi?

Hol van egész kormányzásában olyan vonás, mely erélyre mutatna, s nem pedig zsarnoki hajlamokra? Zsarnoki hajlamokra, melyek hunyásznak fölfelé, és kíméletlenek lefelé? Nem bizonyítja-e be kormányzása, hogy azon ez él ok, melyeket mint ellenzéki vezér hirdetett, csak nagyravágyásának ürügyei voltak? Hogy Tisza Kálmánban idővel minden ez él tárgytalanná vált, ámde a hatalomvágy sohasem lett benne céltalanná?

És ama nevezetes »új évi« beszédben még ő merészelt cynismussal vádolni – Bittó Istvánt!

Bittó Istvánt, ki abban a pillanatban, melyben Tisza Kálmán feladta elveit, azonnal átadta neki helyét.

Vádolni merte Bittó Istvánt ő, a kinek mihelytt kormányra került, első dolga volt a korteskedés, a hivatali pressiók alkalmazása és a vesztegetés.

Aztán mikor uralma három évre biztosítva lett, az adóemelés, melyre nézve mint ellenzéki vezér azt hirdette, hogy Magyarország több adóemelést nem bírhat el.

Aztán az adóemelés daczára az új kölcsön, melyre saját politikája iránti bizalomból egy garast sem irt alá.

Aztán a szesz ipar megbénítása Ausztria javára, A fogyasztási adóknak földadása vámok emelése Ausztria javára. Vám- és kereskedelmi szerződés Ausztriával tíz évre autonom vámtarifa alapján. A bank-kérdés megoldása az osztrák nemzeti bank javára. A 80 millió adósságban való participálás az osztrák kormány javára. S ha esetleg – a mi pedig nem igaz, – csakugyan nyernénk a kiegyezés által évenként másfél milliót, ez tenne tíz év alatt 15 milliót: ha pedig participálunk a 80 millió adósságban, fizetünk 27 milliót. Vagyis a kiegyezésre ráfizetünk 12 milliót.

És Tisza Kálmán merészelt cynismussal vádolni Bittó Istvánt!

És a mi Tisza Kálmán ellenzéki vezérkedése alatt csak kevésbé tűnt fel, – mert szinte hozzá tartozott, – nem jellemzi-e élesen Tisza Kálmán államférfiúi kisszerűségét az a makacs ellenszenv, mely megátalkodottan boszantja, sérti a szabad királyi városok érdekeit? Nem keresi-e Tisza Kálmán mindenütt az alkalmat összetűzni Budapest fővárossal? Nem jellemzi-e ez is a megyei táblabíró? Az európai elemeket gyűlölő, csak is az ázsiai elemekkel rokonszenvező politikust?

S nem-e egészen a hatalomért sóvárgó zsarnoki hajlamokra mutat az a rabszolgai hunyászkodás és hízelgés, mely Tisza Kálmánt a bécsi udvarnál komikussá tette? Nem háborodott-e föl báró Simonyi Lajos már az első hónapokban, e magyar miniszterhez nem méltó modor felett? Nem tény-e az, hogy oly minisztertanácsokon, melyeken Ő Felsége

elnököl, Tisza Kálmán nem a kérdéseket, hanem ő Felsége arcvonásait tanulmányozza, s a mit azokról leolvas, föltétlenül azt teszi magáévá? – És íme még is ennek az embernek a lapjai rágalmazták báró Sennyey Pált azzal, hogy mikor a király a krízis-komédia alatt Bécsbe hívatta, s azt kérdezte báró Sennyeytől: mi az ő programja? Sennyey azt felelte volna: Felséged akarata!

És vannak-e tények, melyek bizonyítanak, hogy Tisza Kálmán három évi kormányzata alatt gondolkozott volna egyébről, mint egyedül a taktikáról, melylyel pártjában a rősz politikája által támadt elégületlenséget ellensúlyozza, s az embereket részint önérdék, részint félelem által fegyelme alatt tartsa?

Nem tartotta-e Lónyay felett egészen egy évig a fiumei hajógyár-kérdésben a damoklesi kardot?

Nem tartja-e e kardot ma is Falk Miksa és sok más felett a parlamentnek a keleti vasút perbefogatási határozata által, melyet megszavaztatott pártjával, míg ő maga ellene szavazott? És nem küldte-e az első pártszakadás alkalmával dissidensek közé Csernátonyt, hogy egyrészt zavarba hozza őket ez által, másrészt compromittálja? És az Ellenőr által nem mocskoltatta-e napról napra a bécsi kormányt, mialatt Tisza Kálmán mindent engedett annak? – És nem átkoztatta, nem rugdaltatta-e ugyanezen lap által a muszkát, mialatt Tisza Kálmán szövetkezett vele? És nem követte el még azt is, hogy az Ellenőr által rejtélyes czélzásokat tétetett a régi »balközépi álláspontra,« mintegy sejtetve, hogy Tisza Kálmán azért enged mindent Ausztriának, hogy a dudalísmust ad absurdum vigye, s azáltal bontsa fel a közjogi viszonyt Ausztriával, hogy rossz egyességet köt vele? Vagyis hogy hű maradjon régi programuljához? A mire nézve az Ellenőr úgy fejezte ki magát, hogy »az ő nézete hallgatás.« Nem mind a legkicsinyesebb, legperfidebb taktika ez?

És nem a legperfidebb taktika az is, hogy Tisza a kormány-párt volt deák-párti elemeit folyvást terrorizáltatja gróf Andrassy Gyula által, a miért ő cserébe vakon szolgálja Andrassy Gyula muszkaszövetségi politikáját. Vakon szolgálja és »bolondnak« nevezi az egész magyar nemzetet, mivel az a törökök érdekében demonstrál. Szétkergeti lovas pandúrok által a fiatalságot, mert fáklyás zenét akarnak adni a török konzulnak miután nem tisztelheték Pesten a Corvinák haza hozóját. Megengedi, sőt tán ő maga készíti elő a népgyűlés, utáni kravallt; megengedi, hogy ablakához férjen a csöcselék, és beverje azt, csak azért, hogy betilthassa a nép-gyűléseket. Hát egy kis forradalmat nem rögtönöztetne Magyarországon, hogy behozhassa az absolutísmust? Lám a szélső bal, az »egyesült ellenzékkel« szemben, hálás szövetségesül kínálkozik! – Vagy ha ezt még most nem akarja tenni, hát közeledik a keleti pestis! Nem lép ezzel szövetségre? Nem engedi-e ennek terjedését, hogy a közelgő választások félig beteg, félig kihalt, és egészen koldus országot találjanak?

Miért ne tehetné meg Tisza Kálmán mindezt, mikor a hatalom olyan édes.

Oly édes a napnak minden percét a beteljesült vágyak folytonos eredményében élni át!

Oly édes az érzelmek, szenvedélyek, szeszélyek és indulatok minden ízét őszhangzatban látni az akarat hatalmával!

Oly édes mindig félelmet és alázatot látni maga körül. Oly édes minden jó szóval, minden mosolylyal kegyesnek, és renden haragos mozdulattal rettenetesnek lenni! Oly édes a végzet kezéből kiragadni a tollat, és írni vele a sors könyvének üres lapjait. Oly édes mindenütt közfigyelem tárgyának lenni. Főlemelni embereket a porból, és lesújtani embereket a porba! Tudni, hogy az országban mindenki vele foglalkozik, s ő róla beszél. Gyönyörködni azoknak tehetetlen dühében a kik gyűlölik őt; és nem érezni hálát senki iránt, mert a nagyság a hála fölött áll. S a hatalom a nagyság!

Oly édes mindez! és olyan szörnyű, oly kárhuzatos ezzel szemben a mindennapi élet! –

Az érdemek természetes súlya az igazság mérlegében! Mi az érdem, ha a hatalom üldözheti? Mi a lángész, ha a hatalom elnyomhatja? Mi a jellem, ha a hatalomgyon rágalmazhatja? Mindez semmi! És a hatalom minden! – Kárpótolhatja-e azt, a ki a hatalom tetőpontján állva, annak félisteni gyönyöreikhez szoktatta idegeit, kárpótolhatja-e azt a csend, a nyugalom és a magány? Elég-e annak, a ki egy nemzetnek parancsol, és üdve, hogy parancsolhat, az, ha gyermekei és cselédjei szótfogadnak neki? Nem lenne-e pokol a miniszterelnöki palota után a geszti kastély? És nein méregbe mártott tör szúrása-e minden gúnymosoly, mely egy bukott zsarnokot érdemetlen hatalmára emlékezteti? És van-e az elkövetett bűnöknek más menedéke, mint a hatalom? A hatalom, mely nem menti ugyan a bűnt, de kineveti a vádat. És Tisza Kálmán lemondjon a hatalomról? Lemondjon és megsemmisüljön? Megsemmisüljön először Önmagában, másodsor az igazságos nemesinek ostor csapásai alatt? – Nem! Tisza Kálmán nem mondhat le a hatalomról! – Ragaszkodik ahhoz míg lehet, és csak akkor válik meg tőle, ha kell. És ha eddig nem mentette meg, – ezután fogja megmenteni a hazát!

Tisza Kálmán ragaszkodni fog a hatalomhoz, és el fog követni mindent, hogy megtarthassa azt. És ha az 1875-ki választásokon mindazt elkövette amit tett, noha nem volt ellenzéke: mimindent fog elkövetni most, mikor ellenzéke van!

Ragaszkodni fog a hatalomhoz, mert nem hiszi, nem hiheti, hogy ő a hatalmat elvesztheti! Neki a hatalom minden, és ő hatalom nélkül semmi. Oly semmi mint Tisza Kálmán hatalma nélkül Péchy Tamás vagy Honchárd. Ösztöne, előérzete van hozzá, hogy őt, ha a hatalmat el fogja veszíteni kárörömmel fogja gúnyolni minden ember. És küzdeni fog a hatalomért, mint Mackbeth; s ha többsége már csak egy szavazaton fog megfordulni, »egy országot fog kínálni egy – lóért,« mint III-ik Richárd.

És el fog követni mindent, a mire csak alkalma nyílik, hogy malmát, ha már meg nem mentheti, legalább prolongálja. –Mameluk tábora kétségbeesve küzd mellette, s meríti ki a kormány-pártiság utolsó »hitelét.«: És ha Tisza Kálmán utolsó erőlködései daczára mégis megbukó ék, bukását talán túl nem élné. És ha bukását túl nem élné, megérdemelné, hogy gróf Teleki László mellé temetnék el.

És felírnák Teleki sírjára: »meghalt, mert hazudni nem tudott. «

S a Tisza Kálmánéra: »nem hazudik, mert – meghalt.«

VÉGSZÓ

Íme Tisza Kálmán!

Van-e, a ki még bízni tud benne? Van-e, a ki képesnek tartja őt, hogy a mai válságos helyzetben révbe kormányozhassa a hazát? Van-e, a ki még tünődni tud a fölött, hogy: ki jó utána?

Nem nyitott könyv-e egész múltja? – És lehet-e valakinek ilyen múlt után – jövője?

Mire vár még e nemzet? mit tegyen még vele Tisza Kálmán?

Nem hullott-e már le eléggé az álarcz?

Nem látnak-e még most sem a Tisza Kálmán arczából a Tisza Kálmán lelkébe?

S a mit ott látnak, az még mindig biztató? még mindig reményre keltő?

Vagy azt várja a nemzet, míg Tisza Kálmán maga csömörlik meg önmagától, s kezeit kezdi majd mosni, nem mint Pilátus, hanem mint Lady Mackbeth?

Ha így van, akkor nincs hátra más, mint magára Tisza Kálmánra apellálni: mint apellált egykor gróf Széchenyi István Kossuth Lajosra magára. De lia Széchenyi szózata nem illet, s nem volt mindenben találó Kossuthra, tegyük Kossuth neve helyébe a Tisza nevét, s egészen illeni fog. íme!

»S ön Tisza, Ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jószívű embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényűzési függőcsimer, ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult – s erre untig oka is volt, – elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illusióiból, melyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

»Midőn státusbölcsességgel hitte magát tele lenni, csak phantasiával s önhittséggel volt saturálva.«

»Midőn prophétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fennforgó legegyszerűbb eseményeket sem bírta látni tisztán, s míglen teremtői illusiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projectáns, ki mindent kezd és mindenbe beleviszi a könnye n hívőket, egyet s mást egy kis ideig fenntartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud.«

»Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem bírta kormányozni gyakorlatilag.«

»Midőn új politikai Messiásnak, egy mélyen beható státusbölcsnek hitte magát, soha sem birt magasabbra emelkedni.«

»Midőn népeket gondolt boldogítani, zugprókátorként szerencsétlenségükre csak felizgatójuk volt,« s hogy ekkép:

»Midőn honunk constitution át rendezni, szilárdítani vélte, végkép zavarba bonyolítá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgálta állapotba sülyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, mely, bárki mit mond is, egyedüli gara n ti á ja szabadabb institutióink-nak, s az Ön egyedüli regenerationalis szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábáról; és ehez képest

»Még azon illusióban is, mikor azt hitte, legalább kötelességét fogja teljesíteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesítés még.«

Így apellált gróf Széchenyi István magára Kossuth Lajosra.

És ha az analógia vakmerő és szerénytelen, van talán mentsége.

Igaz, hogy én nem vagyok Széchenyi, de Tisza Kálmán se Kossuth Lajos.

Tehát apellálunk magára Tiszára! Nézzen körül! »Csöndes nyugodt a walesi tartomány.«

A koldussá tett nemzet rabszolga lesz, A rabszolga gyáva és engedelmes. A nyomor tárt karokkal várja a corruptiót. A félelem fejet hajt a hatalomnak. Biztos lehet benne, hogy ha tovább is a hatalomvágy vezérli, a nemzet fölött könnyű győzelme lehet. Pénzzel, hivatalos pressióval újra megcsinálhatja a mameluk többséget magának. Segíteni fog talán neki a

szélsőbal is. Egyszer már segítette. – Borzadjon meg e képtől!

E hazának balvégzete volt az, hogy Tisza Kálmán le tudta győzni ellenfeleit: Tisza Kálmán ezért csak egy módon kárpótolhatná a hazát. Azzal, ha legyőzi végre – önmagát.

Gondolja meg: mi tartja őt a hatalom polczán már is?

Ausztria érdeke, hogy Magyarországot kifoszsa Andrásy Gyula muszkaszövetségi politikája.

Alulról pedig a vakok bizalma, a gyávák félelme és a gonoszok önzése.

Mit akar ezekkel? hova fog jutni ezekkel?

Ha csak egy pillanatra föltámad benne az objectivitás, lehetetlen be nem látnia, hogy noha ma is hatalmas és a hatalom polczán ül, ő már úgy erkölcsileg, mint politikailag bukott ember.

Lehetetlen be nem látnia, hogy előtte csak két út áll: vagy a végleges elsüllyedés; vagy a törekvés a rehabilitációra.

Vagy lehetetlen neki már a rehabilitáció? – még akkor is, ha igazán és őszintén törekszik erre?

Ne hitesse el ezt önmagával!

Még ha lehetetlen is, még akkor is jobb törekedni reá, mint lemondani róla.

Ha nem tudja magából kiirtani a hatalomvágy démoni szenvedélyét, támadjon föl nemes alakjában és legyen neki ambíciója uralkodni önmaga felett!

Ha eddigi hazát rontó szédelgéseit folytonos ellentmondásokba keverték, tetézzék ezen ellentmondásokat azzal, hogy – javuljon meg!

A ki eddig érdemtelen szerencséje által emelkedett, emelkedjék szerencséje fölé: és higgye meg, ez lesz a legnagyobb szerencséje!

Higgye el hogy el lehet nélküle a Haza. És menjen – haza.

Hisz oly szép, s oly igaz az, a mit Hamlet mond az édes anyjának:

»Mutass erényt, ha nincs is. A szokás
– E szörny, ez ördög, mely öntudatát
Elnyeli tetteinknek, – angyal ebben:
Hogy a szép s jó foglalkozásra is
Oly mezt, ruhát ad, mely tággá viselve
Ráállik épen. Tartozzél m a éjjel;
S a holnap éji megtartózkodás
Könnyebb leend; még könnyebb azután;
Mert képes a természet bélyegét,
Kicserélni mintegy a szokás, lebírní
Az ördögöt, vagy csuda hatalommal
Kidobni!«

Ne várja meg Tisza Kálmán, míg végzetessége oda sodorja, a hova sodorta az Teleki Mihályt!

Ne várja meg, míg beteljesül az a jövendölés, melyet ellenzéki vezér korában, egy elvtársa, (ki azonban megismervén őt, elhagyta őt) mondott neki:

»El fogod érni czélodat; sokáig fogsz uralkodni; de utoljára is bottal fognak elkergetni, és záptojással meghajigálni! «

Gondolja meg, hogy a nemzetcsalást nem lehet sokáig folytatni büntetlenül. Gondolja meg, hogy a büntetés már is itt van! – mert hogy a hatalmat megtarthassa kénytelen folyvást csalni a nemzetet!

Gondolja magát csak egy órára abba a helyzetbe, hogy megmondja a nemzetnek a kormány-politikáról az igazságot: mit gondol, nem nyílnának-e föl a vakok szemei, s nem lennének-e hősök a gyávákból is?

Gondolja meg, hogy nem lehet célja semmi féle politikának, hogy a házban minden valódi

tehetséget tétlenségre kárhoztasson, és maga is ne tegyen semmit. – Vagy ha tesz valamit, mindig rosztat tegyen.

Nem mondhatja többé Tisza Kálmán, hogy nincs párt, mely ő utána átvehesse a kormányt.

Mert itt van az »egyesült ellenzék.«

Számra, képességre egyaránt kormányképes.

S e pártot támogatja a nemzetnek ama »erényes kisebbsége,« mely mindig meg van; önkénytelenül támad: nem tartozik egy párthoz sem: mert minden partot támogat, ha jót tesz! és minden pártot elhagy, ha rosztat cselekszik.

Az »egyesült ellenzék« van hivatva –ha csak részben is, mert egészben csak hosszú idők multával lehetséges, – jóvá tenni mindazt, a mit a Tisza-Andrássy aera vétkezett.

Ne gátolja Tisza Kálmán, hogy e párt mindazt jóvátehesse. Ne hívja ki a végzetet sátáni harcra. Ne várja míg megmozdul ellene a birnámi erdő.

Az »egyesült ellenzék« meg fogja találni az utat a magyar nemzet volt deák-párti elemeihez.

Azon elemekhez, melyek az országban egyedül kormányképesek.

Azon elemekhez, melyeket a balközépi ázsiai elemek leszorítottak a küzdterről, és durván terrorizáltak.

És ha valamiben, hát ezekben van a jövő garantiája. Csak ez lehet a talaj, melyben az ország szükségletei megfogamzhatnak, hogy életerős sarjadékot hajthassanak.

Ezekben van az értelem, a szorgalom, és a nemzetiség »európai« fogalma.

Csak ezek magyarok – orientalizmus nélkül.

Ezek magyarosítanak, mert rokonszenvet és tiszteletet ébresztenek,

És ezen elemek sohasem fogadták el vezérüknek önt Tisza Kálmán!

Cak egy órára támadjon fel önben az objectivitás, és mint néző, s nem mint cselekvő tekintsen ön ellenzéki és kormány-férfíui múltjára. S ez az egy órai áttekintés elég lesz. hogy megsemmisüljön önmaga előtt, mint a Sphynx – ha meg van fejtve.

És szégyelné ön szerencsáját, mely érdemetlenül szolgálta önt. Megátkozna sikereit, melyek bünbe kergetek önt. Meggyűlölné azokat, kik hízelgéseikkel veszik körül önt, csakhogy hatalmában osztozzanak. Látná hogy ön körül csupán a szellemi impotentia sereglett. És talán kivetkőznék – öröklött természetéből.

És elvonulna!

Esnem lehetetlen, hogy ezáltal majdan megtalálná ön a rehabilitációt!

Mert ha önnek bünreit nem lehet menten i, ha engedi azokat jóvátenni mások által, el lehet – felejtteni!

El lehet felejtteni, ha meggyőződik mindenki arról, hogy ön azokat – nem felejtette el!

És mindazon tapasztalások, melyek eddig értéktelenek voltak önre, – a magány és objecti vitás perceiben világoságot önthetnek az ön sötét szívébe!

A tapasztalásokat követheti az okulás. És lehet idő, mikor a nemzet újra hívni fogja önt, hogy az ön okulásainak hasznát vegye.

És ön, a ki elment mint Saul: úgy jöhetne vissza mint Pál.

Ha pedig nem vonul el, ha nem akar kibontakozni végzetes bünneinek kígyó gyűrűjéből: akkor sátáni harcra hívja ki a sorsot, és önnek bukása bizonyos.

Mert, mint Buckley contemplálta az emberiség történetéből, – »a gonosz hatalma mindig csak ideiglenes; a jó és igaz győzelme mindig kikerülhetetlen.«

És akkor tudja, miként fog önről szólni az utókor?

Úgy a mint a nagy amerikai költő, John Dorgan megénekelte a bünös államférfíút:

»Marad e neve a világba

Csodált, félt? Vagy elvész vele?

Kinek meddő volt a nagysága,

Ki mást törvényt nem ismére,

Öngőgeért csak! s mit lángész ada
Hatalmát, mely királyokéval ért,
Nyomorultán bocsátá áruba,
Hírnév, s Uralomért!

Nem! a kisebb rossz veszzen el!
Ő élni fog! nagy lelke lángja ,
(Sötét láng!) örök éltet érdemel,
S nem borulhat homályba.
Mint bűne halhatlan vala,
Halhatlanul is bűnhődjék!
Ily bűnnek a sír szent fala
Ne légyen menedék.

Minden gonoszért a mit tőn,
A jóért mit meg nem teve;
A dicsőségért, melyen rémítőn
Égő foltot hagyott neve:
Köpjön a költő énekének
Dühében rája lángot;
És szólaljon meg a történet,
És szava legyen átok!«

TARTALOM.

Prolog

Tisza Kálmán az apja fia

Tisza Kálmán és a protestantismus

Teleki László tragédiája

Teleki Mihály és Tisza Kálmán

A balközép

Tisza Kálmán és gróf Andráshy Gyula

A fusió

A hon mentés

A végszó